

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт»

БЕЛАРУСКАЯ МОВА (ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА)

Вучэбна-метадычны комплекс
для студэнтаў устаноў вышэйшай адукацыі

Баранавічы
БарДУ
2020

УДК 811.161.3(075.8):34
ББК 81.2.Бел923
Б 43

Складальнікі:

І. А. Голуб, А. М. Гацко, І. С. Чуносава, Д. С. Томчык

Рэцэнзенты:

прарэктар па навукова-метадычнай рабоце дзяржаўнай установы адукацыі
«Акадэмія паслядыпломнай адукацыі», доктар педагагічных навук,
дацэнт *Г. І. Нікалаенка*;

кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры рускай філалогіі ўстановы
адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы» *В. Я. Панькова*

Беларуская мова (прафесійная лексіка) : вучэб.-метад. комплекс
Б 43 для студэнтаў устаноў выш. адукацыі / І. А. Голуб [і інш.] ; М-ва
адукацыі Рэсп. Беларусь, Баранавіц. дзярж. ун-т. — Баранавічы :
БарДУ, 2020. — 220 с.
ISBN 978-985-498-913-6.

Вучэбна-метадычны комплекс прызначаны для арганізацыі лекцыйных,
семінарскіх і практычных заняткаў па дысцыпліне «Беларуская мова (прафесійная лексіка)». Адрасаваны студэнтам устаноў вышэйшай адукацыі профіляў «Педагагіка», «Гуманітарныя навукі», «Тэхніка і тэхналогіі», «Камунікацыі. Права. Эканоміка. Кіраванне. Эканоміка і арганізацыя вытворчасці», «Фізічная культура. Турызм і гасціннасць», «Сельская і лясная гаспадарка. Садова-паркавае будаўніцтва».

Змест комплексу адпавядае вучэбным праграмам дысцыпліны.

УДК 811.161.3(075.8):34
ББК 81.2.Бел923

ЗМЕСТ

Уводзіны	5
----------------	---

ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

<i>Тэма 1</i> Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей	6
1.1 Мова і соцыум. Функцыі мовы ў грамадстве	6
1.2 Беларуская мова і яе месца сярод іншых моў свету	8
1.3 Беларуская мова — форма нацыянальнай культуры беларусаў	10
1.4 Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця	11
<i>Тэма 2</i> Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы	15
2.1 Лексіка беларускай мовы паводле паходжання: спрадвечна беларуская і запазычаная	15
2.2 Змены ў лексічнай сістэме беларускай мовы: актыўная і пасіўная лексіка	21
2.3 Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстання	22
<i>Тэма 3</i> Беларуская навуковая тэрміналогія	25
3.1 Паняцці «тэрмін» і «тэрміналогія»	25
3.2 Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі	30
3.3 3 гісторыі беларускай тэрміналогіі. Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе	34
3.4 Тыпы слоўнікаў	40
3.5 Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі	43
<i>Тэма 4</i> Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму	45
4.1 Паняцце білінгвізму	45
4.2 Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму. Віды інтэрферэнцыі	47
4.3 Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння	50
4.4 Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх адхілення	54
4.5 Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы	61
4.6 Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе	63
<i>Тэма 5</i> Функцыянальныя стылі маўлення	65
5.1 Паняцце функцыянальнага стылю. Класіфікацыя функцыянальных стыляў	65
5.2 Навуковы стыль і яго асноўныя падстылі	67
5.3 Афіцыйна-справавы стыль і яго асноўныя падстылі	68
5.4 Публіцыстычны стыль і яго асноўныя асаблівасці	69
<i>Тэма 6</i> Навуковы стыль	71
6.1 Асноўныя рысы навуковага стылю. Моўныя сродкі навуковага стылю	71

6.2	Жанравая разнастайнасць навуковага стылю	74
6.3	Кампазіцыя навуковага тэксту. Рубрыкацыя. Абзац. Цытаты і спасылкі, іх афармленне	77
<i>Тэма 7</i>	Афіцыйна-справавы стыль	79
7.1	Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю. Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю	79
7.2	Віды афіцыйна-справавых дакументаў. Правілы іх напі- сання і афармлення	82
7.3	Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў. Рэквізіты як эле- менты тэксту службовага дакумента	87
<i>Тэма 8</i>	Культура прафесійнага маўлення	88
8.1	Мова і маўленне. Прафесійна арыентаванае маўленне	88
8.2	Паняцце «культура маўлення». Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення	89
8.3	Правільнасць маўлення. Тыповыя маўленчыя памылкі	91
8.4	Тэхніка і выразнасць маўлення	93
8.5	Падрыхтоўка да публічнага выступлення	97
8.6	Маўленчы этыкет і культура зносін	99

ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

<i>Тэма 1</i>	Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей	102
<i>Тэма 2</i>	Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы	105
<i>Тэма 3</i>	Беларуская навуковая тэрміналогія	111
<i>Тэма 4</i>	Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму	120
<i>Тэма 5</i>	Функцыянальныя стылі маўлення	127
<i>Тэма 6</i>	Навуковы стыль	133
<i>Тэма 7</i>	Афіцыйна-справавы стыль	139
<i>Тэма 8</i>	Культура прафесійнага маўлення	143

РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ

Тэст па тэме 1 «Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей»	150
Тэст па тэме 2 «Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы»	158
Тэст па тэме 3 «Беларуская навуковая тэрміналогія»	166
Тэст па тэме 4 «Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму»	174
Тэст па тэме 5 «Функцыянальныя стылі маўлення»	182
Тэст па тэме 6 «Навуковы стыль»	191
Тэст па тэме 7 «Афіцыйна-справавы стыль»	200
Тэст па тэме 8 «Культура прафесійнага маўлення»	208

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

Спіс выкарыстаных крыніц	217
Спіс рэкамендаваных крыніц	218

УВОДЗІНЫ

Беларуская мова (прафесійная лексіка) — дысцыпліна, якая дапамагае студэнтам далучыцца да багаццяў нацыянальнай культуры, сфарміраваць камунікатыўна развітую асобу, здольную наладжваць зносіны на роднай мове ў прафесійнай сферы.

Праграма курса «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» накіравана на засваенне і прафесійнае прымяненне беларускай навуковай тэрміналогіі, выпрацоўку ў студэнтаў уменняў правільна ўспрымаць інфармацыю на беларускай мове, а таксама дакладна і асэнсавана выказаць любую думку, спрыяць павышэнню грамадскага прэстыжу беларускай літаратурнай мовы як мовы тытульнай нацыі ў Рэспубліцы Беларусь.

Асноўныя мэты выкладання дысцыпліны: выпрацаваць і замацаваць у студэнтаў практычныя ўменні і навыкі правільнага карыстання вуснай і пісьмовай мовай; пашырыць і ўзбагаціць прафесійны лексічны запас будучых спецыялістаў, выпрацаваць уменні карэктнага ўжывання тэрміналогіі і прафесійнай лексікі па абранай спецыяльнасці; сфарміраваць устаноўкі на практычнае ўкараненне атрыманых студэнтамі ведаў у іх прафесійнай дзейнасці і іншых сферах сацыяльнай актыўнасці.

Задачы вывучэння дысцыпліны: сфарміраваць у студэнтаў разуменне неабходнасці ведаць і карыстацца беларускай мовай у прафесійнай дзейнасці; садзейнічаць падрыхтоўцы высокаадукаваных, творчых і крытычна думачых спецыялістаў, здольных вырашаць складаныя моўна-сацыяльныя праблемы бытавання беларускай мовы ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму.

Вучэбна-метадычны комплекс адрасаваны студэнтам вышэйшых навучальных устаноў наступных профіляў: «Педагогіка», «Гуманітарныя навукі», «Тэхніка і тэхналогіі», «Камунікацыі. Права. Эканоміка. Кіраванне. Эканоміка і арганізацыя вытворчасці», «Фізічная культура. Турызм і гасціннасць», «Сельская і лясная гаспадарка. Садова-паркавае будаўніцтва».

Выданне змяшчае асноўныя тэарэтычныя звесткі, практычныя, тэставыя заданні па ўсіх раздзелах дысцыпліны «Беларуская мова (прафесійная лексіка)». Вялікая ўвага ў змесце надаецца асвятленню спецыфічных асаблівасцей беларускай мовы ў параўнанні з рускай мовай, пытанням спецыяльнай лексікі, у прыватнасці, тэрміналогіі. Практыкаванні грунтуюцца на тэкстах адпаведнай прафесійнай сферы, яны накіраваны на аналіз адметнасці навуковага і афіцыйна-справавога стыляў мовы, іх сістэмных функцыянальна-камунікатыўных характарыстык, марфалагічных, сінтаксічных, кампазіцыйна-структурных асаблівасцей. Для эфектыўнага замацавання некаторых тэм прапануюцца тэксты для перакладу з рускай мовы, што дазволіць студэнтам супаставіць асаблівасці выкарыстання моўных сродкаў у беларускай і рускай мовах.

Практычныя заданні для студэнтаў эканамічных спецыяльнасцей пазначаны літарай Э, юрыдычных — Ю, інжынерных — І, педагогічных — П. Заданні, не пазначаныя сімвалам, рэкамендуюцца для выканання студэнтамі ўсіх спецыяльнасцей.

Т Э М А 1 БЕЛАРУСКАЯ МОВА І ЯЕ МЕСЦА Ў СІСТЭМЕ АГУЛЬНАЧАЛАВЕЧЫХ І НАЦЫЯНАЛЬНЫХ КАШТОЎНАСЦЕЙ

1.1 Мова і соцыум. Функцыі мовы ў грамадстве

Вызначыць час узнікнення мовы ў грамадстве даволі цяжка, але можна сцвярджаць, што мова ўзнікла з практычных патрэб чалавецтва. Любая мова фарміруецца і развіваецца ў соцыуме. Няма ніводнай галіны дзейнасці чалавека, дзе б не выкарыстоўвалася мова. У гэтым і заключаецца асноўная ўзаемасувязь двух непарыўных паняццяў — мовы і грамадства (соцыума). Для таго, каб зразумець, што мова — гэта з’ява сацыяльная, варта прааналізаваць некаторыя яе характарыстыкі, што могуць указвацца памылкова.

Мова — гэта не біялагічная з’ява, бо ў такім выпадку яна магла б перадавацца па спадчыне праз пэўны набор генных кодаў, як напрыклад, колер вачэй, скуры або валасоў. Для маўленчага апарата чалавека, у структуру якога ўваходзяць лёгкія, трахея, глотка, гартань, язык, зубы, губы і іншыя элементы, функцыя ўтварэння гукаў з’яўляецца другаснай, бо органы маўлення ў першую чаргу забяспечваюць нармальнае функцыянаванне арганізма чалавека (насычаюць кроў кіслародам, распазнаюць смак і г. д.).

Мова — гэта не індывідуальная з’ява, бо кожны індывід у грамадстве меў бы сваю мову і члены грамадскага калектыву не маглі б зразумець адзін аднаго. У такім разе была б парушана сама логіка стварэння мовы ў грамадстве: перадачы інфармацыі ад адной асобы да другой.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што мова — гэта з’ява сацыяльная, яна з’яўляецца і развіваецца ў грамадстве. Рэалізацыя мовы адбываецца толькі ў працэсе гаварэння і пісьма, такі пра-

цэс называецца маўленнем. Аднак не ўсякую перадачу інфармацыі можна назваць маўленнем, бо маўленне людзей можа адбыцца не толькі пры з'яўленні пэўнага стымула (як небяспека ў жывёл), а свабодна, гэта значыць, не абмяжоўвацца пэўнымі абставінамі жыцця.

Складанасць такога паняцця, як мова, дазволіла з'явіцца ў грамадстве шэрагу розных тэорый паходжання мовы. Вучоныя выказвалі розныя ідэі ўзнікнення мовы, спынімся на найбольш навукова абгрунтаваных, якія аказалі значны ўплыў на развіццё грамадства і яго думкі аб мове.

Выклічнікавая тэорыя з'яўлення мовы адна з самых старажытных. Паводле яе мова ўзнікла ў выглядзе выклічнікаў як рэакцыя на розныя вонкавыя раздражняльнікі навакольнага асяроддзя. Сапраўды, у кожнай мове можна сустрэць словы, утвораныя ад выклічнікаў (*ахаць, войкаць, нукаць*), аднак пераважную колькасць слоў наўрад ці можна патлумачыць праз выклічнікі. Яшчэ ў XIX ст. заснавальнік псіхалагізму ў мовазнаўстве А. А. Патабня выказаў ідэю аб пачуццёва-вобразным пачатку кожнага слова на зямлі, згодна з якой у аснове любой назвы знаходзіцца звязаны з ёй вобраз.

Сутнасць **гукапераймальнай тэорыі** ўзнікнення мовы заключаецца ў тым, што чалавек атрымаў мову праз перайманне гукаў жывой або нежывой прыроды, якія чуў вакол сябе. Аднак толькі абмежаваную колькасць слоў у мове можна патлумачыць праз гукі навакольнага асяроддзя (напрыклад, *капаць* — ад *кап-кап, гагатаць* — ад *га-га-га, кукарэкаць* — ад *ку-ка-рэ-ку* і інш.).

На працягу многіх стагоддзяў **лагасічная тэорыя** паходжання мовы была пануючай. Такая назва з'явілася дзякуючы першаму радку Евангелля: «У пачатку было Слова, і Слова гэта было ў Бога, і Слова было Бог...». Лагасічная тэорыя тлумачыць, што менавіта Бог стварыў мову і падарыў яе людзям, а слова паказваецца як энергія стварэння ўсяго жывога.

Паводле **тэорыі грамадскай дамоўленасці** мова ў чалавека ўзнікла праз неабходнасць людзей дамаўляцца паміж сабой, так або інакш называць пэўныя прадметы рэчаіснасці.

Найбольш распаўсюджанай у лінгвістыцы лічыцца **тэорыя Ф. Энгельса**. Яна пабудавана на матэрыялістычным разуменні

развіцця грамадства і чалавечай мовы. На думку Ф. Энгельса, з'яўленне мовы выклікана фарміраваннем прамой вертыкальнай паходкі чалавека, развіццём яго рукі як першай прылады працы, прыстасаваннем неразвітых моўных органаў да вымаўлення членападзельных гукаў і патрэбай у абмене і перадачы сацыяльнага вопыту. Гэтыя біялагічныя і сацыяльныя фактары сталі перадумовай развіцця свядомасці і ўзнікнення мовы ў чалавечым грамадстве.

Мова выконвае ў грамадстве шэраг важных функцый. У мовазнаўстве іх налічваецца каля дваццаці пяці. Галоўная функцыя мовы — камунікатыўная, паколькі мова з'яўляецца асноўным сродкам сувязі паміж людзьмі. Кагнітыўная (пазнавальная) функцыя адлюстроўвае здольнасць мовы быць сродкам фарміравання і выражэння думкі. Мова дапамагае чалавеку пазнаваць навакольны свет. Акрамя названых існуюць і іншыя функцыі: намінатыўная — сродкамі мовы чалавек дае найменні (назвы) пэўным паняццям рэчаіснасці; экспрэсіўная — дазваляе перадаваць эмоцыі, перажыванні адрасанта; валюнтатыўная (функцыя волевыяўлення) — дзякуючы мове чалавек можа выказаць сваю волю і жаданне, прымушаць выконваць пэўныя дзеянні; акумулятыўная — звязана з важнейшым прызначэннем мовы — збіраць і захоўваць інфармацыю.

1.2 Беларуская мова і яе месца сярод іншых моў свету

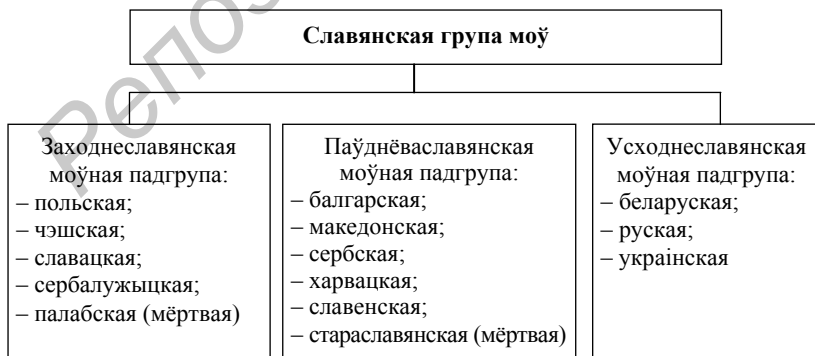
У свеце налічваецца ад двух з паловай да пяці тысяч моў. Аднак канчатковую колькасць назваць цяжка, бо адрозненне паміж мовай і яе дыялектам даволі ўмоўнае. Напрыклад, у польскай мове адны вучоныя вылучаюць кашубскі дыялект, лічаць яго асновай нацыянальнай польскай мовы, а другія вылучаюць асобна кашубскую мову.

Беларуская мова — адна з развітых моў свету з даследаванай і ўпарадкаванай граматыкай. Толькі 10 % моў можна назваць высокаразвітымі і вывучанымі: гэтыя мовы выкарыстоўваюцца ў грамадстве, на іх ствараецца навуковая і мастацкая літаратура,

яны з'яўляюцца вучэбным прадметам у адукацыйным працэсе, існуе распрацаваная граматыка, слоўнікі, даведнікі.

Мовы, пры ўсёй сваёй разнастайнасці, маюць шмат агульнага ў лексіцы, фанетыцы і граматыцы. Дадзеныя, атрыманыя пры дапамозе параўнальна-гістарычнага метада, дазваляюць аб'яднаць роднасныя мовы ў групы, падгрупы і моўныя сем'і. У свеце вылучаецца каля 20 моўных сем'яў, сярод якіх індаеўрапейская, цюркская, угра-фінская, кітайска-тыбецкая, мангольская, афразійская, каўказская, і інш. Самая вялікая моўная сем'я Еўразіі — індаеўрапейская. Па ступені роднасці індаеўрапейская сям'я моў падзяляецца на асобныя групы. Налічваецца 11 груп гэтай сям'і: германская (нямецкая, англійская, нідэрладская, шведская, дацкая, нарвежская і інш.); раманская (французская, іспанская, італьянская, партугальская, румынская, малдаўская, мёртвая лацінская і інш.); кельцкая (ірландская, шатландская і інш.); балтыйская група (літоўская, латышская, мёртвая пруская і інш.); іранская (персідская, таджыцкая, курдская, асечінская, афганская і інш.); індыйская (хіндзі, урду, бенгальская, цыганская і інш.). Беларуская мова ўваходзіць у славянскую групу індаеўрапейскай моўнай сям'і (рыс. 1.1).

Для таго, каб аб'яднаць мовы ў сем'і, групы і падгрупы лінгвісты параўноўваюць розныя адзінкі мовы — гукі, марфемы, словы і сказы.

Рысунк 1.1 — Славянская група моў

1.3 Беларуская мова — форма нацыянальнай культуры беларусаў

Нацыянальная беларуская мова складаецца з дзвюх форм — беларускай літаратурнай мовы і беларускай дыялектнай мовы, кожнай з якіх адпавядаюць пэўныя характарыстыкі (табл. 1.1).

Літаратурная мова — гэта форма нацыянальнай мовы, характэрная для ўсёй тэрыторыі краіны, мае стылі і нормы і існуе ў вусным і пісьмовым варыянтах. Адна з адметных асаблівасцей літаратурнай мовы — наяўнасць норм.

Норма — гэта сукупнасць правіл, прынятых у дадзены перыяд моўным калектывам і ўсвядомленых ім як правільнае і ўзорнае ўжыванне моўных сродкаў. Існуюць наступныя віды норм: арфаэпічныя, акцэнталагічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя, фразеалагічныя, лексіка-семантычныя, стылістычныя, арфаграфічныя, пунктуацыйныя.

Афіцыйнае прызнанне нормы, пісьмовая фіксацыя яе ў нарматыўных граматыках, даведніках і слоўніках называецца кадыфікацыяй. Кадыфікаваная (узаконеная) норма становіцца абавязковай для ўсіх носьбітаў мовы.

Табліца 1.1 — Формы нацыянальнай мовы і іх характарыстыка

Літаратурная мова	Дыялектная мова
Характэрная для ўсёй тэрыторыі краіны	Вузкалакальная, характэрная для пэўных мясцовасцей
Падпарадкоўваецца нормам	Нормаў не мае
Прадстаўлена афіцыйна-справавым, навуковым, гутарковым, мастацкім публіцыстычным, стылімі	Стыляў не мае
Існуе ў вусным і пісьмовым варыянтах	Існуе толькі ў вуснай форме
Кадыфікаваная	Некадыфікаваная

Дыялектная мова — гэта форма нацыянальнай мовы, якая характэрна пэўным мясцовасцям (вузкакаляная), не падпадае ўвогуле на нормы і стылі і існуе толькі ў адным варыянце — вусным.

Дыялектная мова Беларусі прадстаўлена двума дыялектамі — паўночна-ўсходнім і паўднёва-заходнім. У аснову сучаснай беларускай літаратурнай мовы былі пакладзены сярэднебеларускія гаворкі.

1.4 Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця

Утварэнне беларускай мовы пачынаецца з распаду індаеўрапейскай прамовы, што лягла ў аснову амаль усіх моў еўрапейскай часткі Еўразіі. Інфармацыю пра храналагічныя межы існавання індаеўрапейскай мовы дапамагла здабыць археалогія. Раскопкі паказалі, што рассяленне плямёнаў, якія жылі ў Еўразіі, адбылося прыкладна ў III тысячагоддзі да нашай эры.

Вялікая тэрыторыя распаўсюджання мовы і наяўнасць шматлікіх дыялектаў паўплывалі на распад індаеўрапейскага моўнага адзінства. З індаеўрапейскай мовы вылучылася праславянская мова, з бытаваннем якой звязаны наступны этап — **праславянскі**. Яго часавыя межы — з III тыс. да нашай эры па VI ст. нашай эры.

Праславянская мова распалася ў сваю чаргу на тры асобныя мовы — агульназаходнеславянскую, агульнапаўднёvasлавянскую і агульнаўсходнеславянскую. Час існавання агульнаўсходнеславянскай мовы з VI па XI ст. Асноўныя падзеі **агульнаўсходнеславянскага этапа** — хрышчэнне ўсходнеславянскіх земляў, прыняцце рэлігіі, з'яўленне пісьменства на аснове кірылічнага алфавіта. На тэрыторыі пражывання ўсходніх славян былі распаўсюджаныя рэлігійныя кнігі на стараславянскай мове. Трэба падкрэсліць, што яна так і не стала мовай зносін карэннага насельніцтва, а заставалася толькі афіцыйным сродкам вядзення богаслужэнняў у праваслаўнай царкве. Таму і атрымала другую назву — царкоўнаславянскай.

У канцы XI ст. з агульнаўсходнеславянскай мовы вылучыліся беларуская, руская і ўкраінская мовы. Гісторыя развіцця беларускай мовы бярэ пачатак з XII ст. У **старабеларускі этап** (XII—XVIII ст.) адбываецца фарміраванне беларускай народнасці і яе мовы.

У Вялікім Княстве Літоўскім беларуская мова развіваецца больш інтэнсіўна. Нягледзячы на тое, што склад насельніцтва княства быў інтэрнацыянальным (тут пражывалі беларусы, рускія, татары, украінцы, яўрэі, палякі, жамоіты і іншыя народы), у XIV ст. беларуская мова атрымала ў ім статус адзінай дзяржаўнай мовы. Яна выкарыстоўвалася не толькі ў бытавых зносінах, на ёй таксама здзяйснялася ўся палітычная, эканамічная дзейнасць, вялася афіцыйная дакументацыя Вялікага Княства Літоўскага. Старажытнымі помнікамі юрыдычнай літаратуры гэтага перыяду лічацца Статут Вялікага Княства Літоўскага, падрыхтаваны канцлерам Львом Сапегам, і больш за 600 тамоў «Літоўскай метрыкі».

У XVI ст. на карце свету з'яўляецца новая краіна — Рэч Паспалітая, якая аб'яднала землі Вялікага Княства Літоўскага і Польскага Каралеўства. Паслабленне ўлады з боку ВКЛ і імкненне Польшчы да поўнага панавання на гэтых тэрыторыях прывяло да таго, што ў 1696 г. польскі сейм забараняе ўжыванне беларускай мовы на тэрыторыі Рэчы Паспалітай. З гэтага часу пачынаецца працэс апалячвання (паланізацыі) беларускага насельніцтва.

Пасля трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай (1795) тэрыторыя Беларусі адышла ў склад Расійскай Імперыі. Пачалася актыўная русіфікацыя беларускага народа: забаранялася любое ўзгадванне пра Беларусь і мову нацыі. У дачыненні да назвы краіны ўжывалася найменне «Северо-Западный край Великой Русской империи», да мовы — «северо-западный диалект великорусского языка».

Такім чынам, старабеларускі перыяд скончыўся поўным заняпадам беларускай мовы, што паўплывала на развіццё пісьменства і ўвогуле культурнага жыцця беларускага народа. Асноўная форма функцыянавання беларускай мовы ў XVII—XVIII ст. — вусны варыянт. Мова перадавалася з пакалення ў пакаленне праз фальклорныя жанры (песні, казкі, легенды, паданні і інш.).

Перыяд новай беларускай мовы звязаны з пачаткам XIX ст. і, у прыватнасці, з дзейнасцю таварыстваў філаматаў і філарэтаў пры Віленскім ўніверсітэце, студэнты якога займаліся вывучэннем гісторыі і культуры Паўночна-заходняга краю.

Сярэдзіна XIX ст. характарызуецца як перыяд нацыянальнага ўздыму: на тэрыторыі, якую займалі беларусы, пачынаюцца народныя хваляванні, адбываюцца паўстанні (Крошынскае, паўстанне Тадэвуша Касцюшкі, паўстанне пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага). З імем Каліноўскага звязана выданне беларускамоўнай газеты «Мужыцкая праўда». Свае творы ў гэты перыяд па-беларуску выдавалі Ян Чачот, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, Францішак Багушэвіч і інш.

Новы этап у развіцці беларускай мовы — **перыяд сучаснай беларускай мовы** — звязаны з дзейнасцю братоў Луцкевічаў, Алаізы Пашкевіч (Цёткі), Вацлава Іваноўскага, якія сталі ініцыятарамі стварэння нелегальнай газеты «Свабода» (1902).

Пасля падзей буржуазнай рэвалюцыі 1905 г. імператар Мікалай II прыняў пастанову «О малых народах и их языках», паводле якой усім нацыянальным меншасцям, што населяюць землі Расійскай Імперыі, дазвалялася выдаваць газеты, друкаваць кнігі, навучацца ў школах на роднай мове. З гэтага часу пачынаецца легальная дзейнасць беларускіх абраджэнцаў. Першая легальная беларуская газета «Наша доля» выходзіць у 1906 г. Газеты «Свабода» і «Наша доля» былі закрыты царскімі ўладамі як рэакцыйна накіраваныя.

Газета «Наша Ніва», галоўным рэдактарам якой да 1915 г. быў Іван Дамінікавіч Луцэвіч (Янка Купала), накіравала сваю асноўную дзейнасць на сялянскую аўдыторыю. У газеце друкаваліся творы Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Цёткі, Алеся Гаруна, Змітрака Бядулі, Максіма Гарэцкага і іншых пісьменнікаў. Да 1912 г. яна выдавалася на лацініцы і кірыліцы.

Кастрычніцкая рэвалюцыя 1917 г. абвясціла незалежнасць ад царызму і 25 сакавіка 1918 г. была ўтворана Беларуская Народная Рэспубліка (БНР), якая 1 студзеня 1919 г. увайшла ў склад СССР і стала Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікай (БССР). Гэтыя падзеі далі пачатак гісторыі станаўлення беларускай мовы на савецкай прасторы.

У 1918 г. выйшла ў свет «Беларуская граматыка для школ» Браніслава Тарашкевіча. Яна вытрымала сем перавыданняў і да Другой сусветнай вайны была адзіным падручнікам для навучання беларускай мове ў школе. Кніга была выдадзена двума шрыф-

тамі — на кірыліцы (76 старонак) і лацініцы (112 старонак). Гэтая праца была першай спробай вызначыць арфаграфічныя і граматычныя нормы сучаснай беларускай мовы.

У 20—30-х гг. XX ст. у БССР ажыццяўлялася палітыка беларусізацыі, накіраваная на заканадаўчае замацаванне за беларускай мовай функцый дзяржаўнай мовы. У гэты час актыўна развівалася навука. У 1921 г. быў створаны Інстытут беларускай культуры (Інбелкульт), на базе якога ў гэтым жа годзе адкрыты Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (БДУ) і Акадэмія навук БССР. Пры Акадэміі навук дзейнічалі тэрміналагічная і дыялекталагічная камісіі, іх асноўнай задачай з’яўлялася сістэматызацыя лексікі, складанне слоўнікаў беларускай тэрміналогіі і дыялекталагічных слоўнікаў. За кароткі перыяд было выдадзена 24 выпускі «Беларускай навуковай тэрміналогіі» па розных галінах ведаў. У аснову слоўнікаў былі пакладзены словы жывой народнай мовы. Работа дыялекталагічнай камісіі была скіравана на поўнае даследаванне дыялектных арэалаў Беларусі і збіранне слоў народных гаворак.

Пытанне рэфармавання беларускай мовы ў 20-я гг. з’яўлялася адным з ключавых. У лістападзе 1926 г. у Мінску праходзіла Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі. Вынікам яе працы стала абагульненне дасягненняў беларускай філалагічнай навукі і вызначэнне асноўных кірункаў далейшага развіцця.

У 1933 г. Савет народных камісараў БССР прыняў пастанову «Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу». Упершыню ў гісторыі беларускай мовы арфаграфічныя і граматычныя нормы атрымалі афіцыйны статус. У 1934 г. быў выдадзены «Правапіс беларускай мовы», які дзейнічаў да 31 снежня 1958 г.

У пасляваенныя гады пры Акадэміі навук БССР была створана Арфаграфічная камісія на чале з Кандратам Кандратавічам Атраховічам (Кандратам Крапівой) і Канстанцінам Міхайлавічам Міцкевічам (Якубам Коласам). У 1951 г. быў распрацаваны «Праект змен і ўдакладненняў беларускага правапісу», які меў рэзананс у навуковых колах. Вынікам абмеркавання стала пастанова Савета Міністраў БССР «Аб удакладненні і частковых зменах існуючага беларускага правапісу». З улікам гэтай пастановы ў 1959 г. былі выдадзены «Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі».

У савецкі перыяд беларуская мова існавала ў цесным узаемадзеянні з рускай. Канец 80-х — пачатак 90-х гг. XX ст. характарызуецца зменай палітычнага курса: актыўна ідуць працэсы лібералізацыі і дэцэнтралізацыі, паўстае пытанне аб захаванні нацыянальнай мовы як асноўнага сродку зносін беларускага народа, захавальніка культурнай спадчыны і традыцый. У 1990 г. быў распрацаваны і прыняты закон «Аб мовах у БССР», які аднавіў дзяржаўны статус беларускай мовы. Адпаведныя змены былі ўнесены ў Канстытуцыю БССР. Закон складаўся з шасці раздзелаў (агульныя палажэнні; мова дзяржаўных, партыйных органаў, прадпрыемстваў, устаноў і грамадскіх арганізацый; мова адукацыі, навукі і культуры; мова інфармацыі і сувязі; мова найменняў; садзейнічанне нацыянальна-культурнаму развіццю беларусаў, якія жывуць за межамі БССР) і 36 артыкулаў. У выніку яго рэалізацыі (да 2000 г.) павінен быў адбыцца паступовы пераход усіх устаноў на беларускую мову. Рэферэндум 1995 г. унёс карэктывы ў Канстытуцыю БССР, і руская мова набыла статус другой дзяржаўнай мовы. З гэтага часу Рэспубліка Беларусь лічыцца двухмоўнай краінай.

1 верасня 2010 года ўступіў у сілу новы закон «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі».

Т Э М А 2

ЛЕКСІЧНАЯ СІСТЭМА БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

2.1 Лексіка беларускай мовы паводле паходжання: спрадвечна беларуская і запазычаная

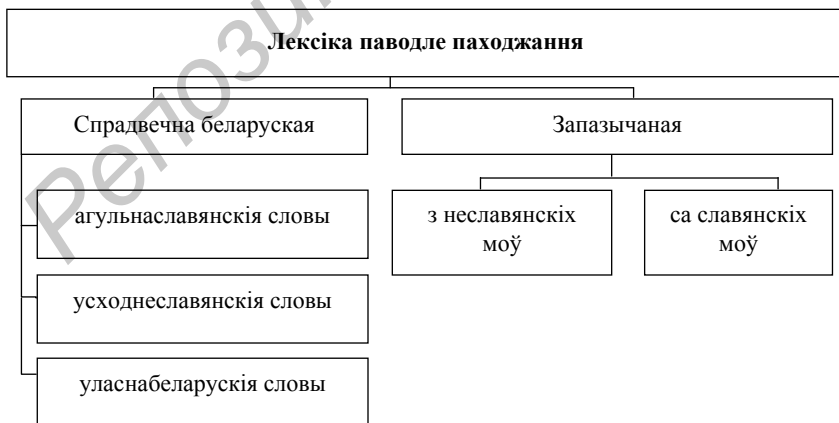
Лексіка — гэта ўвесь слоўнікавы склад мовы. Яна спалучае ў сабе розныя па лексічным значэнні, паходжанні, сферы ўжывання і стылістычнай афарбоўцы групы слоў. Гэта сістэма характарызуецца зменлівасцю і рухомасцю, бо менавіта ў лексіцы знаходзяць адлюстраванне змены, што адбываюцца ў рэчаіснасці.

Слоўнікавы склад беларускай мовы неаднародны паводле паходжання, сферы выкарыстання і актыўнасці. Ён фарміраваўся на працягу многіх стагоддзяў, няспынна развіваючыся і ўдасканальваючыся.

Паводле крыніц і характару паходжання беларуская лексіка падзяляецца на дзве групы: спрадвечна беларуская і запазычаная (рыс. 2.1).

Аснову сучаснай беларускай літаратурнай мовы складае **спрадвечна беларуская** лексіка: словы, якія захавалася яшчэ з перыяду агульнаславянскага моўнага адзінства; словы, якія належаць да ўсходнеславянскай мовы; словы ўласнабеларускія, што ўзніклі ў эпоху самастойнага існавання беларускай мовы.

Самы старажытны пласт спрадвечна беларускай лексікі — агульнаславянскія словы, якія ўжываюцца ў большасці сучасных славянскіх моў і прыйшлі з праславянскай мовы (напрыклад: бел. *салавей*, рус. *соловей*, укр. *соловій*, балг. *славей*). Агульнаславянская лексіка ахоплівае ўсе сферы матэрыяльнага і духоўнага жыцця. Сюды ўваходзяць займеннікі (*я, ты, мы*), лічэбнікі (*адзін, два, дзесяць*), а таксама назвы асоб (*маці, брат, дзед, сын*); органаў і частак цела чалавека (*вока, вуха, галава*); прадметаў і з'яў прыроды (*лес, вецер, град, гром*); адрэзкаў часу (*восень, дзень*); раслін

Рысунак 2.1 — Лексіка паводле паходжання

(*бязроза, дрэва, трава*); дзеянняў (*бегчы, везці*); якасцей і ўласцівасцей (*востры, вузкі*); адцягненых паняццяў (*вера, воля, гнеў, любоў*) і інш.

Пласт агульнаславянскай лексікі хоць і нешматлікі (прыблізна 20000 слоў), але з'яўляецца ядром слоўніка кожнай славянскай мовы.

Усходнеславянская лексіка — моўны здабытак трох братніх народаў: беларусаў, рускіх і ўкраінцаў. Ва ўсходнеславянскі перыяд узбагаціліся лексіка-семантычныя групы слоў, якія абазначаюць назвы прадметаў (*боты, вяроўка, гіра, жалейка*); дзеянняў, працэсаў (*журчаць, калыхаць*); прымет і якасцей (*белабрысы, даўгавязы*); ліку (*дваццаць, сорок, трэць*); асоб (*дзядзька, падчарка*); органаў і частак цела (*кулак, маршчына, шчака*); жывых істот (*жаваранак, карова, труцень*); раслін (*груд, шчаўе, грэчка*); з'яў прыроды (*вясёлка, мяцеліца, студзень*); будынкаў, забудоў (*закавулак, пагост, тупік*); адцягненых паняццяў (*веліч, давер, журба*) і інш.

Аднак не ўсе словы ўсходнеславянскай пары захаваліся ў сучасных беларускай, рускай і ўкраінскай мовах. Частка іх выйшла з актыўнага слоўніка (*грыўня, раць, стралец*), асобныя словы страцілі сваё значэнне (*жывот*), а некаторыя засталіся толькі ў дыялектах.

Уласнабеларуская лексіка бытуе толькі ў беларускай мове: *берасцянка, лявоніха, рухаць, бараніць, туляцца, чараваць, клопат, лазня, каліва, дрыгва, паклёп, спёка, цемра, сакавік, красавік*. Яна ўзнікла пасля распаду ўсходнеславянскага моўнага адзінства і звязана з фарміраваннем беларускай народнасці і нацыі.

Сюды адносяцца словы, якія сталі ў беларускай мове агульнаўжывальнымі (*абапал, ачуняць, поспех*); утвораны ад агульнаславянскіх каранёў з дапамогай беларускіх словаўтваральных сродкаў (*печка, сцежка, сейбіт, насельніцтва, старадаўні*); перайшлі ў літаратурную мову з беларускіх гаворак (*хустка, аберуч, сківіца*); абазначаюць уласнабеларускія этнічныя паняцці (*верашчака, зацірка, драпікі, мачанка*). Акрэсліць час узнікнення спрадвечна беларускіх слоў, выявіць іх сувязі з блізкароднаснымі мовамі дапамагаюць этымалагічныя і гістарычныя слоўнікі.

У сучаснай беларускай літаратурнай мовы вылучаюцца словы іншамоўнага паходжання (*імпульс, дыялог, кампраміс*) — гэта запазычаная лексіка. Прычыны запазычанняў могуць быць як знешнія (працяглыя эканамічныя, палітычныя, сацыяльныя, ваенныя, культурныя стасункі паміж народамі), так і ўнутраныя (неабходнасць развіцця лексічнай сістэмы мовы). У сваёй большасці яны прыйшлі з адпаведнымі рэаліямі. У мове такія словы праходзяць пэўную адаптацыю і падпарадкоўваюцца законам і правілам новай граматычнай сістэмы. Запазычваюцца могуць словы, выразы, а таксама асобныя структурныя элементы слова. Вылучаюць групы запазычанай лексікі: лексічныя запазычанні з неславянскіх моў і запазычанні са славянскіх моў (табл. 2.1).

Т а б л і ц а 2.1 — Запазычанні з неславянскіх моў

Запычанні	Прыметы	Прыклады
Цюркізмы (запычанні з цюркскіх моў)	Паўтарэнне аднаго і таго ж гук а ў слове; суфіксы <i>-ак, -ал, -ык, -ча</i>	<i>Торба, карандаш, барсук, баран, буланы, шашлык.</i>
Грэцызмы (словы грэчаскага паходжання)	Пачатковыя <i>э, а, ф</i> ; спалучэнні зычных <i>кс, ск, пс, мл, мв</i> ; прыстаўкі <i>а-, анты-, архі-, эў-</i> ; суфіксы <i>-ад-, -ід-, -ік (-ык)-, -іск-, -ос- (ас)</i> ; пачатковыя часткі складаных слоў <i>біа-, геа-, філа-</i> і інш.	<i>Эпоха, фаза, элікс, сінтаксіс, біёлаг, псіхалогія, сімптом, алагізм, антытэзіс, піраміда, архіпелаг</i>
Латвінізмы (словы латвінскага паходжання)	Суфіксы <i>-ум-, -ус-, -тар-, -ур-, -цы(я), -ат-, -ент-</i> ; часткі слоў <i>лінгва-, транс-</i>	<i>Глобус, інтэрфікс, працэс, прэзідыум, адвакат, рэспандэнт, канстытуцыя</i>
Германізмы (запычанні з германскіх моў)	Спалучэнні <i>шт, шп</i> у пачатку ці сярэдзіне слова; спалучэнне <i>хт</i> у сярэдзіне слова; пачатковы гук <i>ц</i> ; адсутнасць злучальнай галоснай у складаных словах; частка <i>майстар</i> у канцы слова	<i>Маляр, люк, гандаль, крама, лямпа, фарба, шуфляда, цыбуля, штурман, шахта, цэнтнер, бутэрброд, балетмайстар</i>

Заканчэнне табліцы 2.1

Запазычанні	Прыметы	Прыклады
Англiцызмы (запазычанні з англійскай мовы)	Пачатковае спалучэнне <i>дж</i> ; канцавыя спалучэнні <i>ер, ёр, ар</i> ; канцавыя спалучэнні <i>-iнг (-ынг)</i> ; канцавая частка складанага слова <i>-мен</i>	<i>Яхта, спартсмен, футбол, трамвай, брыфiнг, джынсы, вагон, камп'ютар</i>
Галiцызмы (запазычанні з французскай мовы)	Канцавыя спалучэнні <i>анс, ёр, аж (яж)</i> ; спалучэнні <i>бю, вю, тю, фю</i> ; спалучэнні <i>уа, уз</i> ; спалучэнні <i>лье, цье, нье, сье</i> ; нацiскныя галосныя <i>ў</i> канцы слова; спалучэнні <i>ая, еа, iя, юа, уа, уз</i> , а таксама <i>амп, ант, анп, анс, онс, ент</i>	<i>Суфлёр, гуаш, баланс, багаж, юрэ, бюро, фiле, пано, сюта, дасье, барэльеф, трыко, метро, камюніке</i>

Найчасцей запазычваюцца словы з самых блізкіх моў (для беларускай мовы гэта руская, украінская, а таксама польская). Адпаведна вылучаюць наступныя віды запазычанняў са славянскіх моў: стараславянiзмы (царкоўнаславянiзмы), русiзмы, украiнiзмы, паланiзмы.

Стараславянскія словы распаўсюдзіліся на землях усходніх славян пасля прыняцця хрысціянства. Прыметамі стараславянiзмаў з'яўляюцца: няпоўнагалосныя спалучэнні *ра, ла, рэ, лэ*; спалучэнні *жд, шт*; пачатковыя *е, а*; суфіксы *-тв, -знь, -ын*; прыстаўкі *пра-, са-*. Напрыклад, *глава, раб, адзенне, возера, бiтва, агнец, казнь, святыня, вобраз, прамудры, благаслаўленне, вобраз, полымя, вораг, iсціна, тварэц, святы*.

Засваенне рускіх слоў беларускай мовай адбывалася наступнымі шляхамі: 1) без змен марфалагічнай будовы; 2) са зменай марфалагічнай будовы; 3) на ўзор адпаведных рускіх слоў — калькаваннем. Напрыклад, *подзвіг, дагавор, плошча, гадавіна, узровень, шматкроп'е, неабходны, уздзеянне, мовазнаўства, трохпавярховы, тэлебачанне, працаздольнасць*.

Украiнiзмы пабудаваны на аснове агульнага лексiчнага матэрыялу па аднолькавых словаўтваральных мадэлях, характэрных для ўсiх усходнеславянскіх моў: *Бацькаўшчына, ежа, боршч, бадзёры, журыца, прыкмета, варэнік, чубаты*.

Сярод польскіх запазычанняў сустракаюцца ўласнапольскія словы і запазычаныя з іншых моў праз польскую мову (пераважна з лацінскай і нямецкай). Элементы польскай мовы: спалучэнні *ен (эн), ён (он), енк*; спалучэнне *дл*; спалучэнне *лу*; суфікс *-унак*. Напрыклад, *скарб, гузік, скарга, палац, блакітны, тлум, братэрскі, відэлец, вільгаць, зброя, слуп, здрада; парэнчы, маёнтак, кірунак, сукенка, паненка, рыдлёўка*.

Некаторыя запазычанні, якія ўжываюцца ў беларускай мове, сустракаюцца ў лексічным складзе не адной, а некалькіх моў. Словы, якія бытуюць не менш як у трох няроднасных мовах, маюць аднолькавае лексічнае значэнне і супадаюць па сваёй знешняй будове, называюцца інтэрнацыяналізмамі. Існуе цэлая група міжнародных элементаў (прыставак, суфіксаў, каранёў), якія ўвайшлі ў сучасныя мовы ў працэсе гістарычнага развіцця: *ант-* (*анты-*), *архі-*, *аква-*, *інтэр-*, *контр-*, *полі-* (*палі*), *дэ-* і інш. Напрыклад, *антыгуманны, архіважны, акваторыя, інтэрнацыянальны, контрэвалюцыя, полілінгвізм, дэмантаж*.

Шматлікія запазычанні даўно выкарыстоўваюцца ў нашай мове і страцілі сваю іншамоўную афарбоўку (*тэатр, стадыён, паліто*), некаторыя ўжываюцца толькі ў мове мастацкай літаратуры, дзе выконваюць стылістычную функцыю, — гэта экзатызмы і варварызмы.

Варварызмы — іншамоўныя словы і выразы, якія не да канца асвоены беларускай мовай, знаходзяцца па-за літаратурнай нормай і не прадстаўлены ў слоўніках, напрыклад, (*сэ ля ві* (фр.) — такое жыццё; *о'кей* (англ.) — усё добра; *тэт-а-тэт* (або *tette-a-tette*) (фр.) — адзін на адзін, без сведкаў і інш.).

Экзатызмы — словы іншамоўнага паходжання для абазначэння назваў нацыянальных прадметаў і з'яў, якія характарызуюць побыт розных народаў (*міс, мула, кішлак, мадам, карыда*).

Апраўданае выкарыстанне слоў іншамоўнага паходжання не парушае нацыянальнай самабытнасці мовы. Запазычанні ўзбагачаюць слоўнік, пашыраюць намінацыйныя і камунікатыўныя магчымасці мовы.

2.2. Змены ў лексічнай сістэме беларускай мовы: актыўная і пасіўная лексіка

У слоўнікавым складзе мовы ідзе няспынны працэс абнаўлення. Змены ў грамадстве, навуцы і культуры ўплываюць на слоўнікавы склад мовы. Адно паняцці знікаюць, а разам з імі становяцца ўстарэлымі і словы, што іх абазначалі (*баярын, саха, грош, аршын, пядзь*); другія — узнікаюць, таму для іх абазначэння патрэбны новыя словы (*мадэм, айпад, нанатэхналогіі*); трэція існуюць спрадвечна. З улікам гэтага ў мове вылучаюць словы актыўнага і пасіўнага складу (рыс. 2.2).

Актыўная лексіка — гэта шырокаўжывальныя і агульнаразумелыя словы. У сваёй большасці гэта стылістычна нейтральныя словы, якія не маюць адцення ўстарэласці і навізны і звязаны з жыццём чалавека наогул.

Пасіўная лексіка — словы, якія маюць адценне ўстарэласці або навізны, рэдка ўжываюцца ў моўных зносінах і з'яўляюцца малавядомымі або зусім невядомымі носьбітам сучаснай беларускай мовы. Да пасіўнай лексікі адносяцца ўстарэлыя словы і неалагізмы.

Рысунак 2.2 — Лексіка паводле актыўнасці выкарыстання

Устарэлыя словы — рэдкаўжывальныя словы, якія ў працэсе гістарычнага развіцця выйшлі з актыўнага ўжытку і патрабуюць дадатковых тлумачэнняў. Да іх ліку адносяцца гістарызмы і архаізмы.

Гістарызмы — гэта словы, якія выкарыстоўваюцца рэдка ў сувязі са знікненнем тых паняццяў і рэалій, якія яны раней абазначалі (*веча, уезд, прыстаў, соўкі, гайдукі, шляхта*). Гістарызмы не маюць у сучаснай беларускай мове сінонімаў і ўжываюцца толькі тады, калі ёсць неабходнасць назваць прадметы і з’явы мінулага. Існуе ў мове і адваротны працэс: гістарызмы могуць вяртацца ў актыўны слоўнікавы запас (*гімназіст, ліцэй, гувернантка, дварэцкі*).

Архаізмы — гэта ўстарэлыя назвы прадметаў, з’яў, паняццяў, якія існуюць і ў наш час, аднак заменены новымі словамі. Рэаліі, якія яны абазначалі, з цягам часу не зніклі (*перст — палец, каліта — сумка, скрыжалі — закон, раме — плечы, гарбата — чай, чало — лоб, вакацыі — канікулы*).

Архаізмы і гістарызмы выкарыстоўваюцца для стварэння каларыту пэўнай эпохі ў мастацкай літаратуры. У навуковых працах па гісторыі, этнаграфіі, археалогіі іх разглядаюць як стылістычна нейтральныя словы.

Неалагізмы — гэта словы ці выразы, якія ўзнікаюць у мове для абазначэння новых прадметаў, паняццяў (*дылер, айфон, андроід, файл, тостар*). Неалагізмы, як правіла, адлюстроўваюць новыя паняцці ў галіне вытворчасці, палітыкі, навукі, тэхнікі, культуры і інш. Пакуль новыя словы і словазлучэнні малавядомыя, яны знаходзяцца ў пасіўным складзе лексікі, калі ж яны становяцца агульнавядомымі і страчваюць навізну, то адразу пераходзяць у склад актыўнай лексікі і перастаюць быць неалагізмамі. Пашырэнню ў мове неалагізмаў садзейнічаюць сродкі масавай інфармацыі.

2.3 Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстання

Розная ступень распаўсюджанасці характэрна для ўсіх слоў мовы. Так побач з агульнавядомымі словамі сустракаюцца і такія, якія малавядомы або зусім невядомы большай частцы носьбітаў беларускай мовы. Іх ужыванне абмежавана такімі фактарамі, як

месца жыхарства людзей, прафесія, сацыяльнае становішча, моўная сітуацыя. У залежнасці ад сферы выкарыстання лексіка сучаснай беларускай мовы падзяляецца на агульнаўжывальную і лексіку абмежаванага выкарыстання (рыс. 2.3).

Да агульнаўжывальнай лексікі адносяцца словы, якія пашыраны на ўсёй тэрыторыі Беларусі і зразумелыя ўсім, хто гаворыць па-беларуску (*зьялены, сустрэча, пяцьдзесят, ноч, нехта, рухацца, дзіўны*). Агульнаўжывальная лексіка з'яўляецца самай важнай часткай беларускай мовы, бо гэтыя словы ў аднолькавай меры выкарыстоўваюцца як у бытавым, так і справавым, навуковым, мастацкім маўленні. На яе базе грунтуюцца зносіны, ідуць працэсы ўдасканалення і развіцця мовы.

Лексіка абмежаванага выкарыстання — словы, якія ўжываюцца ў маўленні толькі некаторых носьбітаў мовы і не з'яўляюцца агульнанароднымі. Адны з іх сустракаюцца на пэўнай тэрыторыі, выкарыстанне другіх звязана з прафесіяй чалавека, яго заняткамі, спецыяльнасцю, сацыяльным асяроддзем. У залежнасці ад гэтага вылучаюць дыялектную, жаргонную і спецыяльную лексіку.

Рысунак 2.3 — Лексіка паводле сферы выкарыстання

Дыялектную лексіку складаюць словы, якія бытуюць на пэўнай тэрыторыі ў мясцовых гаворках і не ўваходзяць у лексічны склад літаратурнай мовы (*гарабок* — птушка; *галуза* — гарэза, балаўнік; *мэнтам* — хутка). Мясцовыя словы, якія ўжываюцца ў агульнанароднай мове, прынята называць дыялектызмамі. Часцей за ўсё дыялектызмы сустракаюцца ў гутаркавай мове або ў мове мастацкай літаратуры. Дыялектныя словы — крыніца ўзбагачэння літаратурнай мовы. Некаторыя дыялектызмы сталі агульнаўжывальнымі словамі (*весніцы*, *бруіцца*).

Да спецыяльнай лексікі адносяцца словы, якія выкарыстоўваюць і разумеюць людзі пэўнай спецыяльнасці ці галіны навукі. Сярод спецыяльнай лексікі вылучаюць прафесійныя словы, тэрміны, наменклатурныя назвы.

Прафесійную лексіку складаюць спецыфічныя словы, якімі карыстаюцца прадстаўнікі асобных прафесій і спецыяльнасцей. Яны абазначаюць спецыяльныя паняцці, сродкі вытворчасці, прадметы быту і інш. Нягледзячы на тое, што гэтыя словы малавядомыя і вызначаюцца абмежаванай сферай распаўсюджвання, яны не выходзяць за межы лексічнай сістэмы беларускай літаратурнай мовы і не парушаюць яе норм (*баранка* — руль аўтамабіля; *шапка* — загалолак; *дворнік* — шклоачышчальнік; *калода* — вулей; *арганіка* — арганічная хімія; *збытавікі* — гандлёвы персанал). Аднак іх нельга лічыць і лексічнай нормай, бо яны з'яўляюцца паўафіцыйнымі назвамі прадметаў і паняццяў рэчаіснасці. Прафесіяналізмы блізкія да тэрмінаў, аднак у адрозненне ад тэрмінаў ужываюцца пераважна ў вусным маўленні.

Ад прафесіяналізмаў трэба адрозніваць тэрміны — словы ці словазлучэнні, якія служаць для абазначэння спецыяльных паняццяў навукі, тэхнікі, мастацтва (*флексія*, *эўфемізмы* — лінгвістычныя; *кома*, *астэахандроз* — медыцынскія; *факторынг*, *экспарт* — эканамічныя). Словы-тэрміны выкарыстоўваюцца прадстаўнікамі пэўных прафесій як лексічная норма літаратурнай мовы.

У адрозненне ад тэрмінаў і прафесіяналізмаў наменклатурныя назвы (номены) — гэта толькі сукупнасць уласных імёнаў і назваў, якія прысвойваюцца разнастайным рэаліям і аб'ектам навукі і тэхнікі (*тэлевізар «Гарызонт»*, *трактар «Беларус»*, *халадзільнік «Атлант»*).

Жаргонную лексіку складаюць словы, якімі карыстаюцца пэўныя групы людзей замест агульнаўжывальных слоў. Гэтыя групы аб'яднаны агульнасцю інтарэсаў, звычак, заняткаў, прафесійных навыкаў, сацыяльнага становішча, полу, узросту. Гэта лексіка выкарыстоўваецца ў вусным маўленні і знаходзіцца за межамі літаратурнай мовы (*крошка* — маладая дзяўчына; *шакал* — дрэнны чалавек; *шпора* — шпаргалка; *стыпуха* — стыпендыя; *вадзіла* — вадзіцель, *чувіха* — дзяўчына; *англічанка* — настаўніца англійскай мовы; *пара* — заняткі). Характэрнай асаблівасцю жаргонаў з'яўляецца іх высокая экспрэсіўнасць, вобразнасць, зневажальнасць.

Разнавіднасцю жарганізмаў з'яўляюцца аргатызмы (арго) — штучныя, засакрэчаныя словы, якія вядомы толькі вузкаму колу людзей. Гэта мова нізоў грамадства, крымінальнага асяроддзя. Асноўная функцыя арго — быць сродкам адасаблення, аддзялення яго носьбітаў ад людзей іншых сфер дзейнасці. Аргатычная лексіка характарызуецца вузкапрафесійнай накіраванасцю, штучнасцю, засакрэчанасцю. Гэта дасягаецца шляхам скажэння і перасэнсавання агульнанародных слоў, выкарыстаннем дыялектных і запазычаных слоў, а таксама шляхам перастаноўкі складоў або замены гукаў (*вышка, шасцёрка, чуха, кодла, капуста, філоніць, шухер, раскалоца, перацёрці*). Жарганізмы і аргатызмы часам выкарыстоўваюцца ў мастацкай літаратуры для тыпізацыі персанажаў, але ў зносінах паміж людзьмі іх не павінна быць, бо гэтыя словы толькі засмечваюць мову.

Т Э М А 3

БЕЛАРУСКАЯ НАВУКОВАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ

3.1 Паняцці «тэрмін» і «тэрміналогія»

Імклівае развіццё навукі і тэхнікі вядзе да ўзнікнення новых прадметаў, паняццяў, з'яў, што адлюстроўваецца ў мове з'яўленнем новых спецыяльных слоў для іх наймення, — тэрмінаў. Аднак не ўсе спецыяльныя словы можна лічыць тэрмінамі. Блізкія да тэрмінаў прафесіяналізмы. Тэрміны і прафесіяналізмы падаюцца

ў тлумачальных слоўніках з паметай «спецыяльнае», у некаторых выпадках указваецца сфера прымянення таго ці іншага тэрміна: *хім., мед., астр., муз.* і інш. Але тэрміны адрозніваюцца ад прафесіяналізмаў сістэматызаванасцю, унармаванасцю, кадыфікаванасцю. Прафесіяналізмы ж часта з’яўляюцца паўафіцыйнымі словамі, выкарыстоўваюцца пераважна ў гутарковым маўленні вузкім колам спецыялістаў і характарызуюцца эмацыянальнасцю, напрыклад, у асяроддзі камп’ютаршчыкаў: *вінда (Windows), клави (клавіатура), мацярынка (мацярынская плата).*

Словы агульнаўжывальнай лексікі засвойваюцца людзьмі па меры авалодвання мовай, а засваенне тэрмінаў патрабуе спецыяльнай падрыхтоўкі ў пэўнай галіне навукі. Тэрміны зразумелыя толькі тым, хто займаецца ці працуе ў гэтай сферы.

Тэрмін (ад лацінскага *terminus* — мяжа, граніца) — гэта спецыяльнае слова або словазлучэнне, якое служыць для дакладнага абзначэння спецыяльных паняццяў навукі і тэхнікі, культуры, вытворчасці, мастацтва, эканомікі, палітыкі і інш. Паводле В. А. Ляшчынскай, асаблівасць тэрмінаў у тым, што значэнне звычайнага слова можа быць растлумачана, а сутнасць тэрміна павінна быць вызначана. Тэрмінам будзе называцца спецыяльнае паняцце, якое ўзнікае ў пэўнай галіне навукі, а тэрмін з’яўляецца імем гэтага паняцця.

Раздзел мовазнаўства, які вывучае сістэму тэрмінаў, іх граматычную арганізацыю і законы функцыянавання, называецца **тэрміналогіяй**. Акрамя гэтага значэння, тэрміналогія — гэта і сістэма тэрмінаў якой-небудзь галіны навукі, тэхнікі, культуры, якія называюць спецыяльныя аб’екты і выражаюць спецыяльныя прафесійныя паняцці. Існуе тэрміналогія лінгвістычная, медыцынская, тэхнічная, філасофская, педагагічная, псіхалагічная, астранамічная і інш. Кожная навука стварае свой уласны набор лексічных адзінак, выкарыстанне якога абмежавана той ці іншай навуковай галіной.

Тэрміналагічная лексіка, як ніякая іншая, інфарматыўная. Таму ў мове навукі тэрміны незамяняльныя, бо даюць магчымасць коротка і максімальна дакладна сфармуляваць думку.

Спецыфічнымі рысамі тэрмінаў з’яўляюцца: сістэмнасць, наяўнасць дэфініцыі, імкненне да адназначнасці, адсутнасць экспрэсіі, стылістычная нейтральнасць (табл. 3.1).

Т а б л і ц а 3.1 — Специфічныя рысы тэрмінаў

Рысы тэрмінаў	Значэнне	Прыклады
Сістэмнасць	Тэрмін — адзінка пэўнай тэрміналагічнай сістэмы, якая абмежавана адной галіной навукі	<i>Батарэя</i> (ваен.) — артылерыйскае падраздзяленне, якое складаецца з некалькіх гармат або ракетных устаноў; <i>Батарэя</i> (тэхн.) — прыстасаванне, якое нагадвае сабой злучэнне некалькіх аднатыпных прыбораў, аднатыпных частак
Наяўнасць дэфініцыі (азначэння)	Сутнасць тэрміна павінна быць дакладна вызначана	<i>Дыялектызм</i> — асобнае дыялектнае слова, уведзенае ў літаратурны тэкст, але поўнасцю не асвоенае літаратурнай мовай
Адназначнасць	Тэрмін абазначае адно паняцце ў навуцы ці тэхніцы, а кожнаму паняццю павінен адпавядаць адзін тэрмін	У эканоміцы — <i>спагнанне</i> ; у лінгвістыцы — <i>паранімы</i> ; у юрыспрудэнцы — <i>сведка</i> ; у матэматыцы — <i>бісектрыса</i>
Адсутнасць экспрэсіі (канатацыі)	Тэрміны страчваюць эмацыянальнасць, ацэнчанасць, экспрэсію	<i>Сабачка</i> (тэхн.) — прыстасаванне ў механізмах, якое перашкаджае руху назад зубчатага кола
Стылістычная нейтральнасць	Тэрміны не нясуць у сабе адзнакі пэўнага функцыянальнага стылю	—

У пэўнай тэрміналагічнай сістэме тэрміны могуць уступаць у сінанімічныя адносіны, мець варыянты або лексічныя дублеты. Сінанімічныя тэрміны, у адрозненне ад агульнаўжывальных сінанімаў (слоў з бліжкім значэннем і розным стылістычным выкарыстаннем), не характарызуюць розныя ўласцівасці паняцця і не выконваюць стылістычнай функцыі (*пройгрыш* — *паражэнне*; *палажэнне* — *становішча*; *намінатыўны сказ* — *назыўны*). А ўзнікненне варыянтаў-тэрмінаў, сінанімаў-тэрмінаў, лексічных дублетаў абумоўлена нераспрацаванасцю тэрміналагічных сістэм, абмежа-

ванасцю беларускамоўных тэрмінаў (*радовішча — месцазнаходжанне; натуральны — прыродны; аўтэнтычны — сапраўдны*). Тэрміны-дублеты — гэта найменні, якія поўнасьцю супадаюць па значэнні і ўжыванні, суіснуюць у сінхронных моўных пластах. Многія з іх характэрны для дакладных навук (*дыстыляцыя — перагонка, квазізоркі — квазары, сублімацыя — узгонка*), юрыспрудэнцыі (*фальсіфікацыя — падлог, выпадак — казус, стандарт — норма*), спорту (*арбітр — суддзя, сэт — партыя, бой — паядынак*), эканомікі (*андэррайтар — гарант, залог — заклад, улік — справаздачнасць*).

Наяўнасць сінонімаў і варыянтаў сярод тэрмінаў тлумачыцца яшчэ і стыхійнасьцю моўных кантактаў. Для абазначэння аднаго і таго ж паняцця ўжываюцца як уласнабеларускія так і запазычаныя словы. Улічваючы структурныя асаблівасці сінанімічных пар, а таксама паходжанне тэрмінаў можна вылучыць наступныя тыпы тэрмінаў-сінонімаў: два іншамоўныя тэрміны (*спонсар — фундатар, порт — гавань, рэвізор — кантралёр; універсам — супермаркет*); іншамоўны і ўласны тэрмін (*імпорт — увоз; дысконт — скідка, білінгвізм — двухмоўе, камунікабельны — гаваркі; кантракт — пагадненне*) поўны тэрмін і скарочаны ці аднаслоўны (*заработная плата — зарплата, ваенны камісарыят — ваенкамат, фатаграфічны дакумент — фотадакумент*). Сінаніміка тэрмінаў — з’ява непажаданая.

Тэрміны могуць уступаць і ў антанімічныя адносіны, гэта значыць абазначаць супрацьлеглыя паняцці. Тут вылучаюць лексічныя (розныя словы з супрацьлеглым значэннем: *лізіс — крызіс, жорсткая вада — мяккая вада, форта — піяна, пасіў — актыў*) і словаўтваральныя (выкарыстаны розныя словаўтваральныя элементы: *мантаж — дэмантаж, баланс — дысбаланс, закрыты — адкрыты, аднагадовыя — шматгадовыя, мікраэканоміка — макраэканоміка*) тэрміны-антонімы.

Аманімічныя тэрміны прадстаўляюць толькі адзін тып іх утварэння — распад мнагазначнасці ці, калі адно мнагазначнае слова ў выніку разыходжання значэнняў утварае аднолькавыя па гучанні, але розныя па значэнні два ці больш слоў-тэрмінаў (у эканамічнай тэрміналогіі *пасіў* — частка бухгалтарскага балансу,

у якой у грашовым выражэнні паказаны крыніцы фарміравання і мэтавае прызначэнне гаспадарчых сродкаў прадпрыемства, яго даўгі і абавязцельствы; у лінгвістычнай тэрміналогіі *пасіў* — залежны стан).

Узаемадзеянне тэрміна і агульнаўжывальнай лексікі адбываецца ў выглядзе двух працэсаў — працэсу тэрміналагізацыі і працэсу дэтэрміналагізацыі. Асаблівасцю нашага часу стала распаўсюджанне тэрмінаў за межы навуковых прац, што дае падставы гаварыць пра тэрміналагізацыю нашага маўлення. Многія словы, што маюць тэрміналагічнае значэнне, атрымалі шырокае распаўсюджанне ў мове, напрыклад: *кантакт, інтэрнэт, палярны, камунікацыя, статус, вердыкт, кансэнсус* і інш. Працэс дэтэрміналагізацыі характарызуецца тым, што тэрмін пачынае ўжывацца па-за межамі вузкай спецыяльнай сферы і набывае агульналітаратурны статус, ператвараючыся ў неспецыяльную лексічную адзінку. Напрыклад, слова *рэйтынг* спачатку ўжывалася як спартыўны тэрмін, зараз шырока выкарыстоўваецца ў агульнанароднай мове; *рэакцыя* як хімічны тэрмін, а ў сучасным варыянце як *дзеянне; амплітуда, раман* і інш.

Адрозніваюць тэрміны агульнаразумелыя і вузкаспецыяльныя. Значэнне агульнаразумелых тэрмінаў вядома і неспецыялісту, яны ўваходзяць у лексіку агульнанароднай мовы (*сістэма, дыягназ, кіслата, працэс, атам, крэдыт, метада, спосаб*). Гэта агульнанавуковыя тэрміны, якія выкарыстоўваюцца ў розных галінах навукі і належаць навуковаму стылю мовы ў цэлым (*прыём, даследаванне, гіпотэза, эксперымент, эквівалент, прагназаваць, аналіз*). Гэтыя тэрміны ўтвараюць паняццевы фонд розных навук і характарызуюцца найбольшай частотнасцю ўжывання.

Вузкаспецыяльныя тэрміны замацаваны за пэўнымі навуковымі дысцыплінамі, галінамі вытворчасці і тэхнікі, напрыклад, у эканоміцы — *авіза, вальвацыя, кансорцыум, франшыза*; у лінгвістыцы — *калька, дэтэрмінант, галіцызмы, метанімія*; у юрыспрудэнцыі — *ікрыміраванне, ісцец, матыў, натарыят*; у педагогіцы — *інклюдзіўная адукацыя, кагнітыўны кампанент* і інш.

3.2 Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі

Паводле будовы тэрміны суадносяцца са словамі і словазлучэннямі. Слова-тэрміны падзяляюцца на тэрміны-назоўнікі, прыметнікі, дзеясловы, прыслоўі. У якасці слоў-тэрмінаў часцей ужываюцца агульныя назоўнікі (*амографы, спагнанне, канвенцыя, дэпазіт, талерантнасць*), аднак сустракаюцца і ўласныя імёны, якія пасля пераходу ў разрад тэрмінаў сталі агульнымі (*джоўль, ампер, ват, ньютан, рэнтген, кюры*).

Тэрміны-прыметнікі складаюць невялікую колькасць, так як прыметнік спалучаецца з назоўнікам, утвараючы словазлучэнне (*лінгвістычны, абсалютны, дэпазітны, бінарны, саматычны*).

Існаванне тэрмінаў-дзеясловаў многія даследчыкі ставяць пад сумненне, аднак тэрміналагічныя слоўнікі іх падаюць (*рэкламаваць, абвінаваціць, экспертаваць, крэдытаваць, фіксаваць*).

Тэрмінаў-прыслоўяў у мове няшмат (*ізалявана, рэгрэсіўна, прадуктыўна*).

Словазлучэнні-тэрміны атрымалі надзвычай шырокае выкарыстанне ва ўсіх галінах навукі і тэхнікі. Найбольш пашыраны словазлучэнні, пабудаваныя па мадэлі прыметнік + назоўнік, дзе прыметнік, выступаючы ў ролі азначэння, выконвае не якасную, а ўдакладняльную, абмежавальную, класіфікацыйную характарыстыку (*нематывавая назва, безасабова-прэдыкатывыя словы, іменны выказнік, пабочнае слова, элементарныя часціцы, вышэйшая матэматыка, манопалістычны капітал, рабочы кантроль, кантрольны пункт, гравітацыйнае ўзбагачэнне, фізічная асоба, сацыяльна-педагагічны аспект, механічныя пашкоджанні*).

Сучасная навуковая тэрміналогія вызначаецца тым, што ў сваім складзе мае трох- і большкампанентныя тэрміны. Яны абазначаюць адно цэласнае паняцце, аднак іх не заўсёды можна змяніць адным словам (*крызіс сярэдняга ўзросту, абсалютная зямельная рэнта, органы дзяржаўнага кантролю*). Тэрміны, якія складаюцца з некалькіх слоў, могуць мець абрэвіятуру (скарочанне), напрыклад, *унутраны валавы прадукт — УВП; нацыяльны валавы прадукт — НВП; грамадзянскі кодэкс — ГК; станцыя тэхнічнага абслугоўвання — СТА; прафесарска-выкладчыцкі*

састаў — ПВС; *Міжнародны валютны фонд* — МВФ; *Еўрапейскае валютна-фінансавое пагадненне* — ЕВФП і інш.

Паводле свайго паходжання беларуская тэрміналагічная лексіка неаднародная. У мове вылучаюць уласныя тэрміны і запазычаныя з розных моў. Сярод уласных вылучаюцца тэрміны, якія пайшлі ад агульнаўжывальных слоў і ў выніку працэсу тэрміналагізацыі набылі тэрміналагічнае значэнне (*корань, аснова, шум* — у лінгвістычнай тэрміналогіі; *іголка, барабан, хамут, рукаў* — у тэхнічнай і інш.). У другую групу ўласных тэрмінаў уваходзяць вытворныя тэрміны, ці *дэрываты*, якія ўтвораны з уласнага моўнага матэрыялу рознымі спосабамі (*надлом, надрэз, надпіл, фермій, курчатавій, мэндзялевій, забеспячэнне, прагназаванне, зніжэнне, заробак, лішак*).

Але ніколі беларуская тэрмінатворчасць не магла пазбегнуць уключэння іншамоўнай лексікі. Колькасць запазычаных слоў сярод тэрмінаў даволі вялікая. Гэта можна растлумачыць тым, што ў беларускай мове адсутнічаюць пры перакладзе адпаведныя словы, якія існуюць у мове-крыніцы. Запазычанне тэрмінаў адбываецца з розных моў. Вялікую ролю ў гэтым працэсе адыгрывае руская мова, паколькі шматлікія тэрміны не толькі запазычаныя з яе, але і прыйшлі ў беларускую мову праз яе з іншых моў свету.

У складзе розных тэрміналагічных сістэм беларускай мовы выкарыстоўваюцца запазычаныя з лацінскай (*аўдыт, інфанталізм, калектыў, канфлікт, культура, маргіналы, рэтраспекцыя, рэцэнзія, сангвінік, аўкцыён, актава, ангіна, аргумент, актуальны, арбітральны*), грэчаскай (*метафара, аграфія, адынамія, акалькулія, акмеалогія, драма, манера, варварызм, сінонім, графіт, аўтограф*), англійскай (*менеджар, інтэрв'ю, крэатыўнасць, маркетынг, суіцыд, трэнінг, тэст, бізнес, дылер, афшор, ваўчар, холдзінг, кантэйнер, дэтэктыў, ралі*), нямецкай (*дызель, гештальт, шахта, бухгалтэрыя, муфта, гільза, штанга, біржа, борт*), французскай (*акцыя, інтрыгаваць, інтым, інтэнсіфікацыя, кантроль, маньяк, мараль, прэстыж, бензін, вадэвіль, гратэск, пейзаж, арбітраж, буцік, купюра, раман, сюжэт, фінансы*) і іншых моў. Як правіла, запазычаныя тэрміны падпарадкоўваюцца законам беларускай мовы.

Адрозніваюць графічнае, фанетычнае, марфалагічнае і семантычнае асваенне запазычанняў.

Графічнае асваенне — гэта перадача запазычаных тэрмінаў сродкамі беларускай графікі: *імідж* (англ. *image*) і т. п.

Фанетычнае асваенне — гэта асваенне іншамоўных тэрмінаў паводле гукавых законаў беларускай мовы: *аб'ект* (лац. *obiectum*). Выключэнне складаюць некаторыя іншамоўныя тэрміны, якія захоўваюць фанетычныя рысы той мовы, з якой запазычаны, напрыклад: *флегматык* (гр. *flegmaticos*). У запазычаных тэрмінах не захоўваецца падаўжэнне зычных: *калегія*, *маса*. Звонкія зычныя ў канцы іншамоўных тэрмінаў вымаўляюцца глуха: *гіпноз*, *метад*, *дыялог*.

Граматычнае асваенне — гэта поўнае або частковае падпарадкаванне марфемнай структуры іншамоўных тэрмінаў законам беларускай мовы пры захаванні асноўных элементаў мовы-крыніцы. Напрыклад, іншамоўныя канчаткі і суфіксы звычайна адпадаюць або замяняюцца беларускімі: *прагрэс* (бел.) — *progressus* (лац.).

Семантычнае асваенне тэрмінаў — гэта працэс асваення значэння запазычанага слова. Напрыклад, тэрміны, якія прыйшлі ў беларускую мову разам з новымі паняццямі або рэаліямі і не мелі ў ёй адпаведнікаў: *кібернетыка*, *педагогіка*, *псіхалогія* і інш.

Працэс асваення запазычаных тэрмінаў надзвычай складаны і разнастайны. У новай сітуацыі запазычаныя тэрміны ўтвараюць аднакаранёвыя словы, якіх няма ў мове-крыніцы, напрыклад: *аналіз* (гр. *analysis*) — *аналізаваць*, *аналізатар* і інш.

Запазычванне як спосаб узбагачэння слоўніка нацыянальнай мовы — з'ява станоўчая і непазбежная, але толькі ў тым выпадку, калі ва ўласнай мове не знайшлося неабходнай адпаведнай адзінкі.

Для беларускай мовы пытанне аб утварэнні тэрмінаў асабліва актуальнае па прычыне абмежаванага выкарыстання беларускай мовы ў сферы тэхнікі і іншых галін навукі. Беларуская навуковая тэрміналогія недастаткова распрацаваная і практычна рэалізаваная. Спосабы ўтварэння тэрмінаў розныя: а) лексіка-семантычны; б) сінтаксічны; в) марфемны (суфіксальны, прэфіксальны, прэфіксальна-суфіксальны, бясуфіксны); г) аснова- і словаскладанне; д) складанасуфіксальны; е) абрэвіяцыя (табл. 3.2).

Т а б л и ц а 3.2 — Спосабы ўтварэння тэрмінаў

Спосабы ўтварэння тэрмінаў	Характарыстыка спосабаў утварэння	Прыклады
Лексіка-семантычны	Звязаны з тэрміналагізацыяй значэнняў агульналітаратурных слоў (словы, што існавалі ў мове раней, набылі новае тэрміналагічнае значэнне)	<i>Барабан</i> — а) ударны, музычны інструмент, верх і ніз якога абцягнуты скурай (муз.); б) цыліндрычная частка будынка, якая падтрымлівае купал
Сінтаксічны	Утварэнне тэрмінаў шляхам рознага тыпу спалучэнняў: <i>прыметнік + назоўнік; назоўнік + назоўнік; назоўнік + прыметнік + назоўнік</i>	<i>Рыначныя адносіны, патэнцыяльная энергія, вільготнасць паветра, генератар пераменнага току, гучнасць гука</i>
Марфемны	Далучэнне да ўтваральнай асновы ці цэлага слова суфіксаў: <i>-ізм, -ск-, -(е)ні-, -іст, -ац-(ыя)</i> і інш.; прыставак: <i>без-, анты-, экстра-, гіпер-, дыс-</i> і інш.; дзвюх марфем	<i>Кальвінізм, ідэаліст, нанясенне, хімізацыя; безнаўны, антытэрор, звышпрыбытак, процідзеянне</i>
Аснова- і словаскладанне	Спалучэнне як уласных, так і іншамойных частак	<i>Аграфірма, дзяржспадтрымка.</i>
Складана-суфіксальны	Утварэнне тэрмінаў шляхам складання асноў і далучэннем да іх суфікса	<i>Работадаўца, фальшываманецтва, самаабкладанне</i>
Абрэвіяцыя	Утварэнне складанаскарочаных слоў	<i>КК — крымінальны кодэкс; ІДІ — індэкс даходнасці інвестыцый; АПС — аўтаматызаваная інфармацыйна-пошукавая сістэма</i>

Такім чынам, можна адзначыць, што марфалагічны спосаб займае галоўнае месца ва ўтварэнні тэрмінаў. Сінтаксічны спосаб у свайгу чаргу з’яўляецца самым прадуктыўным ва ўсіх галіновых тэрмінасістэмах, што можна растлумачыць неабходнасцю больш дыферэнцыравана называць прадметы і з’явы.

На працягу развіцця беларускай тэрміналагічнай сістэмы з'явілася шмат запазычанняў з іншых моў. Асноўным прыёмам тэрмінатворчасці з'яўляецца тэрмінаўтварэнне з перавагай пэўных кампанентаў і мадэлей. Вылучаюць тэрміны са звязанымі кампанентамі грэчаскага паходжання (*аграсфера, тэрмадыфузія, псіхагенезіс, графалогія, дактыласкапія, наркаманія, этнаграфія, гемалімфа, клетаманія, таксікалогія*); лацінскага паходжання (*авіямадэль, акваторыя, відэамантаж, мультыміліянер, электрафікацыя, генацыд*). Значны пласт тэрміналагічнай лексікі складаюць тэрміны-інтэрнацыяналізмы — словы або спалучэнні слоў, пашыраныя ў многіх няроднасных мовах і агульнапрынятыя ў міжнароднай тэрміналогіі, якія супадаюць па сваёй знешняй форме і лексічным значэнні (*Internet (Інтэрнэт), Word, ноўтбук, паскаль, камп'ютар, ват*).

Шматлікія навуковыя тэрміны не з'яўляюцца «чыстымі» інтэрнацыяналізмамі, а маюць у складзе інтэрнацыянальных словаўтваральных элементы тыпу: *а-, астра-, мікра-, бія-, дэ-, лог-, ультра-, супер-* (*апазіцыя, мікраструктура, біясфера, дэмантаж, марфалогія, ультрагук, суперфасфат*).

3.3 З гісторыі беларускай тэрміналогіі.

Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе

Як і ўся лексіка беларускай мовы нацыянальная тэрміналогія прайшла доўгі шлях гістарычнага развіцця. Фарміраванне беларускай тэрміналогіі адбывалася ў працэсе развіцця пэўных галін навукі і ўласна тэрміналагічнай працы. Археалагічныя помнікі матэрыяльнай культуры XI—XII ст. (камяні, гліняныя гладышы, прасліцы і інш.) фіксуюць моўныя намінацыі прадметаў і паняццяў рэчаіснасці таго часу (*грыўня, жыта*). Шматлікія адзінкі тэрміналагічнага характару (юрыдычныя, грамадска-палітычныя, гандлёва-эканамічныя тэрміны) знайшлі адлюстраванне ў адным з арыгінальных помнікаў пісьменства XI ст. «Руская правда» (*судь — разбор справы, людинь — просты чалавек, правда — суд, закон, скоть — грошы*). Тэкст бераццяной граматы, знойдзенай у Віцебску, змяшчае лексемы старабеларускай мовы,

якія пазней увайшлі ў склад тэрміналагічнай лексікі (*купіць, прадаць, наяўнасць*).

У перыяд ВКЛ (XIV—XVII ст.) найбольш развітымі тэрміналагічнымі сістэмамі былі юрыдычная, грамадска-палітычная, сельскагаспадарчая, прамысловая, гандлёвая, ваенная, таксама тэрміналогія мовазнаўства, астраноміі, матэматыкі. Фарміраванню старабеларускай тэрміналогіі садзейнічаў той факт, што беларуская мова стала дзяржаўнай мовай ВКЛ. А гэта стварыла ўмовы для фарміравання навуковага стылю. Распаўсюджанне на Беларусі ў гэты перыяд кнігадрукавання садзейнічала папаўненню слоўніка, замацаванню новых паняццяў у моўнай практыцы. Аднак праца па фарміраванні і ўніфікацыі тэрміналогіі ў старабеларускай мове не вялася (такую выснову можна зрабіць па тых помніках старабеларускай мовы, якія захаваліся). Спецыяльных тэрміналагічных слоўнікаў не было, іх ролю часткова выконвалі глосы, якія змяшчаліся на палях ці паміж радкамі рукапісу або друкаванага тэксту і тлумачылі стараславянскія ці запазычаныя тэрміны. Некаторая частка беларускіх тэрмінаў змяшчалася ў так званых «прыточніках», або гласарыях — слоўніках глосаў, якія выконвалі таксама і функцыі ўнармавання тэрміналогіі.

Вялікае значэнне для развіцця беларускай тэрміналогіі меў «Лексіс» Л. Зізанія — першы славяна-беларускі слоўнік і слоўнік П. Бярынды «Лексікон».

У канцы XVII ст. беларуская мова была забаронена і выцеснена з афіцыйнай сферы польскай і лацінскай мовамі. Палітыка ігнаравання беларускай мовы царскім урадам Расіі (XVII—XVIII ст.) адмоўна сказалася на пераемнасці ў фарміраванні тэрміналагічнай лексікі. Уласна тэрміналагічная праца ў такіх сацыяльных умовах наогул не магла быць арганізавана.

20-я гг. XX ст. сталі адметнымі ў развіцці нацыяльнай мовы, бо ў гэты перыяд былі закладзены асновы беларускай нацыянальнай тэрміналогіі:

1919 г. — створаны Беларускі школьны савет, які займаўся распрацоўкай асноўных тэрмінаў для беларускай пачатковай школы;

1921 г. — створана Навукова-тэрміналагічная камісія;

1922 г. — заснаваны Інстытут беларускай культуры, у якім тры галіновыя тэрміналагічныя камісіі працавалі над стварэннем беларускай нацыянальнай тэрміналогіі па розных галінах ведаў.

Галоўнымі прынцыпамі фарміравання тэрміналагічнай лексікі стваральнікі беларускай тэрміналогіі абралі семантычныя магчымасці беларускай мовы. Яна фарміравалася наступнымі шляхамі:

а) увядзеннем у склад тэрміналагічнай лексікі агульнаўжывальных слоў, якія страчвалі бытавую выразнасць, набывалі акрэсленае спецыяльнае значэнне: *бялок*, *ціск* (медыцынскія), *сцябло*, *чаранок* (біялагічныя), *лад*, *стан* (мовазнаўчыя), *астача*, *велічыня* (матэматычныя) і г. д.;

б) стварэннем неалагізмаў: *смутнаглядзец* — песіміст, *старчак* — перпедыкуляр, *снізкавокасць* — блізарукасць, *роўніца* — плоскасць, *выклічка* — выклічнік і інш.;

в) выкарыстаннем дыялектных слоў: *лужны* — шчолачны, *аблуда* — памылковая думка і т. п.

Аднак прапанаваны прынцып арыентацыі на ўласныя моўныя запасы перарастаў у прынцып выключнага выкарыстання гэтых запасаў, у выніку чаго ў склад тэрміналогіі ўводзіліся вузкадыялектныя словы (*глыза* — глыба, *сусолькі* — сасочки); прапаноўваліся няўдалыя пераклады тэрмінаў інтэрнацыянальнага характару і ім аддавалася перавага (*бязболле* — амнезія, *здань* — галюцынацыя, *нячуласць* — анастэзія); ствараліся штучныя неалагізмы (*развязанне* — рашэнне); змяняліся асобныя тэрміны, калі іх выкарыстанне тлумачылася ўплывам рускай мовы (*кісліна* — кіслата). Ужо ў другой палове 20-х гг. XX ст. у працэсе моўнай практыкі паступова пачала выяўляцца нежыццёвасць шмат якіх тэрмінаў, створаных на вузкадыялектнай аснове, штучных неалагізмаў, няўдалых перакладаў.

1929 г. — створаны Інстытут мовазнаўства АН БССР, які распачаў працу па распрацоўцы больш вузкіх тэрміналагічных слоўнікаў.

Усяго на працягу 20-х гг. было выдадзена больш за два дзесяткі тэрміналагічных руска-беларускіх (беларуска-рускіх) слоўнікаў. У распрацоўку тэрміналогіі розных галін ведаў унеслі ўклад М. Байкоў, М. Гарэцкі, В. Ластоўскі, С. Некрашэвіч, З. Верас, А. В. Фядзюшына, А. Гурло і інш.

30-я гг. XX ст. — палітычныя рэпрэсіі спынілі работу навукоўцаў у гэтым накірунку.

1945—1954 гг. — у рэспубліцы адсутнічае агульны цэнтр распрацоўкі і ўпарадкавання тэрміналагічнай лексікі. Пад кіраў-

ніцтвам Я. Коласа была праведзена вялікая навукова-арганізацыйная праца па стварэнні тэрміналагічнай камісіі пры Акадэміі навук БССР.

1955 г. — створаны сектар тэрміналогіі ў Інстытуце мовазнаўства Акадэміі навук БССР, які функцыянаваў да 1965 г. За гэты час былі падрыхтаваны і выдадзены наступныя слоўнікі: «Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў» А. К. Юрэвіча (1962); «Кароткі слоўнік літаратуразнаўчай тэрміналогіі» А. А. Макарэвіча (1963), «Русско-белорусско-латинский словарь ботанической терминологии» А. І. Кісялеўскага (1967), «Русско-белорусский словарь сельскохозяйственной терминологии» (рукапіс), «Русско-белорусский словарь общественно-политической терминологии» (1970). Дадзеныя слоўнікі ствараліся на аснове прынцыпу збліжэння беларускай тэрміналогіі з рускай.

З 1965 па 1979 г. у рэспубліцы адсутнічае спецыяльны тэрміналагічны цэнтр.

1970—80-я гг. — распачата праца над «Беларускай Савецкай Энцыклапедыяй», а таксама «Тлумачальным слоўнікам беларускай мовы», новымі рэдакцыямі беларуска-рускага і руска-беларускага слоўнікаў. Пры Галоўнай рэдакцыі энцыклапедыі была створана Камісія па навукавай і тэхнічнай тэрміналогіі пад кіраўніцтвам К. Крапівы, якая правяла работу па ўпарадкаванні існуючай тэрміналогіі і па стварэнні новых тэрмінаў.

1979 г. — у рэспубліцы створана Тэрміналагічная камісія Акадэміі навук БССР. Галоўнымі задачамі камісіі з’яўляліся: распрацоўка тэрміналагічных асноў і метадыкі ўпарадкавання беларускай тэрміналогіі; практычнае ўпарадкаванне тэрміналогіі і падрыхтоўка слоўнікаў; сістэматызацыя рускай тэрміналогіі вядучых у рэспубліцы галін навукі і тэхнікі і інш.

1991 г. — тэрміналагічная камісія ператворана ў Рэспубліканскую тэрміналагічную камісію пры АН Беларусі. За перыяд з 1991 па 1995 г. выйшла пяць выпускаў «Тэрміналагічнага зборніка». Паколькі адна Рэспубліканская тэрміналагічная камісія не магла вырашыць усе праблемы фарміравання беларускай тэрміналогіі, а ў 90-я гг. ў сувязі з пераходам выкладання шэрагу дысцыплін у ВНУ на беларускую мову з’явілася неабходнасць у складанні перакладных тэрміналагічных слоўнікаў, то былі ство-

раны Тэрміналагічная камісія Таварыства беларускай мовы, Тэрміналагічны цэнтр БДУ, Тэрміналагічная камісія Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь і шэраг іншых камісій, груп, творчых калектываў у многіх ведамствах, вышэйшых навучальных установах і г. д.

Высокі навукова-тэхнічны патэнцыял рэспублікі, развітасць лексічных і граматычных сродкаў беларускай мовы і наяўнасць практыкі выкарыстання беларускай навукова-тэхнічнай тэрміналогіі ў беларускім перыядычным друку, на беларускім радыё, тэлебачанні, у навуковых выданнях даказвае патэнцыяльную здольнасць беларускай тэрміналогіі перадаць сучасную сістэму паняццяў розных галін ведаў.

Практычная работа над слоўнікамі розных галін ведаў паказвае, што аб'ектыўна-моўных перашкод для распрацоўкі беларускай тэрміналогіі не існуе, аб чым сведчаць і паспяховыя спробы падрыхтоўкі слоўнікаў па асобных галінах тэхнічных ведаў. У той жа час існуючая практыка выкарыстання беларускай навукова-тэхнічнай тэрміналогіі сведчыць аб тым, што хоць патэнцыяльна гэтая тэрміналогія, як і тэрмінасістэмы іншых галін ведаў, здольна перадаць усю сістэму навукова-тэхнічных паняццяў на сучасным сусветным узроўні, аднак яна патрабуе значнай работы ў напрамку ўпарадкавання і сістэматызацыі.

Вылучаюць два аспекты асноўных тэндэнцый сучаснага развіцця беларускай тэрміналогіі: унутрымоўны і пазамоўны.

Сучасныя ўмовы развіцця і функцыянавання беларускай мовы безумоўна аказваюць уздзеянне на абодва аспекты гэтага развіцця.

Унутрымоўны аспект адлюстроўваецца ў характары падбору моўных сродкаў выражэння сучасных паняццяў у галіне навукова-тэхнічных ведаў. Існуе выразная тэндэнцыя выкарыстання нацыянальных моўных сродкаў ва ўмовах выбару паміж запазычаным (часцей рускамоўным) і беларускамоўным варыянтам.

На ўзроўні словаўтварэння гэта тэндэнцыя знаходзіць выражэнне перш за ўсё ў пашыраным выкарыстанні ўласцівых для беларускай мовы суфіксаў *-ава-* (*-ява-*); *-льн-*, *-н-*; *-льнік-*, *-нік-*; *-к-*; *-йн-*; *-чн-*, *-к-* замест запазычаных з рускай мовы ці агульных для беларускай і рускай моў суфіксаў *-ірава-*; *-цель-*; *-ушч-* (*-юшч-*), *-ашч-* (*яшч-*), *-ем-*, *-ім-*: *дэфармаваць*, *інтэнсіфікаваць*, *прагра-*

маваць, дубляваць, пранікальны, распазнавальны, сувымерны, растваральны, сумяшчальны, паглынальны, адрознівальны, насычальны, аднаўляльны; акісляльнік, самападавальнік, награвальнік, глушыльнік, аслабляльнік, узмацняльнік; нержавейны; загартоўная (сталь), плаўкі (электрод) і інш.

Другая тэндэнцыя сучаснага развіцця беларускай тэрміналогіі — павелічэнне шматслоўных тэрміналагічных намінацый. Названая з’ява характэрна для тэрмінасістэм усіх сучасных нацыянальных моў, хоць яна і ўступае ў супярэчнасць з прынцыпамі эканоміі моўных сродкаў і з патрабаваннямі да тэрміна.

Аналіз сацыялінгвістычных фактараў выкарыстання беларускай навукова-тэхнічнай тэрміналогіі паказвае выразную супярэчлівасць, якая заключаецца ў тым, што, з аднаго боку, у Беларусі ёсць усе аб’ектыўныя ўмовы для функцыянавання нацыянальнай тэрмінасістэмы, з другога ж боку — у навукова-тэхнічнай сферы выкарыстоўваецца пераважна руская тэрміналогія. Прычынамі пераважнага выкарыстання рускай тэрмінасістэмы ў сферы навукі з’явіліся дамінуючая роля рускай мовы як мовы міжнацыянальных зносін у рэспубліках былога СССР; блізкасць беларускай і рускай моў і значна большая развітасць рускай навукова-тэхнічнай тэрміналогіі ў параўнанні з беларускай, пачынаючы са стварэння БССР і заканчваючы нашым часам і інш.

У сучасных жа ўмовах пераарыентацыі навукова-тэхнічных ведаў на ўнутраныя патрэбы Рэспублікі Беларусь узнікае важнейшы аб’ектыўны сацыялінгвістычны фактар выкарыстання беларускай навукова-тэхнічнай тэрміналогіі. У той жа час, паколькі Беларусь не можа развівацца ў ізаляцыі ад усёй сусветнай супольнасці, то беларускія даследчыкі павінны ведаць не толькі нацыянальную, а і іншыя мовы і ажыццяўляць шырокі абмен навукова-тэхнічнай інфармацыяй на міжнародным узроўні.

Асабліва важнае месца на першым этапе вырашэння гэтай задачы належыць інфармацыйна-даведачнаму забеспячэнню (слоўнікі, даведнікі, падручнікі, дапаможнікі розных тыпаў і інш.) і ўпарадкаванню беларускай навукова-тэхнічнай тэрміналогіі, якія з’яўляюцца неабходнай умовай выкарыстання тэрміналагічнай сістэмы беларускай мовы на практыцы.

3.4 Тыпы слоўнікаў

Раздзел мовазнаўства, у якім вывучаюцца тыпы слоўнікаў паводле іх структуры і прызначэння называецца лексікаграфія (ад грэч. *lexikos* — які адносіцца да слова і *grapho* — пішу). У іншым значэнні — гэта сукупнасць слоўнікаў пэўнай мовы, пэўнага тыпу, пэўнага разраду лексікі.

Аб'ектам вывучэння выступае слоўнік — кніга, рукапіс, электронная праграма, дзе ў алфавітным, гнездавым, тэматычным, храналагічным, лічбавым або іншым парадку зафіксаваны словы ці іншыя адзінкі мовы з неабходнымі звесткамі пра іх у выглядзе тлумачэнняў, перакладаў на іншую мову, ілюстрацый з розных жанраў літаратуры і г. д.

У слоўніках не толькі фіксуецца, сістэматызуецца і апісваецца лексіка беларускай мовы, але і замацоўваюцца літаратурныя нормы, што спрыяе павышэнню пісьменнасці і культуры маўлення.

У развіцці слоўнікавай справы на Беларусі вучоныя вылучаюць тры перыяды: даслоўнікавы, ранні слоўнікавы і перыяд развітой лексікаграфіі.

У даслоўнікавы перыяд (XIII—XV ст.) працамі, блізкімі да лексікаграфічных, былі гласарыі, або словапаказальнікі, — вытлумачэнні асобных «цяжкіх» слоў старажытнага тэксту, якія выносіліся на палі рукапісу. Вядомы рускі гласарый, датаваны 1282 г., апісваў 174 старажытнарускія, грэчаскія і старажытнаславянскія словы.

У ранні слоўнікавы перыяд дзеля зручнасці глосы пачалі збіраць у спецыяльныя рукапісныя зборнікі, якія называліся ў той час лексіконамі. Самыя раннія слоўнікі ўсходніх славян — старабеларускія і стараўкраінскія працы: «Лексіс» Л. Зізанія (1596) і «Лексікон» П. Бярынды (1627), якія мелі перакладны характар.

Са станаўленнем нацыянальнай літаратурнай мовы пачынаецца перыяд развітой беларускай лексікаграфіі. Сучасная слоўнікавая справа падзяляецца на тэарэтычную і практычную лексікаграфію, размежаванне якой адбылося яшчэ ў XIX ст., калі з'явіліся першыя рэцэнзіі і гісторыка-тэарэтычныя работы пра слоўнікі Л. Зізанія, П. Бярынды.

Усе слоўнікі падзяляюцца на энцыклапедычныя і лінгвістычныя. **Энцыклапедычныя слоўнікі** — гэта даведнікі, у якіх

у сціслай форме выкладзены навуковыя веды. Энцыклапедычныя слоўнікі тлумачаць не словы, а паняцці, апісваюць прадметы, з’явы, падзеі, расказваюць пра гістарычных асоб, дзеячаў навукі, культуры і г. д. Яны выдаюцца ў адным ці некалькіх тамах. У залежнасці ад аб’ёму энцыклапедыі падзяляюцца на вялікія (некалькі дзесяткаў тамоў ці больш за дзесяць), напрыклад, «Большая Советская Энциклопедия» (30 т.), «Беларуская Савецкая Энцыклапедыя» (12 т.), і малыя, або кароткія (4—6 тамоў) — «Беларуская ССР: Кароткая Энцыклапедыя» (5 т.), і адна-, двух-, трохтомныя, якія звычайна называюцца энцыклапедычнымі даведнікамі, напрыклад, «Янка Купала: Энцыклапедычны даведнік».

Энцыклапедычныя слоўнікі апісваюць сусвет, даюць звесткі з грамадска-палітычнага жыцця, эканомікі, навукі, тэхнікі, літаратуры, мастацтва, геаграфічныя, гістарычныя і эканамічныя даведкі пра краіны свету, біяграфіі вядомых людзей і інш. Энцыклапедычныя слоўнікі падзяляюцца на ўніверсальныя (агульныя) і галіновыя.

Універсальныя энцыклапедычныя слоўнікі даюць сістэматызаваныя звесткі з розных галін ведаў. Прыклады такіх слоўнікаў: «Беларуская Савецкая Энцыклапедыя» (БелСЭ) у 12 тамах (1969—1975), «Беларуская ССР. Кароткая энцыклапедыя» (КЭ БССР) у 5 тамах (1978—1981), «Беларуская энцыклапедыя» ў 18 тамах (1996—2004).

Галіновыя слоўнікі падаюць звесткі з якой-небудзь адной галіны навукі, культуры, вытворчасці і г. д. Напрыклад, «Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі» ў 5 тамах (1984—1987), «Энцыклапедыя прыроды Беларусі» ў 5 тамах (1983—1986), «Францызск Скарына і яго час: Энцыклапедычны даведнік» (1988), «Энцыклапедыя гісторыі Беларусі» ў 6 тамах (1993—2003), «Мысліцелі і асветнікі Беларусі: X—XIX ст.» (1995) і інш.

Лінгвістычныя слоўнікі (моўныя) апісваюць словы мовы, тлумачаць іх значэнне, паходжанне. Яны бываюць аднамоўныя, двухмоўныя і шматмоўныя.

У аднамоўных словы тлумачацца сродкамі той самай мовы. Аднамоўныя слоўнікі падзяляюцца на тлумачальныя, дыялектныя, этымалагічныя, фразеалагічныя, гістарычныя, тэрміналагічныя, арфаграфічныя, арфаэпічныя, слоўнікі эпітэтаў, сінонімаў і амонімаў, марфемныя, частотныя, асацыятыўныя, анамастычныя, марфемныя, слоўнікі мовы пісьменніка і інш.

Двухмоўныя і шматмоўныя — гэта перакладныя слоўнікі, у якіх пры дапамозе слоў адной мовы тлумачацца словы іншай ці іншых моў (беларуска-рускі, руска-беларускі, украінска-беларускі, беларуска-польска-рускі і інш.). Напрыклад, «Белорусско-русский словарь» (1993, 4-е выд.), «Русско-белорусский словарь» (1990) С. М. Грабчыкава, «Украінска-беларускі слоўнік» (1980) В. П. Лемцогавай, «Нямецка-беларуска-рускі слоўнік» (1988, 1999), «Французска-беларускі слоўнік» (1992), «Руска-беларускі слоўнік» (1995), «Беларуска-рускі слоўнік» (2003), «Польска-беларускі слоўнік» (2004) Я. В. Волкавай, В. Л. Авілавай, «Русско-белорусский словарь» (2002), «Беларуска-рускі слоўнік» пад рэдакцыяй А. І. Падлужнага (2003), «Англійска-беларуска-рускі слоўнік» пад рэдакцыяй Т. М. Сушы і А. К. Шчукі (2004) і інш.

Тлумачальныя слоўнікі маюць найважнейшае значэнне для вывучэння слоўнікавага складу мовы. Прыкладамі такіх слоўнікаў з’яўляюцца «Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» ў 5 тамах (1977—1984), «Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» А. Я. Баханькова, І. М. Гайдукевіча, П. П. Шубы (1979, 1990), «Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы» пад рэдакцыяй М. Р. Судніка (1996), «Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы» пад рэдакцыяй М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко (2002), «Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» (2008) А. М. Булькі і інш.

Разнавіднасцю тлумачальных слоўнікаў з’яўляюцца дыялектныя (абласныя) слоўнікі, у якіх адлюстроўваецца і тлумачыцца лексіка адной гаворкі або групы гаворак: «Дыялектны слоўнік» Ф. М. Янкоўскага (1959, 1960, 1970), «Дыялектны слоўнік гаворак Зэльвеншчыны» П. У. Сцяцко (1970), «Тураўскі слоўнік» А. А. Крывіцкага, Г. А. Цыхуна, І. Я. Яшкіна ў 5 тамах (1982—1987), «Дыялектны слоўнік: Лексіка. Фразеалагізмы. Прыказкі, прымаўкі, прыгаворкі. Параўнанні» Н. І. Гілевіча (2005), «Дыялектны слоўнік Косаўшчыны» (2011) А. Ф. Зайкі і інш.

У фразеалагічных слоўніках сабраны ўстойлівыя словазлучэнні (фразеалагізмы), растлумачана іх значэнне, прыведзены ілюстрацыі: «Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі» Г. Ф. Юрчанкі (1972), «Фразеалагічны слоўнік для сярэдняй школы» Н. В. Гаўрош, І. Я. Лепешава, Ф. М. Янкоўскага (1973), «Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў» І. Я. Лепешава (1981), «Фразеалагічны слоўнік

беларускай мовы: у 2 тамах» І. Я. Лепешава (1993), «Слоўнік фразеалагізмаў у 2 тамах» І. Я. Лепешава (2008) і інш.

Вялікае значэнне ў засваенні правільнага напісання слоў маюць арфаграфічныя слоўнікі: «Арфаграфічны слоўнік для сярэдняй школы» М. П. Лобана, М. Р. Судніка (1982), «Слоўнік беларускай мовы. Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне» пад рэдакцыяй М. В. Бірылы (1987), «Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне. Г. У. Арашонкавай, В. П. Лемцюговай (1994), «Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы: новая рэдакцыя» А. Баршчэўскай і Л. Баршчэўскага (2010), «Беларускі арфаграфічны слоўнік» пад рэдакцыяй А. А. Лукашанца (2009) і інш.

Да лінгвістычных таксама адносяцца гістарычныя слоўнікі (адлюстроўваюць лексіку мінулых эпох, час узнікнення і шляхі развіцця слоў), этымалагічныя (паходжанне слоў, аднаўленне іх пачаткоўвага значэння, змены гукавога афармлення), тапанімічныя слоўнікі (адлюстраваны геаграфічныя назвы), антрапанімічныя (фіксуюцца ўласныя імёны), марфемныя слоўнікі (вызначаецца марфемная будова слова), слоўнікі сінонімаў, амонімаў, антонімаў, паронімаў, іншамоўных слоў, слоўнікі мовы пісьменнікаў і інш.

3.5 Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі

Тэрмінаграфія (ад грэч. *terminus* — канец, мяжа і *grapho* — пішу) — гэта адзін з напрамкаў сучаснай лексікаграфіі. З іншага пункту гледжання — гэта сукупнасць тэрміналагічных слоўнікаў.

Тэрміналагічныя слоўнікі — лексікаграфічныя даведнікі, якія сістэматызуюць і тлумачаць спецыяльныя тэрміны розных галін навукі і тэхнікі. Тэрміналагічныя слоўнікі з'яўляюцца даволі шматлікімі. Яны адносяцца да слоўнікаў змешанага, лінгвістычнага і энцыклапедычнага тыпу. Яны змяшчаюць звесткі як пра само слова-тэрмін, так і звесткі пра тую рэалію, якую абазначае дадзены тэрмін. Прыкладамі такога тыпу выступаюць наступныя слоўнікі: «Слоўнік паняццяў і тэрмінаў па гісторыі Беларусі» Т. М. Жука (2001), «Матэматычная энцыклапедыя» В. Берніка (2001), «Беларуская антрапалагічная тэрміналогія» М. П. Антропава (1990), «Геаграфічныя паняцці і тэрміны: энцыклапедычны даведнік»

М. М. Курловіч (1993), «Экалагічны слоўнік» Л. В. Камлюк (2004), «Хімічны слоўнік навучэнца» Б. М. Качаргіна (2004), «Кароткі тлумачальны слоўнік педагагічных тэрмінаў» А. І. Андарала (1995), «Беларускі паліталагічны слоўнік» В. В. Шынкароў (2011) і інш.

У сучаснай беларускай мове многія тэрміналагічныя слоўнікі з'яўляюцца перакладнымі: «Беларуска-рускі тэрміналагічны тлумачальны слоўнік па батаніцы і кветкаводстве» Т. М. Бурганоўскай (1997), «Русско-белорусский словарь по анатомии и морфологии растений» В. М. Яроміна (1995), «Руска-беларускі слоўнік хімічных тэрмінаў» І. А. Семяновіч (1995), «Руска-беларускі тэрміналагічны слоўнік па супраціўленню матэрыялаў» М. К. Балыкіна (1996), «Кароткі руска-беларускі слоўнік біялагічных тэрмінаў» Т. М. Царэнкі (1994) і інш.

Слоўнікі па эканоміцы і кіраванні: «Руска-беларускі тлумачальны слоўнік гандлёва-эканамічных тэрмінаў, якія ўжываюцца пры вывучэнні курса “Эканоміка гандлю”» А. А. Акуленка (1991), «Слоўнік эканамічных тэрмінаў» (1992), «Кароткі эканамічны слоўнік» (1993), «Краткий русско-белорусский словарь экономических терминов» Л. Кунцэвіч (1993), «Дакумент па-беларуску. Справаводства. Бухгалтэрыя. Рыначная эканоміка» А. А. Каўруса (1994), «Краткий русско-белорусский словарь экономических бухгалтерских терминов» (1994), «Руска-беларускі тэрміналагічны слоўнік для студэнтаў спецыяльнасці “Эканоміка і кіраванне ў спажывецкай кааперацыі”» (1995), «Англо-руско-белорусский словарь менеджера» А. Е. Дубовік (1996), «Слоўнік катэгорый эканамічнай тэорыі» (1999) і інш.

Слоўнікі юрыдычнай тэрміналогіі: «Слоўнік юрыдычнай тэрміналогіі: беларуска-расейска-польскі», апрацаваны А. Галяк (1994), «Краткий русско-белорусско-английский словарь для юридических институтов и факультетов» М. Лойкі (1997), «Кароткі лацінска-руско-беларускі слоўнік юрыдычнай фразеалогіі» Н. А. Ганчаровай (2000), «Юридические термины и афоризмы: латинско-руско-белорусский словарь» Н. А. Ганчаровай, М. Р. Антанюк (2009), «Юрыдычны энцыклапедычны слоўнік» (1992) і інш.

Слоўнікі тэхнічнай тэрміналогіі: «Слоўнік фізічных тэрмінаў», «Тэрміналагічны слоўнік па вышэйшай матэматыцы для ВНУ» (1993), «Русско-белорусский математический словарь» В. Р. Лупачова, В. І. Рагаўцова (1993), «Русско-белорусский словарь математичес-

ких, физических и технических терминов» (1995), «Слоўнік фізічных і астранамічных тэрмінаў» (1997), «Руска-беларускі слоўнік па машынабудаванні» (1998), «Тлумачальны слоўнік па інфарматыцы» М. Савіцкага (2009), «Руска-беларускі тлумачальны тэрміналагічны слоўнік для студэнтаў аграрна-тэхнічнага профілю» (1996) і інш.

Слоўнікі педагагічнай і псіхалагічнай тэрміналогіі: «Кароткі слоўнік псіхалагічных паняццяў» Н. П. Бярнацкай (1993), «Слоўнік педагагічных тэрмінаў» С. С. Кацэвіч (1995), «Руска-беларуска-англійскі слоўнік па педагогіцы і псіхалогіі» Н. Г. Алоўнікавай, В. В. Кандрацьевай (1996), «Кароткі тлумачальны слоўнік педагагічных тэрмінаў» А. І. Андарала, Г. Ф. Андарала (1995) і інш.

Характарыстыка слоўнікаў беларускай мовы розных тыпаў сведчыць, што беларуская лексікаграфія і тэрмінаграфія як асобныя раздзелы навукі аб мове атрымалі належнае развіццё. Праца па распрацоўцы новых лексікаграфічных і тэрмінаграфічных даведнікаў працягваецца і на сучасным этапе.

Т Э М А 4

ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ВА ЎМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ

4.1 Паняцце білінгвізму

Праблема моўнага жыцця існуе ў гісторыі суіснавання многіх народаў, іх культур і моў. Наша краіна не з'яўляецца выключэннем. Стварэнне моўнай карты свету становіцца справай нялёгкай, бо практычна ў свеце ўжо не засталася аднамоўных краін і нават мегаполісаў.

Неабходнасць зберажэння спрадвечнай мовы — бяспрэчны факт. Аднак моўныя кантакты, прадыктаваныя эканамічнымі, культурнымі, палітычнымі, адукацыйнымі сувязямі, патрабуюць вывучэння і выкарыстання ў моўнай практыцы дзвюх і больш моў.

Маўленчая сітуацыя ў Беларусі характарызуецца наяўнасцю двухмоўя (білінгвізму). Тэрмін білінгвізм паходзіць ад лацінскага *bi* — два, *lingua* — мова. **Білінгвізм** — валоданне дзвюма мовамі, кожная з якіх выбіраецца ў залежнасці ад канкрэтнай камунікатыўнай

сітуацыі. Адсюль, білінгв — чалавек, які можа размаўляць на дзвюх мовах. Як спецыфічная з’ява грамадскага жыцця білінгвізм старажытны, як само чалавецтва. Двухмоўе існавала ва ўсе эпохі чалавечай гісторыі. З яго дапамогай вырашаліся праблемы зносін (кантактаў) паміж рознымі этнасамі і ішоў абмен вопытам. Гэта своеасаблівы камунікатыўны мост аміж разнамоўнымі калектывамі.

Вылучаюць наступныя разнавіднасці білінгвізму:

– індывідуальны — веданне дзвюх моў уласціва асобным членам калектыву;

– калектывны — двухмоўнымі з’яўляюцца цэлыя групы або асобныя сацыяльныя слаі;

– нацыянальны — двухмоўе пашырана сярод усіх прадстаўнікоў нацыі. Пры нацыянальным (яшчэ яго называюць дзяржаўным) білінгвізме ў краіне афіцыйна прызнаюцца дзве дзяржаўныя мовы (у Беларусі — беларуская і руская; у Бельгіі — галандская і французская; у Фінляндыі — фінская і шведская; у Канадзе — англійская і французская).

Моўная з’ява, пры якой ва ўжытку знаходзяцца тры і больш мовы, называецца шматмоўем (полілінгвізмам).

Шматлікія назіранні ў розных краінах свету ў апошнія гады сведчаць пра тое, што ідэальнага білінгвізму (каб чалавек аднолькава валодаў некалькімі мовамі) наогул не існуе, або сустракаецца рэдка. У сувязі з гэтым адрозніваюць два тыпы білінгвізму:

– пасіўны — асоба думае на роднай мове, а толькі пасля перакладае на мову маўлення;

– актыўны — носьбіт двухмоўя пры карыстанні якой-небудзь адной мовай не звяртаецца да паслуг іншай.

Вылучаюць яшчэ такія тыпы білінгвізму:

а) чысты — дзве мовы ўжываюцца ізалявана адна ад другой (напрыклад, на працы — адна мова, дома — другая);

б) змешаны — дзве мовы ўжываюцца ўперамешку ў залежнасці ад маўленчай сітуацыі. Змешаны білінгвізм па ступені разумення білінгвам няроднай мовы падзяляецца на:

– рэцэптыўны — чалавек разумее другую мову, але не можа на ёй гаварыць;

– рэпрадуктыўны — чалавек разумее другую мову, аднаўляе тэкст;

– прадуктыўны — чалавек разумее другую мову, аднаўляе тэкст і самастойна будзе на ёй сказы.

Розныя тыпы двухмоўя і нават шматмоўя заўсёды былі важнымі элементамі гісторыі беларускага народа. У перыяд ВКЛ практыкавалася беларуска-царкоўнаславянскае двухмоўе, пазней праявілася беларуска-польскае двухмоўе, якое працягвалася амаль чатыры стагоддзі. Мела месца ў нашай гісторыі таксама беларуска-лацінскае, беларуска-татарскае, беларуска-яўрэйскае, беларуска-літоўскае двухмоўе. Калі гаварыць пра беларуска-рускае двухмоўе, то яно бярэ пачатак з канца XVIII ст.

Сучасную моўную сітуацыю ў Рэспубліцы Беларусь можна ахарактарызаваць як беларуска-рускі білінгвізм, які прадстаўлены:

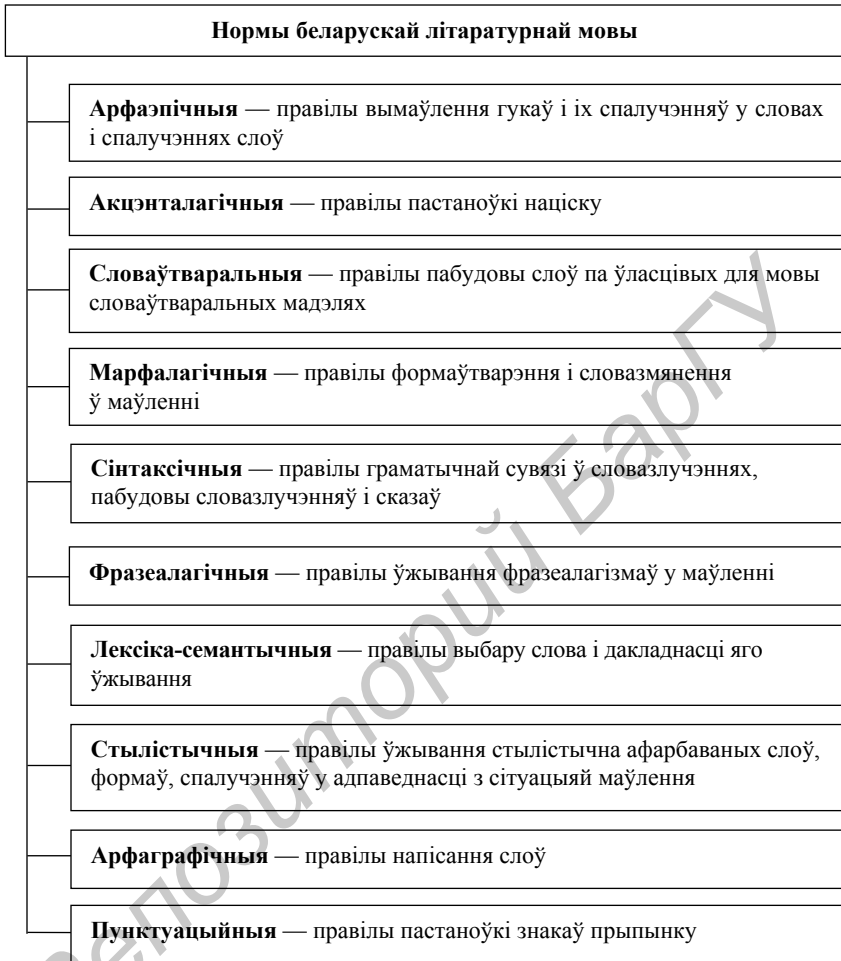
- індывідуальным беларуска-рускім двухмоўем (білінгв побач з роднай беларускай мовай выкарыстоўвае і рускую);
- руска-беларускім двухмоўем (білінгв побач з рускай мовай выкарыстоўвае і беларускую);
- індывідуальным беларускім ці рускім аднамоўем.

На дадзены момант і беларуская, і руская мова выкарыстоўваюцца ва ўсіх сферах дзейнасці чалавека.

4.2 Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму. Віды інтэрферэнцыі

Двухмоўе вядзе да **інтэрферэнцыі** (лац. *inter* — паміж, — *ferens, ierentis* — які нясе, пераносіць) — памылковага збытвання розных элементаў моў, якія цесна кантактуюць. У такой сітуацыі пры маўленні на адной мове ўжываюцца элементы іншай мовы, што вядзе да парушэння нормаў. Менавіта блізкароднасны характар беларускай і рускай моў абумоўлівае шматлікія інтэрферэнцыйныя памылкі ў мове білінгва пры маўленні. Хоць гэтыя памылкі ніяк не ўплываюць на працэс разумення выказванняў як на адной, так і на другой мове, аднак сведчаць пра нізкі ўзровень маўленчай культуры білінгва. Трэба падкрэсліць, што для дакладнага выяўлення інтэрферэнцыі неабходна ведаць моўныя нормы (законы, правілы) мовы (рыс. 4.1).

Норма — гэта сукупнасць правіл, прынятых у дадзены перыяд моўным калектывам і ўсвядомленых ім як правільнае і ўзорнае ўжыванне моўных сродкаў. Норма адлюстроўвае паступальнае развіццё мовы і рэгулюе не толькі ўзнаўленне «готовых узораў»,

Рысунак 4.1 — Нормы беларускай літаратурнай мовы

але і стварэнне новых фактаў у працэсе маўленчай дзейнасці. З развіццём мовы развіваецца і норма: часта назіраецца суіснаванне паралельных форм (*кураня* і *куранё*, *зямлёй* і *зямлёю*). З цягам часу адны формы могуць устарэць і выйсці з ужывання.

Беларуска-руская і руска-беларуская інтэрферэнцыя — з’ява, распаўсюджаная ва ўсіх сферах моўнай сістэмы: фанетыцы, акцэнтауцыі, словаўтварэнні, марфалогіі, лексіцы, сінтаксісе. У сувязі з гэтым вылучаюць наступныя віды інтэрферэнцыі: фанетычная, акцэнтная, лексічная, словаўтваральная, марфалагічная, сінтаксічная (табл. 4.1).

Т а б л і ц а 4.1 — Віды інтэрферэнцыі

Віды інтэрферэнцыі	Характарыстыка інтэрферэнцыйных памылак білінгва	Прыклады	
		Інтэрферэнцыйныя памылкі	Унармаваны варыянт
Фанетычная	Дзеканне і цеканне; [p], [ч] на месцы <i>зацярдзелых</i> [p], [ч]; фрыкатыўнае [z] на месцы выбухнога; аканне; афрыката [дж]; пераход [в], [л] у ў; прыстаўныя зычныя (в, з) і галосныя (і, а)	<i>Экне[р’і]ментальны, [ч]’аста, крэ[дз’і]т, в гэтым гаду напісал</i>	<i>Экне[ры]ментальны, [ч]’аста, крэ[ды]т, у гэтым годзе, напісаў</i>
Акцэнтная	Разыходжанні ў націску ў рускіх і беларускіх словах або спалучэннях слоў	<i>Некаторыя, альха, весці, пасланец, імя, крапіва, брала</i>	<i>Некаторыя, воьлха, весці, пасланец, імя, крапіва, брала</i>
Лексічная	Падмена беларускай лексікі рускай	<i>Услажнім, нада, васкрасенне, унутраны мір</i>	<i>Ускладнім, трэба, нядзеля, унутраны свет</i>
Словаўтваральная	Несупадзенне словаўтваральных элементаў аднакаранёвых беларускіх і рускіх слоў	<i>Усвоіць, Івацэвіцкі раён, па-рускі, Мішын, музыкальная, аптымізіраваць</i>	<i>Засвоіць, Івацэвіцкі раён, па-руску, Мішаў, музыкальная, аптымізаваць</i>
Марфалагічная	Разыходжанні ў граматычным афармленні рускіх і беларускіх лексем	<i>Смачнае яблыка, адкрый дзвер, сваі, паля, інфарматыке, пачыная</i>	<i>Смачны яблык, адкрый дзверы, свае, палі, інфарматыцы, пачынаючы</i>
Сінтаксічная	Сінтаксічныя канструкцыі будуюцца на ўзор рускай мовы	<i>Даведацца аб жыцці, тры стала, зрухі к лепшаму</i>	<i>Даведацца пра жыццё, тры сталы, зрухі да лепшага</i>

Праблема інтэрферэнцыі ва ўмовах білінгвізму заключаецца перш за ўсё ў пытаннях культуры беларускага і рускага маўлення. Таму павышэнне якасці карыстання дзвюма мовамі, дыферэнцыяцыя іх нормаў у маўленні білінгваў з'яўляецца актуальнай камунікатыўнай задачай для насельніцтва Беларусі.

4.3 Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння

Спецыфіка гукавога ладу мовы рэалізуецца ў арфаэпіі. Арфаэпія (грэч. *orthos* — правільны і *epos* — вымаўленне, слова) — сукупнасць правіл літаратурнага вымаўлення. Адзіныя арфаэпічныя правілы дапамагаюць лягчэй успрымаць вуснае маўленне. Цвёрдае веданне арфаэпічных норм з'яўляецца адным з асноўных паказчыкаў агульнай культуры чалавека. Увогуле прытрымлівацца арфаэпічных правіл патрэбна з такой жа строгацю, як і арфаграфічных, інакш працэс чалавечых зносін будзе ўскладнены, узаемапаразуменне парушана.

Вымаўленне галосных гукаў у беларускай мове залежыць ад месца націску, а таксама ад суседніх гукаў. Галосныя гукі вымаўляюцца паводле адпаведных правіл (табл. 4.2).

Т а б л і ц а 4.2 — Асноўныя правілы вымаўлення галосных гукаў

Правілы вымаўлення	Прыклады
Націскныя галосныя гучаць выразна	<i>Эра, нагляднасць, спажывец</i>
У ненаціскавой пазіцыі [o], [э], [a] вымаўляюцца як [a], у некаторых словах націскныя склады ро, рэ, ло чаргуюцца з ненаціскнымі ры, лы	<i>Цана, кантраляваць, дагавор; кроў — крывава, глотка — глытаць</i>
Пасля мяккіх зычных [o], [э], [a] вымаўляюцца як [a] ў першым складзе перад націскам. Нельга вымаўляць гэты гук як [i ³] як у рускай мове	<i>Вядучая дзейнасць, дзяржаўны, няякасны, вянец, весялосць; [на^быў], [бас^страху], [баз^маты], [на^трэба]</i>

Заканчэнне табліцы 4.2

Правілы вымаўлення	Прыклады
Вымаўленне гука [i] залежыць ад становішча ў слове: як [i̯i] — у пачатку слова, пасля галоснага, раздзяляльнага мяккага знака, апострафа. Выключэнне складаюць іншамоўныя словы; як [i̯] — у пачатку слова, калі папярэднія слова заканчваецца на галосны. У некаторых выпадках можа вымаўляцца [i̯i]; як [ы] — пасля цвёрдых зычных (за выключэннем г, к, х), на стыку слоў, частак складаных слоў, прыстаўкі і кораня	<i>Ра[і̯i]цца, кра[і̯i]на, [і̯i]ншы, вераб[і̯i], інфаркт, інфляцыя, імарт, Інданезія; падысці да [і̯]вана, жонка [і̯] мужык, яна [і̯] ён, скажы [і̯]начай, бацькі [і̯] дзеці; дарога на [і̯]вацэвічы, дабрацца да [і̯i]ўя; брат [ы] сястра, ён [ы] яна, пед[ы]нстытут, сын [ы]ван, пад[ы]сці, раз[ы]граць, але Віцебск і Полацк, снег і дождж</i>
Ненаціскны гук [y] пасля галосных заўсёды замяняецца на [y̯]	<i>Было [y̯]чора, ня[y̯]важлівы; за [y̯]ралам, да [y̯]ладзіра</i>

Вымаўленне зычных гукаў у беларускай мове падпарадкавана адпаведным нормам і залежыць ад гукавога акружэння і агульнай пазіцыі ў маўленчай плыні (табл. 4.3).

Т а б л і ц а 4.3 — Асноўныя правілы вымаўлення зычных гукаў

Правілы вымаўлення	Прыклады
Гукі [ж], [ш], [дж], [ч], [ц] (які не паходзіць з этымалагічнага т), [р] з'яўляюцца зацвярдзелымі	<i>Бюд^жэт, абліга^цыя, р^жэкорд, высока^частотны, менед^жар, цэнаў^тварэнне; шэра^нь</i>
Гукі [дж], [дз], [дз'] вымаўляюцца як адзін непадзельны гук. На канцы слоў і перад глухімі аглушаюцца і пераходзяць у [ч], [ц], [ц']. На стыку марфем вымаўляюцца як два самастойныя гукі	<i>Джэ^мпер, раздзя^ржаўленне, дзеяздо^{ль}насць; ксё^{нд}з — ксё^н[ц], калед^ж — кале[ц], імі^дж — імі[ц]; аджа^ц, паджы^лкі, адзна^чыць, падзя^мелле</i>
Гук [з] з'яўляецца фрыкатыўным. На канцы слоў і перад глухімі аглушаецца і чаргуецца з [х]. Выбухны гук [з'] сустракаецца ў запазычаных словах	<i>Грамадзя^нскі, гаранта^ванне, гнут^кі; луг — лу[х], лёгка — лё[х]ка; гана^к, гонта, гузі^к, агрэ^ст, мазгі</i>
Губныя зычныя [б], [п], [м], [ф] на канцы слова і перад [і̯] вымаўляюцца цвёрда	<i>Голу[б], [б]'е, се[м], сы[п], [п]'ю, вер[ф]</i>

Заканчэнне табліцы 4.3

Правілы вымаўлення	Прыклады
Гукі [ж], [ш], [ч], [з], [с], [дз], [ц], [р], [н] у становішчы паміж галоснымі вымаўляюцца падоўжана	<i>Суддзя, наваколле, двукоссе, збожжа, асяроддзе, багацце, узбярэжжа, ноччу, раскоша</i>
У большасці запазычаных слоў гукі [д], [т] перад галоснымі [э], [і] не змякчаюцца. Выключэнне: словы з суфіксамі -ін, -ір, -ёр, -ік, -ейск, -ец	<i>Дэнамінацыя, тыраж, актывацыя, матывацыя, нарматыў, камандзір, біліцёр, гвардзейскі, гвардзеец</i>

Запазычанні не падпарадкоўваюцца законам «акання» і «якання». У некаторых даўніх запазычаннях [э] змяніўся на гук [а], а ў асобных словах адбылася замена [э] на [ы]. Напрыклад, *рэкорд, дэпутат, дэпартамент, метро, пенал; адрас, сакрэт, бухгалтар, рамонтнік; інжынер, канцылярыя, дырэктыва, цырымонія, рысора*.

Для беларускай мовы характэрна асіміляцыя гукаў пры спалучэнні зычных. Асіміляцыя — узаемадзеянне сумежных гукаў, пры якім адзін з іх становіцца падобным да другога ў акустычных ці артыкуляцыйных адносінах. Вылучаюць асіміляцыю паводле мяккасці, глухасці, звонкасці, паводле месца і спосабу ўтварэння (табл. 4.4).

Т а б л і ц а 4.4 — Асноўныя правілы вымаўлення асіміляваных зычных гукаў

Віды асіміляцыі	Правілы вымаўлення	Прыклады
Паводле звонкасці	Глухія зычныя перад звонкімі вымаўляюцца як парныя ім звонкія	<i>Просьба — про[з]ба, лічба — лі[дз]ба</i>
Паводле глухасці	Звонкія перад глухімі вымаўляюцца як парныя ім глухія	<i>Знаходка — знаход[т]ка, завязка — завяз[с]ка</i>
Паводле месца і спосабу ўтварэння	Свісцячыя зычныя перад шыпячымі вымаўляюцца як шыпячыя, а шыпячыя прыпадабняюцца да свісцячых	<i>Паказчык — пака[шч]ык, сшыць — [шш]ыць, сустракаешся — сустракае[с'с']я</i>

Заканчэнне табліцы 4.4

Віды асіміляцыі	Правілы вымаўлення	Прыклады
Паводле мяккасці	Свісцячыя [з], [с] перад мяккімі зычнымі (за выключэннем [з'], [к'], [х']) вымаўляюцца мякка. Перад [ф] у запазычаных словах дапускаюцца варыянты. Зычныя [ð], [m] у пазіцыі перад [в], [м] вымаўляюцца як [ðз] [ц]	Спяваць — [с'п'авац'], зняць — [з'н'ац'], але [зэ'інуц'], [ск'інуць]; сфера — [с'ф'эра], [ðз'в']е, амяр[ц'в']елы, ча[ц'в']ёрты, [ðз'в']еры, Ма[ц'в']ей

Для правільнага вымаўлення некаторых спалучэнняў зычных неабходна выконваць рэкамендацыі, якія прадстаўлены ў табліцы 4.5.

Адхіленні ад літаратурных норм вымаўлення выклікаюць розныя прычыны, асноўнымі з якіх з'яўляюцца:

а) уплыў напісання (назіраецца адсутнасць асіміляцыі: [см'эх] замест [с'м'эх], [п'эс'на] замест [п'эс'на], [мый'эш'ся] замест [мый'эс'с'я]; вымаўленне прыназоўніка без і часціцы не ў першым складзе перад націскам: [н'э^в'эдаў] замест [н'я^в'эдаў], [б'эз^даху над галавой], замест [б'аз^даху над галавой];

Т а б л і ц а 4.5 — Асноўныя правілы вымаўлення спалучэнняў зычных гукаў

Правілы вымаўлення	Прыклады
Спалучэнні гукаў [дч], [тч] вымаўляюцца як [чч]	Спадчына — спа[чч]ына, даследчык — дасле[чч]ык
Спалучэнні гукаў [дц], [тц] вымаўляюцца як [цц]	У лодцы — у ло[цц]ы; у хустцы — у хус[цц]ы
Спалучэнне [ос] перад [к] вымаўляецца як [ц]	Гарадскі — гара[ц]кі, грамадскі — грама[ц]кі, завадскі — зава[ц]кі
Спалучэнні [жс], [шс], [зс], [гс] вымаўляюцца як [ск]	Белавежскі — бела[с]кі; каўказскі — каўка[с]кі, пецяярбургскі — пецяярбур[с]кі
Спалучэнне [чн] вымаўляецца нязменна	Канечне, ручнік, яечня

б) уплыў мясцовых гаворак: у мове можна пачуць дыялектныя асаблівасці тыпу [выда] замест [вада], [з'імла], замест [з'амла], [най'эўса] замест [най'эўса];

в) уплыў двухмоўя (назіраецца вымаўленне выбухнога [з'] на месцы фрыкатыўнага [з], гука [ч], які ў беларускай мове адсутнічае: [з'од] замест [год], [дачка] замест [дачка].

Для таго, каб пазбегнуць памылак у вымаўленні, перш за ўсё варта ўсвядоміць свае ўласныя памылкі, уважліва слухаць унармаваную мову, звяртацца да слоўнікаў і даведнікаў.

4.4 Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх адхілення

Марфалагічныя асаблівасці разглядаюць на прыкладзе часцін мовы: назоўніка, прыметніка, займенніка, лічэбніка, дзеяслова і яго форм, прыслоўя. Марфалагічная інтэрферэнцыя праяўляецца ў падмене паказчыкаў граматычных форм у рускім і беларускім варыянтах сярод розных часцін мовы.

Назоўнік. Асноўныя прычыны, якія прыводзяць да марфалагічнай інтэрферэнцыі — гэта несупадзенне ў родзе, скланенні, ліку.

1. Прычынай адхіленняў ад нормы пры вызначэнні роду назоўнікаў з'яўляецца ўплыў рускай мовы, чаму спрыяе блізкая аформленасць слоў у мовах. Напрыклад, у беларускай мове словы *боль, дроб, галош, медаль, запіс, мазоль, палын, пыл, сабака, цень, стэп, россып, шынель, подпіс, насып, пачак, жаль, туфель, гармонік, ахчак, шаль, накіп* і іншыя належаць да мужчынскага роду, а ў рускай — да жаночага роду; назоўнікі *гусь, пара, таполя, акруга* ў беларускай мове жаночага роду, а ў рускай мове гэта назоўнікі мужчынскага роду. Зразумела, часцей назіраецца несупадзенне ў родзе, калі адпаведныя словы ў дзвюх мовах маюць розныя карані: *жыта* (ніякі род), *рожь* (жаночы род).

2. З адрозненняў у родзе вынікае несупадзенне ў скланенні: словы тыпу *палын, пыл* скланяюцца як назоўнікі *дым, лес* (2-е скланенне), а рускія *полюнь, пыль* — як назоўнікі тыпу *сеть, соль* (3-е скланенне).

Сустракаецца несупадзенне тыпу скланення назоўнікаў, якія належаць да аднаго роду: *морква, царква* скланяюцца як *трава, вішня* (1-е скланенне), а рускія *морковь, церковь* — як *соль* (3-е скланенне).

Так, некаторыя назоўнікі 1-га скланення ў давальным і месным склонах у дзвюх мовах маюць канчатак *-е, (-э)*, але ў беларускай мове назіраецца чаргаванне зычных *з/з, к/ц, х/с* (*нага — назе, рака — рацэ, эпоха — эпосе*). У давальным і месным склонах назоўнікам 1-га і ў месным склоне назоўнікам 2-га скланення ў беларускай мове характэрна ўжыванне канчаткаў *-ы, -і* (*гульня — гульні, дзень — дні, пень — пні*), а ў рускай мове ў месным склоне ўжываецца канчатак *-е*.

Назоўнікі множнага ліку ў месным склоне з прыназоўнікам *па* ў беларускай мове маюць канчаткі *-ах, -ях* (*па берагах, па палях*), а ў рускай мове адпаведна *-ам, -ям* (*по берегам, по полям*).

У беларускай мове назоўнікі на *-мя* (*племя, семя, бярэмя* і інш.) аб'ядноўваюцца па склонавых канчатках з назоўнікамі 2-га скланення (*Р. польмя, Д. польмяю, Т. польмем, М. у польмі*), а ў рускай мове назоўнікі на *-мя* захоўваюць старажытную асаблівасць скланення з *-ен* (*племени*).

Вялікая колькасць памылак звязана з ужываннем канчаткаў назоўнікаў 2-га скланення ў форме роднага склона адзіночнага ліку. Канчаткі назоўнікаў 2-га скланення ў родным склоне залежаць ад лексічнага значэння слова (табл. 4.6).

Т а б л і ц а 4.6 — Праваліс канчаткаў назоўнікаў 2-га скланення ў родным склоне адзіночным ліку

Назоўнікі, якія ў родным склоне маюць канчаткі <i>-а, -я</i>	Прыклады	Назоўнікі, якія ў родным склоне маюць канчаткі <i>-у (-ю)</i>	Прыклады
Назоўнікі ніякага роду	<i>Сяла, мора, сонца, золата, поля, жыцця</i>	Абстрактна-разумовыя паняцці	<i>Прыныццу, гневу, страху, розуму, спакою, азарту</i>
Назвы асоб, жывых істот	<i>Снегіра, пастуха, Андрэя</i>	Дзеянні, працэсы, стан, пачуцці	<i>Абеду, болю, адпачынку, вываду, пад'ёму</i>

Заканчэнне табліцы 4.6

Назоўнікі, якія ў родным склоне маюць канчаткі <i>-а, -я</i>	Прыклады	Назоўнікі, якія ў родным склоне маюць канчаткі <i>-у (-ю)</i>	Прыклады
Канкрэтныя прадметы	<i>Алоўка, пня, гармоніка</i>	З’явы прыроды	<i>Ветру, грому, марозу, галалёду</i>
Назвы органаў, частак цела чалавека і жывёлы	<i>Брата, салаўя, носа; але: твару</i>	Прасторавыя і часавыя паняцці	<i>Часу, шляху, берагу, краю, фармату</i>
Назвы устаноў, прадпрыемстваў	<i>Завода, клуба, універсітэта</i>	Зборныя прадметы	<i>Актаву, хвойніку, лесу, інвентару</i>
Геаграфічныя і астранамічныя назвы	<i>Брэста, Юпітэра, горада, пасёлка</i>	Рэчыўныя назоўнікі	<i>Мёду, кіслароду,; але: аўса, хлеба, жэўтка, пірага</i>
Грашовыя адзінкі, адрэзкі часу, адзінкі вымярэння	<i>Снежня, года, цэнтнера, але: абеду, веку</i>	Дзеянні, стан	<i>Уздыху, сну, намёку, бегу, але: глытка, гудка</i>
Навуковыя і тэхнічныя тэрміны	<i>Прыметніка, сінуса, твора</i>	Грамадскія фармацыі, навуковыя плыні	<i>Капіталізму, дарвінізму, антыфашызму</i>
Спартыўныя гульні, віды спорту, танцы	<i>Балета, бокса; але: спорту, батэрфляю</i>	Захворванні	<i>Інфаркту, грыпу</i>
Назвы кніг выданняў, твораў, дакументаў	<i>Альбома, кодэкса; але: жыванісу</i>	Падзеі грамадскага жыцця	<i>Кірмашу, фестывалю, фэсту</i>

Правапіс канчаткаў роднага склону некаторых назоўнікаў трэба правяраць па слоўніку, напрыклад, *тэксту, зместу, націску, роду, усходу, ліку; ансамбля, аркестра, квартэта, сената* і інш. У мове ёсць назоўнікі, якія могуць ужывацца з паралельнымі канчаткамі ў залежнасці ад семантыкі, якую набывае слова ў кантэксце: *прысесці каля дуба* (дрэва) і *стол з дубу* (матэрыял); *выйшаў з дома* (канкрэтны прадмет), *адбіўся ад дому* (фразеалагізм); *звесткі з фронту* (прастаравае паняцце), *камандуючы*

Першага Беларускага фронта (назва) і інш. У рускай мове тыя ж самыя назоўнікі маюць канчаткі *-а, -я*.

У беларускай мове ў родным склоне множнага ліку для назоўнікаў характэрны канчаткі *-оў, -аў* (*галубоў, звяроў, палёў, агнёў, брытваў, кафедраў, забойстваў, бітваў*). У рускай — *-ей* (*зверей, полей, огней*) або нулявы канчатак (*кафедр, убийств, битв, бритв*).

Скланенне ўласных назоўнікаў у беларускай мове мае таксама свае асаблівасці.

Прозвішчы на *-а (-я)* скланяюцца, як назоўнікі агульнага роду. Калі носьбітам прозвішча з'яўляецца асоба жаночага полу, яно мае канчаткі 1-ага скланення: Р. *Якіменкі Каці, Петручэні Веры*; Д. *Якіменцы Каці, Петручэні Веры*; В. *Якіменку Кацю, Петручэню Веру*; Т. з *Якіменкай Кацяй, Петручэней Верай*.

Мужчынскія прозвішчы скланяюцца на ўзор агульных назоўнікаў мужчынскага роду на *-а, -я*: з *Іванам Сарокам, Аляксандрам Крыгам*. У рускай мове гэтыя прозвішчы з ненаціскным *-а, -я* з'яўляюцца нязменнымі. Скланяцца будуць толькі славянскія прозвішчы на націскныя *-а, -я*: *Сковорода, Майборода*.

Жаночыя прозвішчы на *-ла* тыпу *Зубіла, Дзюбайла* на *-а, -я* не скланяюцца як у беларускай, так і рускай мове.

Мужчынскія славянскія прозвішчы на *-аў (-оў), -еў (-ёў), -ін (-ын)* тыпу *Лужанін, Пятроў, Жураўлёў* у творным склоне маюць канчатак *-ым*: *Лужаніным, Пятровым, Нікіціным*. Іншамоўныя прозвішчы тыпу *Дарвін, Герцэн* у творным склоне маюць канчатак *-ам*: *Дарвінам*.

Назвы населеных пунктаў на *-оў, -аў, -еў, -ёў, ын, -ін* у творным склоне маюць канчатак *-ам*: *Рагачовам, Шчучынам, Лоевам, Жлобінам*; у месным склоне: у *Рагачове, Крычаве, Шчучыне*.

У рускай мове канчаткі гэтых назоўнікаў будуць аднатыпнымі.

3. Граматычныя формы адзіночнага і множнага ліку рускіх і беларускіх назоўнікаў у асноўным супадаюць. У назоўным склоне множнага ліку назоўнікі 2-га скланення ў беларускай мове маюць канчаткі *-ы, -і* (*вокны, падручнікі, пытанні, гарады, палі, браты, сыны, азёры*), а ў рускай мове — *-и, -ы* (*учебники, вопросы*), таксама *-а, -я* (*окна, города, поля, озёра*) і *-ья* (*братья, сыновья*). У беларускай мове толькі словы тыпу *армянін, мінчанін* маюць канчатак *-е* (*армяне, мінчане*). Назіраюцца выпадкі, калі

пры супадзенні канчаткаў можа не супадаць граматычная форма. У беларускай мове: *чарніла* (*чорнае, зялёнае*); *бяліла* (*добрае, сінтэтычнае*), а ў рускай мове адпаведна *чернила* (*чёрные, зелёные*), *белила* (*хорошие, синтетические*). Некаторыя назоўнікі ў рускай і беларускай мовах ужываюцца толькі ў пэўнай катэгорыі ліку. Так, *дзверы* (*новыя, шырокія*); *крупы* (*аўсяныя, ячменныя*), а ў рускай — *дверь* (*новая, шырокая*), *круп* (*овсяная, ячневая*).

Прыметнік. 1. Сярод прыметнікаў адзначаецца несупадзенне канчаткаў у беларускай і рускай мовах у форме адзіночнага ліку мужчынскага роду назоўнага і вінавальнага склону (*маленькі, далёкі, магнітны*), а ў рускай мове адпаведна (*маленький, далёкий*).

2. Для беларускай мовы характэрна вельмі абмежаванае ўжыванне кароткіх форм якасных прыметнікаў, а ў рускай мове паралельнае ўжыванне поўных і кароткіх форм прыметнікаў (*ён маўклівы — он молчалив, Міхась добры — Михаил добр, яблык мяккі — яблоко мягко*).

3. У беларускай мове прыметнікі вышэйшай ступені параўнання маюць суфіксы *-эйш*, *-ейш*, *-ш* і з'яўляюцца поўнымі зменнымі формамі (*разумнейшы за яго, саладзейшы за цукар, шырэйшая за Нёман*). У рускай мове прыметнікі вышэйшай ступені ўяўляюць сабой нязменную форму, якая граматычным складам не адрозніваецца ад прыслоўяў (*умнее, слаще, шире*).

4. Значэнне найвышэйшай ступені якасці перадаецца спалучэннямі прыметнікаў з прыслоўямі *вельмі, надта, надзвычай*: *вельмі руплівы, надта вясёлы, надзвычай здольны*.

Для абазначэння самай высокай ці самай нізкай ступені якасці прадмета без параўнання з якасцю іншых прадметаў выкарыстоўваецца простая форма вышэйшай ступені — форма элятыва: *дабрэйшы чалавек; геніяльнейшы філосаф; цікавейшы раман*. Форма элятыва не характэрная для беларускай мовы, яе ўжыванне — парушэнне нормы. Элятыў часта сустракаецца ва ўстойлівых словазлучэннях кніжнага і гутарковага характару. Элятыву адпавядаюць формы найвышэйшай ступені параўнання: *самы добры чалавек; найгеніяльнейшы філосаф; самы цікавы раман*. Сінонімамі элятыва з'яўляюцца словы з прыстаўкамі *раз-*, *звыш-*, *архі-*, *ультра-*: *звышмагутны, ультрамодны, архіважны*.

5. У беларускай мове прыналежаць прыметнікі ва ўскосных склонах маюць канчаткі поўных прыметнікаў (Р. *бацькавага аўтамабіля*; Д. *бацькаваму аўтамабілю*). У рускай мове ўжываюцца кароткія формы (Р. *отцова автомобиля*, Д. *отцову автомобилю*).

6. У беларускай мове прыметнікі мужчынскага і ніякага роду, а таксама ўсе словы прыметнікавага тыпу (дзеепрыметнікі, парадкавыя лічэбнікі, займеннікі) у творным і месным склонах адзіночнага ліку маюць адзін канчатак *-ым (-ім)*: Т. *з добрым, з ранішнім*; М. *у добрым, у ранішнім*. У рускай мове прыметнікі і словы гэтага тыпу будуць мець розныя канчаткі ў творным і месным склонах: *с хорошим, с утренним — в хорошем, утреннем*.

Займеннік. 1. Аснове як- беларускага займенніка *які* (*якая, якое, якія*) адпавядае ў рускай мове *как-* (*какой, какая, какое*).

2. У давальным і месным склонах займеннікі *ты, сябе* маюць формы *табе, сабе*, у рускай мове — *тебе, себе*.

3. Поўнай форме займенніка *тая, тое* ў беларускай мове адпавядае кароткая форма *та, то* ў рускай мове.

4. У беларускай мове займеннікі *я, ты*, зваротны займеннік *сябе* маюць у родным склоне канчатак *-е* (*мяне, цябе, сябе*); у рускай — канчатак *-я* (*меня, тебя, себя*).

5. У формах мужчынскага і ніякага роду займеннікаў *мой, твой, свой, чый* у родным і давальным склонах адзіночнага ліку адсутнічае літара *-е-* ў канчатках (Р. *майго, твайго, свайго, чыйго*; Д. *майму, твайму, свайму, чыйму*).

6. Формама *мае, твае, свае, чые* назоўнага і вінавальнага склону множнага ліку ў беларускай мове адпавядаюць ў рускай мове формы *мои, твои, свои, чьи*.

Лічэбнік. 1. Лічэбнікі *два, тры, чатыры* ўжываюцца з формамі назоўнага склону множнага ліку (*тры апошнія дні, два ўрокі, чатыры напісаныя апавяданні*). Для рускай мовы характэрны спалучэнні з родным склонам (*три последних дня, два урока, четыре написанных рассказа*).

2. Лічэбнік *два, дзве* мае родавае адрозненне не толькі ў назоўным (вінавальным), але і ва ўскосных склонах (Р. *двух дамоў і дзвюх аўдыторый*; Д. *двум дамам і дзвюм аўдыторыям*; Т. *двума дамамі і дзвюма аўдыторыямі*). У рускай мове ва ўскосных склонах родавага адрознення няма (*двух домов, двух аудиторий*).

3. Беларускаму складанаму лічэбніку *абодва*, (*абедзве*) адпавядае ў рускай мове *оба*, (*обе*).

4. Парадкавыя лічэбнікі ў беларускай мове ў форме назоўнага склону адзіночнага ліку мужчынскага роду маюць канчаткі *-ы*, *-і*, а ў рускай мове ў адпаведнай форме — канчаткі *-ый*, *-ий*, *-ой* (*трэці — третий*, *шосты — шестой*).

5. У беларускай мове ў параўнанні з рускай назіраюцца несупадзенні ў канчатках складовах форм дробавых лічэбнікаў, якія ў лічбіку маюць *два*, *тры*, *чатыры* (*дзе сёмыя — две седьмых*, *тры дзесятыя — три десятых*).

6. Лічэбнікі *паўтара*, *паўтары* ў беларускай мове не скланяюцца, прычым у рускай мове лічэбнік *полторы* таксама не змяняецца, а лічэбнік *полтора* мае дзве формы: пачатковую форму і *полтора* ва ўскосных склонах.

7. Лічэбнік *дзевяноста* мае адну нязменную форму; у рускай мове ён мае дзве формы — *девятьсто* і *девятьноста*.

Дзеяслоў. 1. Да марфалагічнай інтэрферэнцыі могуць прывесці несупадзенні ў асабовых канчатках, якія сустракаюцца сярод формаў дзеясловаў, напрыклад, у беларускай мове — *гуляе*, *думаюць*, *усміхаецца*, у рускай — *гуляет*, *думает*, *улыбается*.

2. Беларускае зваротнае дзеясловае заканчваюцца на *-ся* (*сустрэліся*), рускае — на *-сь* (*встретились*).

3. У беларускай мове ёсць суфікс інфінітыва *-чы* (*легчы*, *дапамагчы*, *магчы*), у рускай мове — *чь* (*лечь*, *помочь*, *мочь*).

4. У беларускай мове захаваліся старажытныя формы спражэння: *ясі*, *дасі*, *ясце*, *дасце*. У рускай мове ім адпавядаюць варыянты *едите*, *дадите*.

5. У форме 2-й асобы адзіночнага і множнага ліку загаднага ладу назіраецца чаргаванне зычных *ж/ж*, *к/ч* (*бягу — бяжы*, *пяку — пачы*). У рускай мове такога чаргавання няма (*бегу — беги*, *секу — секи*).

Дзеепрыметнік. 1. У беларускай мове абмежавана ўжыванне дзеепрыметнікаў незалежнага стану цяперашняга і прошлага часу з суфіксамі *-уч-* (*юч-*), *-ач-* (*яч-*), *-ўш-* (*-ш-*). Яны не ўласцівы беларускай мове, ужываюцца пераважна ва ўстойлівых словазлучэннях (*рухаючыя сілы*, *адыходзячыя падзеі*, *навесялеўшыя*). У рускай мове яны вельмі пашыраныя (*срывающийся*, *убедившийся*).

2. Беларускае дзеепрыметнікам незалежнага стану прошлага часу з суфіксам *-л-* адпавядаюць у рускай мове дзеепрыметнікі

з суфіксамі *-ви-*, *-и-* (*пасівелы — поседевиший, насталелы — повзрослевиший, зарослы — заросиший*).

3. У сістэме беларускіх дзеепрыметнікаў адсутнічаюць зваротныя формы.

4. Пры перакладзе неабходна пазбягаць неўжывальных формаў дзеепрыметніка і замяняць іх:

– прыметнікам (*количество заболевших гриппом — колькасць хворых на грип*);

– дзеясловам (*развивающееся сотрудничество приносит результаты — супрацоўніцтва развіваецца і прыносіць вынікі*);

– дзеепрыметнікам з іншым суфіксам (*уцелевшее здание — уцалелы будынак*);

– назоўнікам (*будущее фирмы — будучыня фірмы*);

– даданым азначальным сказам (*люди, работающие на фабрике — людзі, якія працуюць на фабрыцы*);

– дзеепрыслоўем (*работающий с молодыми специалистами педагог передает им свой опыт — працуючы з маладымі спецыялістамі, педагог перадае ім свой вопыт*).

Дзеепрыслоўе. 1. У беларускай мове дзеепрыслоўі незакончанага трывання маюць суфіксы *-учы (-ючы)*, *-ачы (-ячы)*, у рускай мове *-а*, *(-я)*: *кажучы — гаворы, лежачы — лёжа, седзячы — сядзя*.

2. У беларускай мове ўжываюцца дзеепрыслоўі незакончанага трывання ад дзеясловаў тыпу *біць, піць, віць, ліць, шыць, жыць (б'ючы, п'ючы, в'ючы, л'ючы, шыючы, жывучы)*, ад дзеясловаў тыпу *мазаць, пісаць, рэзаць (мажучы, пішучы, рэжучы)*. У рускай мове такіх дзеепрыслоўяў няма.

Разыходжанні, якія назіраюцца сярод іншых часцін мовы нязначныя, і ніяк не ўплываюць на напісанне і вымаўленне пры карыстанні рускай ці беларускай мовай.

4.5 Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы

Сінтаксічная інтэрферэнцыя праяўляецца на ўзроўні словазлучэнняў і сказаў. Структура сказаў рускай і беларускай моў супадае. Уздзеянне рускай мовы найбольш пашырана выяўляецца ў канструкцыях кіравання, для якіх характэрны спецыфічныя рысы (табл. 4.7).

Т а б л і ц а 4.7 — Асаблівасці будовы словазлучэнняў у беларускай мове

Будова словазлучэнняў	Прыклады
Лічэбнікі <i>два, тры, чатыры</i> спалучаюцца з назоўнікамі ў форме назоўнага склону множнага ліку	<i>Тры заявы, дваццаць два цудоўныя артысты, чатыры новыя пастановы</i>
Дзеясловы ветлівасці <i>дзякаваць, прабачыць, дараваць</i> спалучаюцца з назоўнікамі (займеннікамі) ў давальным склоне	<i>Дзякую табе, прабачце мне, даруйце яму, падзякаваць алімпійцам за перамогі</i>
Дзеясловы <i>жартаваць, смяяцца, рагатаць, здэкавацца</i> ўтвараюць словазлучэнні з назоўнікамі (займеннікамі) ў родным склоне з прыназоўнікам з	<i>Здэкавацца з яго, жартаваць з дзіцяці, насміхацца з чалавека, смяюцца не з калекі, а з няўмекі</i>
Дзеясловы думкі, пачуцця, маўлення <i>гаварыць, распытваць, разважаць, хвалявацца, клапаціцца, маўчаць</i> утвараюць словазлучэнні з назоўнікамі (займеннікамі) ў вінавальным склоне з прыназоўнікам пра	<i>Распытваць пра здарэнне, непакоіцца пра бацькоў, гаварыць пра яго, марыць пра сустрэчу, клапаціцца пра дзяцей</i>
Дзеясловы руху тыпу <i>ісці, бегчы</i> і інш., а таксама волевыяўлення тыпу <i>выправіць, паслаць</i> (з мэтайым значэннем) утвараюць словазлучэнні з вінавальным склонам назоўніка (займенніка) з прыназоўнікам па	<i>Пайсці па хлеб, паслаць па сясстру, прыслаў па дапамогу, ідзе па маю душу, збегай па старасту, але: пайсці ў ягады, у грыбы, у чарніцы</i>
Дзеясловы <i>ажаніць, ажаніцца</i> патрабуюць творнага склону з прыназоўнікам з	<i>Ажаніўся з Таняю, пажанілі з нялюбым</i>
Пры дзеясловах і назоўніках дзеяння назоўнік ужываецца ў месным склоне з прыназоўнікам па	<i>Хадзіць па інстанцыях, экскурсія па ваенных мясцінах Размаўляць па тэлефоне</i>
Пры словах <i>хворы, хварэць</i> назоўнікі ўжываюцца ў вінавальным склоне з прыназоўнікам на	<i>Хворы на ангіну, перахварэць на грып, захварэў на запаленне лёгкіх</i>
Дзеясловы і назоўнікі са значэннем пачуцця смутку, жалю ўтвараюць словазлучэнні з месным склонам з прыназоўнікам па	<i>Тужыць па Радзіме, сумаваць па зіме, сум па родных</i>

Заканчэнне табліцы 4.7

Будова словазлучэнняў	Прыклады
У словазлучэннях з прыметнікамі (прыслоўямі) вышэйшай ступені параўнання залежнае слова мае форму вінавальнага склону з прыназоўнікам за	<i>Старэйшы за сястру, маладзешы за мяне, большы за тры гады, далей за яго, хутчэй за ўсіх</i>
Пры вызначэнні прасторы, адлегласці ад аднаго прадмета да другога ўжываюцца спалучэнні з прыназоўнікам за	<i>Метраў за сорок, за сем кіламетраў, вярсты за паўтары, крокаў за дзесяць</i>
Прыназоўнік праз ужываецца: – для выражэння прычынных адносін; – для выражэння аб’ектных адносін у спалучэннях <i>пранікаць праз, прабівацца праз, праходзіць праз</i> ; – ва ўстойлівых словазлучэннях тыпу <i>смах праз слёзы</i> ; – пры выражэнні часавых і лакальных адносін	<i>Спазіўся праз яго, згубіў галаву праз дзяўчыну; праз туман, пранікаць праз вокны, прабіцца праз лазняк; сказаў праз зубы, шаптаў праз сон, праз смех вымавіў; увайдзе праз калітку, вярнуўся праз дзень</i>
Да слова <i>дзякуй</i> прыметнікі дапасуюцца ў мужчынскім родзе	<i>Вялікі вам дзякуй, шчыры дзякуй</i>

4.6 Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе

У двухсастаўным сказе дзейнік звычайна прадвызначае граматычныя формы выказніка. Так, у сказе *Мякка падалі пухкія сняжынкi, зоркамі асядалі на зямлю* назоўнік-дзейнік *сняжынкi* мае формы множнага ліку і адпаведна патрабуе такіх жа граматычных формаў ад дзеясловаў-выказнікаў *падала* часу *падалі* і *асядалі*. А ў сказе *Зямля корміць нас заўсёды* дзейнік *зямля* выражаны назоўнікам адзіночнага ліку, прадвызначае форму 3-й асобы адзіночнага ліку цяперашняга часу дзеяслова-выказніка *корміць*.

Аднак сустракаюцца выпадкі, калі выбар граматычных формаў выказніка залежыць не толькі ад таго, чым выражаны дзейнік, але і ад яго семантыкі (табл. 4.8).

Т а б л і ц а 4.8 — Граматычныя формы выказніка

Форма выказніка	Спосабы выражэння дзейніка	Прыклады
Адзіночны лік	Колькасна-іменнае спалучэнне са словамі ўсяго, толькі ці займеннікамі нас, вас, іх	<i>Усяго два спартсмены не дайшлі да фінішу. Нас было няшмат</i>
	У склад дзейніка ўваходзяць словы <i>гадоў, месяцаў, тыдняў, дзён, гадзін, минут, зім, летаў</i>	<i>Прайшло чатыры месяцы. Дваццаць гадоў минула з той сустрэчы</i>
	Спалучэнне назоўніка назоўнага склону адзіночнага ліку са значэннем пэўнай колькасці (<i>дзсятка, сотня, пяцёрка</i>)	<i>Сотня вандроўнікаў спынілася на беразе Шчары</i>
	Спалучэнне адмоўнага або няпэўнага займенніка з назоўнікам (займеннікам) у форме ўскоснага склону	<i>Ці помніць хтосьці гэту ісіну: не крыўдзі бліжняга, любі</i>
	Спалучэнне лічэбніка з назоўнікам, якое абазначае прыблізную колькасць	<i>Чалавек з дваццаць было ў кафэ</i>
	Спалучэнне зборнага лічэбніка з назоўнікам, а таксама словам тысяча, мільён, мільярд	<i>Тысяча чалавек сабралася на плошчы. Было нас трое</i>
	Спалучэнне назоўніка няпэўна-колькаснага значэння (<i>большасць, рад, шэраг, большая частка</i>) з назоўнікам роднага склону множнага ліку	<i>Большасць людзей маўчала</i>
	Спалучэнне слоў некалькі, многа, мала, шмат, колькі з назоўнікам	<i>Там стаяла некалькі хат</i>
Множны лік	У склад колькасна-іменнага словазлучэння ўваходзяць азначэнні ці словы гэтыя, усё	<i>Гэтыя сустрэчы са знакамітым бардам запамніліся ўсім</i>
	Спалучэнне назоўніка (займенніка) ў назоўным склоне з назоўнікам у творным склоне з прыназоўнікам з	<i>Вольга з Паўлам закахаліся адзін у аднаго ў дзесятым класе</i>
	Дзейнік са значэннем асобы	<i>Даўно не сустракаліся былыя аднакурснікі</i>
	Першы з аднародных дзейнікаў ужыты ў форме множнага ліку	<i>Даўно навывгаралі кветкі, трава і дрэвы</i>

Аднак і ў пералічаных выпадках пры пэўных умовах (напрыклад, пры дзейніках са значэннем асобы або калі падкрэсліваецца актыўнасць дзеяння) выказнік можа ставіцца ў множным ліку: *Чатыры коннікі зайшлі ў хату і пачалі палуднаваць. Трое незнаёмых зарагаталі, і адзін з іх хопіў нашага каня за аброць і скіраваў у лес. Міколку з дзедам спынілі некалькі чалавек, акружылі, запыталі суроа: «Што вы за людзі?».*

Т Э М А 5 ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ СТЫЛІ МАЎЛЕННЯ

5.1 Паняцце функцыянальнага стылю. Класіфікацыя функцыянальных стыляў

У кожнай мове на працягу яе развіцця фарміруюцца і замацоўваюцца пэўныя нормы ўжывання моўных сродкаў у залежнасці ад сфер зносін, зместу і задач выказвання. Гэтыя нормы ляжаць у аснове вылучэння функцыянальных стыляў мовы. Моўны стыль — разнавіднасць мовы, якая характарызуецца пэўнымі асаблівасцямі адбору, спалучэння і арганізацыі моўных сродкаў у залежнасці ад задач камунікацыі.

Функцыянальны стыль — гэта гістарычна складзеная разнавіднасць літаратурнай мовы, якая абслугоўвае пэўную сферу грамадскай дзейнасці: навуку, адміністрацыйна-справавыя адносіны, грамадска-палітычную дзейнасць, бытавыя зносіны, мастацкую творчасць. Аднавадна выдзяляюць пяць функцыянальных стыляў (табл. 5.1).

У межах кожнага стылю вылучаюць падстылі. **Падстыль** — гэта разнавіднасць пэўнага стылю, якая характарызуецца сукупнасцю, адборам і арганізацыяй моўных сродкаў, уласцівых толькі пэўнаму тыпу тэксту. У прыватнасці, вылучаюць наступныя падстылі асноўных функцыянальных стыляў:

- навуковы — уласна навуковы, навукова-вучэбны, навукова-папулярны;
- афіцыйна-справавы — уласна заканадаўчы, дыпламатычны, адміністрацыйна-канцэлярыскі;
- публіцыстычны — газетна-публіцыстычны, радыё-журналісцкі, прамоўніцкі (агітацыйны);
- размоўны (гутарковы) — размоўна-бытавы, размоўна-афіцыйны;
- мастацкі — проза, паэзія, драматургія.

Т а б л і ц а 5.1 — Функцыянальныя стылі маўлення

Стылі	Сфера выкарыстання	Мэта зносін	Стылёвыя рысы	Моўныя сродкі
Размоўны	Быт, сямейныя, сяброўскія зносіны	Абмен думкамі, інфармацый з блізкімі і знаёмымі людзьмі	Натуральнасць маўлення, эмацыянальнасць, аэначны характар, адсутнасць строгай лагічнасці	Быгавая лексіка, фразеалагізмы, экспрэсіўная лексіка, няпоўныя, пыгальныя, пабуджальныя і клічныя сказы
Навуковы	Навука і тэхніка, вучэбны працэс	Паведаміць агульныя ці прыватныя істотныя прыкметы прадметаў, растлумачыць сутнасць з’явы, яе прычыны	Абстрактнасць, дакладнасць, аб’ектыўнасць і аргументаванасць	Тэрміны; аддзяслоўныя назоўнікі, развітыя апавядальныя сказы, складаныя сказы рознай будовы
Афіцыйна-справавы	Афіцыйныя дакументы, канцылярская, юрыдычная, дыпламатычная сферы	Інфармацыйная, пабуджальная, рэгуляцыйная афіцыйных зносін	Паслядоўнасць і дакладнасць выкладу, аб’ектыўнасць аэнак, стандартызацыя, адсутнасць эмацыянальнасці	Абстрактная, тэрміналагічная, спецыяльная лексіка, канцылярскія штампы, складаныя сказы
Публіцыстычны	Палітыка-ідэалагічныя, грамадска-эканамічныя, культурныя, спартыўныя і іншыя грамадскія зносіны	Інфармаваць, уздзеінічаць, фарміраваць грамадскую думку	Даходлівасць, эмацыянальнасць, аэначнасць і агульнаразумеласць	Аэначная грамадска-палітычная лексіка, метафарычнасць тэрмінаў, загадны лад дзясловаў
Мастацкі	Духоўная сфера жыцця	Паведаміць і ўздзейнічаць на думкі і пачуцці чытача, эстэтычныя ўяўленні	Эмацыянальнасць, экспрэсіўнасць, вобразнасць, стылістычная незамкнёнасць, індывідуальнасць аўтара	Разнастайныя вобразна-выяўленчыя сродкі

5.2 Навуковы стыль і яго асноўныя падстылі

Навуковы стыль абслугоўвае разнастайныя галіны навукі (гуманітарныя, прыродазнаўчыя, дакладныя і інш.), тэхнікі і рэалізуецца ў манаграфіях, дысертацыях, навуковых дакладах, артыкулах, рэфератах, тэзісах, вучэбных дапаможніках, падручніках, курсавых і дыпломных работах і інш.

Галоўнай камунікатыўнай задачай зносін у навуковай сферы з’яўляецца выражэнне навуковых паняццяў і вывадаў. Мысленне тут носіць абагулены, абстрагаваны характар. Адсюль вынікаюць такія рысы навуковага стылю: адцягненасць, абагуленасць, лагічнасць, аб’ектыўнасць, дакладнасць, інфармацыйная насычанасць. Навуковы выклад разлічаны на лагічнае, а не на эмацыянальна-пачуццёвае ўспрыманне.

Напрыклад:

Беларуская мова ведае тэрміны рознага паходжання і зместу, якія ўзбагачаюць яе стылістычныя магчымасці на лексічным узроўні. Сярод іх належнае месца займаюць абсалютныя сінонімы без дадатковых значэнняў або іх адценняў у параўнанні з асноўнымі словамі сінанімічнага раду. Так у транспартнай тэрміналогіі адначасова ўжываюцца аднаслоўныя сінонімы для абазначэння саставу з вагонаў для руху (цягнік — поезд — састаў — эшалон — паравоз — цеплавоз). Такія сінонімы не ўзбагачаюць тэрміналагічную сістэму нарматыўнай беларускай мовы, а з’яўляюцца залішнімі, непатрэбнымі напластаваннямі. У дадзеным выпадку перавага павінна аддавацца лексемам, што ўваходзяць у склад шэрагу вытворных тэрміналагічных адзінак (цягнік — цягнуць — цягач — цягавіты) і належаць да кароткіх і зручных для карыстання слоў. *(Паводле У. В. Анічэнка.)*

У залежнасці ад характару выкладу, мэты паведамлення і спецыфікі адрасата, вылучаюць наступныя падстылі навуковага стылю:

– **уласна навуковы (акадэмічны)**, які рэалізуецца ў тэкстах манаграфій, дысертацый, дакладаў, артыкулаў. Работы, вытрыманыя ў названым падстылі, прызначаны для вузкага кола спецыялістаў, таму не з’яўляюцца агульнадаступнымі. Вузкаспецыяльныя тэрміны тут звычайна не тлумачацца, эмацыянальнасць выкладу поўнасцю адсутнічае. Разуменне і асэнсаванне такога тэксту патрабуе спецыяльнай падрыхтоўкі;

– **вучэбна-навуковы (навучальны)**, які выкарыстоўваецца пры напісанні падручнікаў, вучэбных дапаможнікаў, лекцый, курсавых

работ, дакладаў, рэфератаў і інш. Гэтым тэкстам уласціва даступнасць, нязначная эмацыянальнасць, шырокае ўжыванне прыкладаў і іншага ілюстрацыйнага матэрыялу, тлумачэнне тэрмінаў;

– **навукова-папулярны**, які прадстаўлены ў тэкстах брашур, выступленняў, артыкулаў. Матэрыял агульнадаступны, разлічаны на шырокае кола чытачоў і слухачоў, не патрабуе спецыяльнай падрыхтоўкі, уключае цікавыя звесткі, факты, прыклады. Выкладанне эмацыянальнае, вузкаспецыяльныя тэрміны не ўжываюцца.

Выдзяляюць наступныя функцыі навуковага стылю: адностраванне рэчаіснасці і захаванне ведаў; атрыманне новых ведаў; перадача спецыяльнай інфармацыі.

5.3 Афіцыйна-справавы стыль і яго асноўныя падстылі

Афіцыйна-справавы стыль абслугоўвае адміністрацыйную і прававую дзейнасць: ім карыстаюцца пры зносінах у дзяржаўных установах, судзе, падчас дзелавых і дыпламатычных перамоў. Гэты стыль рэалізуецца ў тэкстах законаў, указаў, загадаў, кодэксаў, актаў, пастановаў, справаздач, пратаколаў, міжнародных пагадненняў і інш. Сярод усіх функцыянальных стыляў ён вылучаецца сваёй стабільнасцю, замкнёнасцю, аб'ектыўнасцю, дакументальнасцю, стандартызаванасцю. Высокая ступень стандартызацыі дасягаецца агульнапрынятай, устойлівай формай падачы матэрыялу (дастаткова ўзгадаць як афармляецца заява, распіска, пратакол і іншыя справавыя паперы). Пры гэтым шырока выкарыстоўваюцца гатовыя бланкі, што спрыяе дасягненню дакладнасці, паслядоўнасці, лаканізму выкладзенага матэрыялу. Адсутнасць двухсэнсоўнасці з'яўляецца вынікам ужывання дат, прозвішчаў, імёнаў, лічбаў, назваў населеных пунктаў і г. д. Усім афіцыйна-справавым тэкстам уласцівы характар сцвярджэння, канстатацыі ці прадпісання.

Напрыклад:

Пры папярэдняй аплаце Заказчык абавязаны ў трохдзённы тэрмін з дня аплаты ўручыць Выканаўцу завераную банкам копію плацёжнага дакумента ці апавясціць яго тэлеграмай. Пры невыкананні Заказчыкам патрабавання гэтага пункта Выканаўца мае права па заканчэнні дзесяці дзён з дня падпісання дагавора рэалізаваць тавар.

У залежнасці ад сферы выкарыстання размяжоўваюць наступныя падстылі афіцыйна-справавога стылю:

– дыпламатычны (нота, канвенцыя, мемарандум, міжнароднае пагадненне);

– заканадаўчы або юрыдычны (канстытуцыя, указ, статут, закон);

– адміністрацыйна-канцэлярскі (канцэлярская перапіска, адміністрацыйныя акты, дагаворы, заявы, даверанасці).

Афіцыйна-справавы стыль выконвае інфармацыйную і публіцыстычную функцыі.

5.4 Публіцыстычны стыль і яго асноўныя асаблівасці

Публіцыстычны стыль — функцыянальная разнавіднасць літаратурнай мовы, якая выкарыстоўваецца ў сродках масавай інфармацыі, агітацыйна-прапагандысцкіх выступленнях. Названы стыль выконвае дзве функцыі:

– інфармацыйную (паведамленне пра навіны, падзеі, з’явы грамадскага жыцця);

– агітацыйную (фарміраванне грамадскай думкі, правядзенне ў жыццё пэўнай палітыкі і ідэалогіі).

Публіцыстычныя творы ўздзейнічаюць на розум чытачоў і слухачоў шляхам лагічных доказаў і экспрэсіўнага пераканання, а на пачуцці — праз эмацыянальнасць і вобразнасць мовы. Публіцыстыка — гэта слоўнае мастацтва, дзе важна не толькі, што гаворыцца, але і як гаворыцца.

У публіцыстыцы адкрыта выяўляецца пазіцыя аўтара, які не толькі апісвае падзеі і факты, але і выражае свае адносіны да іх. Эмацыянальна-экспрэсіўная афарбоўка названага стылю адрознівае яго ад навуковай і афіцыйна-справавой мовы.

Напрыклад:

Да 200-годдзя Адама Міцкевіча няўрымслівы краязнаўца Берасцейшчыны Віталь Клімук выдаў навукова-папулярную кніжку «...Жаль перастаць быць литвином...», у якой разглядае творчасць класіка польскай і беларускай літаратуры, прасочвае ягоныя жыццёвыя шляхі-дарогі.

Вокладку кнігі хораша аздабляе вядомы партрэт Адама Міцкевіча, які выкананы Л. Горавіцам і датуецца 1889 г. У кнізе змешчаны літаграфіі родных і дарагіх паэту мясцін — хутара Завоссе, возера Свіцязь, сядзібы ў Туганавічах, павятовай дамініканскай школы ў Навагрудку, Віленскага ўніверсітэта, а таксама дарагіх яму людзей — бацькоў Мікалая Міцкевіча і Барбары Маеўскай, незабыўнай Марылі Верашчакі, а таксама самога юбіляра.

Застаецца дадаць, што кніга мае наклад дзве тысячы асобнікаў і яе выданне ажыццёўлена ўпраўленнем па друку мясцовага аблвыканкама. *(Паводле У. Тарасюк.)*

Сярод агульных рыс публіцыстыкі варта адзначыць таксама агульнадаступнасць, падкрэслены сацыяльны характар, уключэнне элементаў іншых стыляў, стандартызаванасць, часам нават шаблоннасць выражэння думкі.

З усіх функцыянальных стыляў публіцыстычны — самы разгалінаваны. У ім вылучаюць наступныя падстылі:

- газетна-публіцыстычны;
- радыёжурналісцкі і тэлежурналісцкі;
- аратарскі (палітычнае красамоўства).

Выбар моўных сродкаў абумоўлены не столькі падстылем, колькі жанрам публіцыстыкі. Жанры таксама дзеляцца на групы:

- інфармацыйныя (рэпартаж, інтэрв’ю, інфармацыя, хроніка);
- аналітычныя (карэспандэнцыя, рэцэнзія, артыкул, агляд, пісьмо);
- мастацка-публіцыстычныя (нарыс, замалёўка, фельетон, эсэ).

Такім чынам, у гэтым стылі, як ні ў якім іншым, аўтар мае магчымасць праявіць сваю індывідуальнасць як словатворца, як чалавек і як грамадзянін. Кожны публіцыстычны твор — гэта адбітак асобы аўтара, ілюстрацыя яго светабачання і светаразумення.

У сучаснай беларускай літаратурнай мове адбываецца ўзаемадзеянне і ўзаемапранікненне стыляў. Пры ўмелым і трапным адборы нават самыя спецыфічныя словы аднаго стылю могуць ужывацца ў іншым. З пашырэннем адукацыі кніжныя словы паступова замацоўваюцца ў размоўным стылі, а размоўныя — у іншых стылях, што звязана з агульным імкненнем да збліжэння літаратурнай мовы з народнай.

Т Э М А 6 НАВУКОВЫ СТЫЛЬ

6.1 Асноўныя рысы навуковага стылю. Моўныя сродкі навуковага стылю

Навуковы стыль выкарыстоўваецца ў сферы навукі і тэхнікі, адукацыі, вытворчасці. Гэта стыль навуковай літаратуры, дысертацый, слоўнікаў, энцыклапедыяў, дапаможнікаў, падручнікаў, дакладаў, манаграфіяў, рэфератаў, канферэнцый, лекцый, рэцэнзій і г. д. Выдзяляюць функцыі навуковага стылю: адлюстраванне рэчаіснасці і захаванне ведаў; атрыманне новых ведаў; перадача спецыяльнай інфармацыі.

Для навуковага стылю спецыфічнымі ўнутрыстылёвымі рысамі, якія фарміруюць усю яго моўную сістэму, з'яўляюцца:

– абагуленасць і абстрактнасць навуковага выкладу, абумоўленая спецыфікай навуковага пазнання. У навуковых тэкстах слова як лексічная адзінка звычайна называе не канкрэтны, асобна ўзяты прадмет, а цэлы клас аднастайных прадметаў, з'яў, гэта значыць, што слова выражае не прыватнае, а агульнае значэнне, з'яўляецца паняццем — абагульненым адлюстраваннем у свядомасці чалавека рэалій навакольнага свету. Напрыклад: *Хата — жылая пабудова, пераважна зробленая з дрэва. Як тып жылля гістарычна развілася ад будана і зямлянкі да наземнай пабудовы (БелСЭ)*. Назоўнік *хата* абазначае не адзінкавы канкрэтны прадмет, а рад адпаведных будынкаў, г. зн. выражае агульнае паняцце;

– лагічнасць і строгасць навуковага выкладу праяўляецца ў тэкстах навуковага стылю ў выглядзе сістэмы сэнсавай сувязі як паміж асобнымі сказамі, так і паміж вялікімі часткамі навуковых тэкстаў. Інфармацыя ў навуковых тэкстах павінна падавацца паслядоўна і быць несупярэчлівай. Лагічнасць і строгасць дасягаецца шляхам выкарыстання: спецыяльных канструкцый тыпу *трэба адзначыць, неабходна спыніцца, вярта пагадзіцца*; пабочных канструкцый (*па-першае, па-другое, гэта*

значыць); злучнікаў, злучальных слоў і прыслоўяў (таму, таксама, адсюль); канструкцый з прыназоўнікамі (з прычыны, у сувязі, у адпаведнасці з);

– аб’ектыўнасць і дакладнасць навуковага выкладу праяўляецца праз выкарыстанне ў навуковых тэкстах тэрмінаў і адназначных, нявообразных слоў. Аб’ектыўнасць як спецыфічная рыса навуковага стылю праяўляецца ў выкладанні не аднаго, а некалькіх поглядаў на праблему, у засяроджанасці на прадмеце выказвання і адсутнасці суб’ектывізму пры перадачы зместу. Менавіта таму ў мове навуковых прац прынята замест займенніка **я** ўжываць асабовы займеннік **мы** (наш, нам) і выкарыстоўваць такія канструкцыі, як: *на нашу думку, паводле нашых назіранняў, на думку аўтара... і пад.*;

– доказнасць і аргументаванасць навуковага выкладу. У тэкстах навуковага стылю ўсе палажэнні і гіпотэзы павінны быць аргументаваны і іх правільнасць павінна пацвярджацца разнастайнымі графікамі, схемамі, дыяграмамі, формуламі, тэкставымі ілюстрацыямі і цытаваннем аўтарытэтных даследчыкаў са спасылкамі на іх працы;

– інфармацыйная насычанасць. У навуковых тэкстах шырока выкарыстоўваюцца абрэвіятуры, разнастайныя моўныя скарачэнні, формулы, сімвалічныя абазначэнні: *АТП* — адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел, *ПРП* — прыродна-рэсурсны патэнцыял, *БАР* — біялагічна-актыўныя рэчывы, *ДНК*, *МГц*, *Вт*, \sim , $E=mc$.

Задача навуковага твора — доказ пэўных палажэнняў і гіпотэз, іх аргументацыя, сістэматызаваны выклад навуковых праблем. Таму навуковыя творы складаюцца з шэрагу разважанняў і доказаў.

Навуковы стыль адносіцца да пісьмова-кніжнага тыпу мовы (можа праяўляцца і ў вуснай мове ў выглядзе гутарак, дакладаў, паведамленняў, выступленняў, лекцый) і валодае ўсімі яе асаблівасцямі. І перш за ўсё тым, што навуковыя творы пішуцца на агульналітаратурнай мове, строга ўнармаванай. Для навуковага стылю характэрны асаблівы запас слоў, словазлучэнняў і канструкцый, неабходных у дадзенай сферы зносін (табл. 6.1).

Т а б л и ц а 6.1 — Моўныя асаблівасці навуковага стылю

Моўныя сродкі	Прыклады
<i>Лексічныя асаблівасці</i>	
Стылістычна нейтральныя словы	<i>Вецер, дзень, ноч, гаварыць, пісаць</i>
Словы агульнанавуковага выкарыстання	<i>Аналіз, сінтэз, дослед, пошук, працэс, даказаць</i>
Абстрактная, тэрміналагічная і спецыяльная лексіка	<i>Дзейнасць, велічыня, амартызацыя, эмпатыя</i>
Абрэвіятуры, сімвалічныя і формульныя абазначэнні	<i>Мінздраў, СНД, ВВП, Па, Fe</i>
Лексічныя і графічныя скарачэнні	<i>Будматэрыялы, спецзаказ, г. зн., і г. д., квіт. №, р/р №, дзяржплан, фінадазел</i>
<i>Марфалагічныя асаблівасці</i>	
Абстрактныя назоўнікі з суфіксамі <i>-нн-, -енн-, -анн-, -к-</i>	<i>Прызнанне, апрацоўка, нявыплата, выкананне, перасячэнне</i>
Назоўнікі, утвораныя ад уласных імёнаў	<i>Ампер, джоўль, ом, нобелій</i>
Рэчывыя назоўнікі ў форме множнага ліку	<i>Газы, солі, смолы, пары, металы</i>
Прыметнікі ў складзе ўстойлівых тэрміналагічных спалучэнняў	<i>Амплітуднае размеркаванне, бінарнае поле, машынныя аперацыі</i>
Складаныя прыметнікі (часцей тэрміны)	<i>Вектарна-матрычны, квазілінейны, клінаграфічны</i>
Субстантываваныя прыметнікі і дзеепрыметнікі адз. і мн. ліку	<i>Прамая, датыкальная, нахіленая, аднаклетачныя, ламаная, пераменныя</i>
Дзеясловы ў форме 3-й асобы цяперашняга часу	<i>Адрозніваюць выразы, захоўваецца інфармацыя, абазначаюць пераменныя</i>
Дзеясловы ў форме будучага часу абвеснага ладу ў значэнні загаднага	<i>Выпішам ураўненне, дакажам тэарэму, зробім разлік</i>
Дзеясловы-інфінітывы ў спалучэнні з мадальнымі словамі	<i>Трэба адзначыць, неабходна размяжоўваць, варта звярнуць увагу</i>
Ужыванне займенніка <i>мы</i> , так званае «аўтарскае мы»	<i>На нашу думку, прааналізаваныя намі звесткі</i>

Заканчэнне табліцы 6.1

Моўныя сродкі	Прыклады
<i>Сінтаксічныя асаблівасці</i>	
Двухсастаўныя развітыя сказы, ускладненыя аднароднымі ці адасобленымі членамі, пабочнымі і ўстаўнымі канструкцыямі	<i>Выдзяленне падсістэм ажыццяўляецца ў суадносінах з іх спецыфічнымі рысамі па функцыянальных, структурна-арганізацыйных і іншых прыкметах</i>
Складаназалежныя сказы з рознымі відамі сувязі	<i>Прынцып сістэмы счытвання заключаецца ў тым, што лазерны прамень, які мае дыяметр 1.6 мкм, напраўляецца на паверхню кампакт-дыска, які круціцца з вялікай хуткасцю</i>
Словазлучэнні-тэрміны	<i>Нейтрон палярызаваны, карэцыя атмасферная</i>
Сродкі міжфразавай сувязі тыпу злучнікаў і злучальных слоў	<i>У сувязі з тым што, па меры таго як, у той час калі, між тым</i>

6.2 Жанравая разнастайнасць навуковага стылю

Від тэксту, які вылучаецца ў межах таго ці іншага стылю і характарызуецца своеасаблівай кампазіцыйнай арганізацыяй матэрыялу і моўных сродкаў называецца жанрам. Навуковы стыль прадстаўлены такімі жанрамі як артыкул, анатацыя, даклад, водзыў, канспект, рэцэнзія, рэферат, тэзісы і інш.

Артыкул — навуковая праца невялікага памеру, у якой выкладзены аўтарам ці калектывам аўтараў вынікі даследавання ў галіне пэўнай навукі. Гэта можа быць невялікае даследаванне па пэўнай адносна вузкай тэме ці праблеме, якая будзецца на аснове нейкай тэрэтычнай базы. Задача аўтара артыкула: абпіраючыся на навуковыя дасягненні папярэднікаў у межах існуючых тэорый, або пагаджаючыся з імі, або аспрэчваючы іх, дапоўніць новыя навуковыя факты па заяўленай тэме ці праблеме.

Анатацыя — кароткая характарыстыка артыкула ці кнігі з пункту гледжання яе прызначэння, зместу, формы і іншых асаблівасцей. Анатацыя ствараецца з мэтай даць агульнае ўяўленне

аб артыкуле. У структуры анатацыі вылучаюць: бібліяграфічнае апісанне (аўтар, назва, месца і час выдання); тэма артыкула ці кнігі — указваецца агульная тэма крыніцы; праблематыка — пералічваецца кола пытанняў ці праблем, якія закранаюцца ў тэксце; адрасат — адзначаецца, для каго прызначана кніга.

Па сваім характары анатацыі падзяляюцца на даведачныя (без крытычнай ацэнкі) і рэкамендацыйныя (змяшчаюць крытычную ацэнку).

Паводле зместа і чытацкага прызначэння адрозніваюць: агульныя анатацыі — характарызуюць кнігу ці артыкул у цэлым, разлічаны на шырокае кола чытачоў; спецыялізаваныя анатацыі — раскрываюць кнігу ці артыкул у пэўных аспектах, цікавыя вузкім спецыялістам.

Водзыў — тэкст, які дае агульную характарыстыку навуковай працы без падрабязнага аналізу. У адрозненні ад рэцэнзіі, водзыў абавязкова павінен утрымліваць практычныя рэкамендацыі (дзе, з якой мэтай, у якой галіне навукі можа быць выкарыстаны аналізаваны тэкст).

Водзыў павінен уключаць наступныя кампаненты: прадмет аналізу; актуальнасць тэмы даследавання; фармулёўка асноўнага тэзіса; сціслы змест працы; абагульненая ацэнка; заўвагі, недахопы; вывады; практычныя рэкамендацыі.

Рэцэнзія — гэта пісьмовы водзыў на навуковую працу, які змяшчае: каментаванне асноўных палажэнняў навуковага тэксту (тлумачэнне аўтарскай думкі; уласнае стаўленне да праблемы, даследаванай аўтарам; выяўленне свайго пункту гледжання на пытанні, закранутыя аўтарам); абагульненую аргументаваную ацэнку навуковай працы; вывады аб значнасці навуковага даследавання.

Даклад — адзін з відаў маналагічнага маўлення, які ўяўляе сабой публічнае разгорнутае асвятленне якой-небудзь тэмы. У ім аўтар раскрывае сутнасць даследуемай праблемы, падае розныя пункты гледжання на гэтую праблему, выказвае свае думкі. Пры падрыхтоўцы даклада выяўляюцца такія якасці дакладчыка, як уменне праводзіць даследаванне, уменне выкласці сабраны матэрыял і вынікі працы, а таксама ўменне кваліфікавана адказаць на пытанні па тэме даклада.

Этапы працы над дакладам: падбор і вывучэнне першакрыніц па тэме даклада; складанне бібліяграфіі; апрацоўка і сістэматызацыя матэрыялу; падрыхтоўка вывадаў і абагульненняў; складанне плана даклада; напісанне даклада; публічнае выступленне з дакладам.

Канспект — гэта від тэксту, які заключаецца ў сціслай перадачы зместу або асноўных думак прачытанага ці праслуханага тэксту (артыкула, лекцыі, раздзела з падручніка, асобнай кнігі). Канспект дазваляе выявіць, сістэматызаваць і абагуліць найбольш каштоўную інфармацыю, а пасля яе ўзнавіць.

Працуючы над канспектам кнігі, асобнага раздзела, неабходна прытрымлівацца наступнага алгарытму:

- запісаць назву твора і яго выходныя дадзеныя;
- зразумець асноўны змест тэксту, двойчы прачытаўшы яго;
- скласці план-аснову канспекта;
- пры канспектаванні пакінуць шырокія палі для дапаўненняў, нататак, запісаў тэрмінаў і імёнаў, якія патрабуюць дадатковых тлумачэнняў;
- звярнуць увагу на асобныя фразы і ключавыя словы, якія маюць важнае значэнне пры аднаўленні тэксту;
- канспектаванне весці сваімі словамі, што паспрыяе лепшаму асэнсаванню і засваенню тэксту;
- скласці сваю сістэму падкрэсліванняў, скарачэнняў, умоўных знакаў;
- выконваць прынятыя правілы цытавання — цытату заключаць у двукоссе, даваць спасылку на крыніцу з указаннем старонкі.

Рэферат — кампазіцыйна арганізаваны, абагулены выклад зместу крыніцы інфармацыі (кнігі, артыкула, даследвання), а таксама даклад з такім выкладам.

Рэферат павінен з’яўляцца інфарматыўным і аб’ектыўным пераказам першаснага тэксту. Ён можа быць рэпрадуктыўным (узнаўляе змест першаснага тэксту) і прадуктыўным (крытычна ці творча асэнсоўвае крыніцы рэферавання).

Да рэпрадуктыўных рэфератаў належыць рэферат-канспект і рэферат-рэзюмэ. Першы ў абагуленым выглядзе змяшчае фактычную інфармацыю, ілюстрацыйны матэрыял, звесткі пра метады даследавання, атрыманыя вынікі і магчымасці іх выкарыстання. Другі прыводзіць толькі агульныя палажэнні, звязаныя з тэмай тэксту.

Прадуктыўныя рэфераты прадстаўлены рэфератам-аглядам і рэфератам-дакладам. Рэферат-агляд складаецца з некалькіх першасных тэкстаў і дае параўнанне розных пунктаў гледжання па пэўным пытанні. Рэферат-даклад мае разгорнуты характар, паколькі разам з аналізам прыведзенай у першакрыніцы інфармацыі дае аб'ектыўную ацэнку стану праблемы.

Як і любы навуковы тэкст, рэферат мае сваю кампазіцыю:

– уступ (агульная характарыстыка тэксту: выходныя звесткі тэксту; звесткі пра аўтара — прозвішча, імя, імя па бацьку, спецыяльнасць, навуковая ступень; назва работы, фармулёўка тэмы, праблемы даследавання);

– апісанне асноўнага зместу (пералік даследаваных пытанняў і праблем, пра якія гаворыцца ў першакрыніцы);

– аналіз акрэсленых пытанняў (абгрунтаванне іх актуальнасці, кароткі агляд разважанняў аўтара, выказванне свайго погляду адносна аўтарскай пазіцыі);

– вывады (падагульненне значнасці ўсёй тэмы ці праблемы тэксту).

Пэўныя палажэнні даследуемай навуковай праблемы, перададзеныя ў сціслай форме, называюцца **тэзісамі**. Сцісла могуць быць сфармуляваны асноўныя моманты навуковага артыкула ці даклада. Кожны тэзіс, які супадае з асобным абзацам, звычайна нумаруецца і асвятляе асобную мікратэму даследавання. У тэзісах атсутнічаюць цытаты, прыклады і спасылкі на іншыя навуковыя працы.

Нягледзячы на тое, што ўсе прааналізаваныя жанры адносяцца да навуковага стылю, яны маюць свае адметнасці ў кампазіцыйнай будове, спосабе падачы матэрыялу і прызначэнні.

6.3 Кампазіцыя навуковага тэксту. Рубрыкацыя. Абзац. Цытаты і спасылкі, іх афармленне

Выбар кампазіцыі навуковага тэксту залежыць ад пастаўленай навуковай задачы, метаду даследавання, навукі, жанру, традыцый, індывідуальнага стылю аўтара і г. д.

Кампазіцыйна любы навуковы тэкст утрымлівае тры часткі — уводную (аглядную), асноўную і заключную. У агляднай частцы адлюстроўваецца ход навуковага даследавання, фармулююцца

прадмет і абраны даследчы метады, выкладаецца гісторыя пытання і прагназуецца вынік. Асноўная частка прысвечана падрабязнаму разгляду абранай тэмы даследавання, паслядоўнай характарыстыцы кожнага з яго этапаў. У заключнай частцы прыводзяцца канчатковыя фармулёўкі вынікаў работы, складаецца бібліяграфія, спіс аўтарскіх работ.

Паводле спосабаў выкладання інфармацыі вылучаюць наступныя тыпы навуковых тэкстаў: апісанне, апавяданне, разважанне, доказ.

Навуковаму стылю ўласціва рубрыкацыя. **Рубрыкацыя** — дзяленне тэксту на састаўныя часткі, графічнае аддзяленне адной часткі ад другой пры дапамозе абзацаў, пунктаў, раздзелаў, глаў, параграфаў і інш. У навуковым тэксце рубрыкацыя павінна адлюстроўваць логіку навуковага даследавання. Самай простаай рубрыкай з'яўляецца **абзац** — водступ управа ў пачатку першага радка кожнай часткі тэксту. Абзац паказвае на пераход ад адной думкі ці тэмы да іншай. Звычайна абзац складаецца з некалькіх сказаў, звязаных паміж сабой пэўнай думкай. Абзацнае дзяленне тэксту можа спалучацца з нумарацыяй — лікавым ці літарным абазначэннем паслядоўнасці размяшчэння частак тэксту. Для гэтага выкарыстоўваюцца рымскія і арабскія лічбы, вялікія і малыя літары. Парадкавыя нумары частак указваюць словамі (частка першая), раздзелаў — вялікімі літарамі алфавіту (раздел А), глаў — рымскімі лічбамі (глава I), параграфаў — арабскімі лічбамі (§1). Трэці важны сродак рубрыкацыі навуковага тэксту — выкарыстанне загаловаў і падзаглаваў. **Загалавак** — структурны элемент тэксту, дазваляе ў кароткай форме адлюстраваць тэматыку навуковага твора, нярэдка і яго асноўную думку.

Вельмі часта навуковы тэкст падмацоўваецца цытатамі. **Цытата** — гэта даслоўная вытрымка з якога-небудзь тэксту ці літаральна перададзеныя чые-небудзь словы. Выкарыстоўваюцца для пацвярджэння або тлумачэння аўтарскай думкі. Спосабы яе афармлення своеасаблівыя.

Як простая мова цытата афармляецца тады, калі яна суправаджаецца словамі аўтара: *«Яно добра, — гаварыў Ф. Багушэвіч, — а нават і трэба знаць суседскую мову, але найперш трэба знаць сваю».*

Калі цытата ўключаецца ў тэкст як частка сказа (ці як даданы сказ), яна пачынаецца з малой літары і бярэцца ў дзюкоссе:

Ул. Юрэвіч катэгарычна нязгодны з тымі, хто «бярэцца сьвярджаць якую-небудзь бязглуздыцу. Абапіраючыся ў сваіх спрэчках на адзін не такі ўжо і важкі аргумент — «у нас так не гавораць». Шматкроп’е ставіцца на месцы пропуску слоў і выразаў у цытаце. Напрыклад: «Сапраўднае характыва мовы, што дзейнічае як сіла, — пісаў Горкі, — ствараецца дакладнасцю, яснасцю, гучнасцю слоў, якія афармляюць карціны, характары, ідэі кніг: Літаратар павінен зразумець, што ён не толькі піша пярком, малюе словамі, спрабуе паказаць людзей у няспынным руху, у дзеянні...». (Паводле К. Крапівы.)

Вершаваныя цытаты, а таксама эпіграф — кароткае выслоўе, якое раскрывае тэму і ідэю твора, — у двукоссе не бярэцца. Напрыклад:

Я хачу прыгадаць нашым паэтам заповітныя словы баяна беларускага народа, Янкі Купалы, якія патрэбны нам песні:

Трэба нам песень шчырых і чужых,
Што праўду дзён нашых да полусаў неслі б
І славу вякоў, пакаленняў мінулых
Сваёй перамогай геройскай устрэслі. (Паводле Я. Коласа.)

Цытата абавязкова суправаджаецца **спасылкай** на аўтара, якога цытуюць. Спасылкі афармляюцца паводле ўстаноўленага ДАСТ, напрыклад: [8, с. 27] — 8 — нумар крыніцы, з якой узятая цытата; с. 27 — дакладная старонка, на якой знаходзіцца цытата.

Т Э М А 7

АФІЦЫЙНА-СПРАВАВЫ СТЫЛЬ

7.1 Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю.

Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю

Ад іншых функцыянальных стыляў афіцыйна-справавы стыль адрозніваецца адноснай устойлівасцю і замкнёнасцю. Ён абслугоўвае сферу адміністрацыйна-прававой (юрыдычнай) і адміністрацыйна-гаспадарчай дзейнасці, судовую вытворчасць. Афіцый-

на-справавое маўленне мае пераважна пісьмовы характар. Да вусных формаў належаць даклады на нарадах, выступленні, службовы дыялог і г. д.

Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю:

– дакладнасць (канкрэтнасць) і доказнасць выкладу — дасягаюцца выкарыстаннем тэрміналагічнай лексікі, устойлівых выразаў, адсутнасцю вобразнасці, абмежаванай спалучальнасцю слоў, увядзеннем удакладненняў, дапаўненняў у выглядзе пабочных слоў і выразаў, дзеепрыметнікавых і дзеепрыслоўных зваротаў і інш.;

– лаканічнасць — гэта эканомнае выкарыстанне моўных сродкаў, выключэнне маўленчай збыткованасці. Разам з тым лаканічнасць не павінна абмяжоўваць поўнае раскрыццё пытання ці праблемы. Лаканічнасць павінна быць звязана з канкрэтнасцю, а канкрэтнасць — своеасабліва канцэнтраванасць інфармацыі;

– даступнасць (яснасць) — вызначаецца найперш правільнасцю кампазіцыйнай структуры, адсутнасцю лагічных памылак, прадуманасцю і трапнасцю фармулёвак;

– стандартызаванасць — адна з самых прыкметных рыс афіцыйна-справавога стылю, якая адлюстроўваецца ў шырокім выкарыстанні гатовых, ужо замацаваных моўных стандартаў, ці клішэ (*прызначыць на пасаду, дагаворныя бакі, накласці спагнанне*), трафарэтаў (напрыклад, стандартных сінтаксічных мадэляў з адмысловымі прыназоўнікамі (*у мэтах, у сувязі, у адпаведнасці з*)); частым паўтарэнні адных і тых жа слоў, формаў, выразаў; канцылярызмаў (устойлівыя звароты, якія паўтараюцца пры апісанні аднолькавых сітуацый, абазначэнні пашыраных паняццяў). Пашырана і так званая этыкетная лексіка — кампліментарныя і ветлівыя звароты: *засведчыць пашану, з павагай, Паважаныя калегі!* Займеннік *вы* заўсёды ўжываецца са значэннем пашаны, павышанай увагі: *Спадзяюся, што Вы будзеце актыўна садзейнічаць вырашэнню гэтага пытання; мы вельмі зацікаўлены ў Вашай прадукцыі;*

– аб'ектыўнасць і нейтральнасць выкладу фактаў — суб'ектыўнасць у тэкстах дакументаў зведзены да мінімуму. Таму з мовы дакументаў выключаюцца словы з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі, з суфіксамі перабольшвання і змяншэння, выклічнікі. Словы ўжываюцца толькі ў прамым значэнні, адсутнічаюць жаргонныя, прастамоўныя словы, дыялектызмы, эмацыянальныя, суб'ектыўна-ацэначныя і гутарковыя словы (табл. 7.1).

Т а б л и ц а 7.1 — Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю

Моўныя сродкі	Прыклады
<i>Лексічныя сродкі</i>	
Назвы асоб па іх спецыяльнасці, а таксама назвы дакументаў	<i>Сведка, адвакат, слухач, грамадзянін, загад, заява, пратакол, даведка</i>
Канцылярызмы і стандартныя выразы-штампы	<i>Палічылі мэтазгодным, парадак дня, справаздачны перыяд, прыцягнуць да адказнасці</i>
Абстрактная, тэрміналагічная і спецыяльная лексіка, словы і словазлучэнні з афіцыйна-справовай афарбоўкай	<i>Вышэйназваны, ніжэйнапісаня, забяспечаць раўнапраўе, месцазнаходжанне, у адпаведнасці з, прыняць да ведама, у адказ на запыт</i>
Абрэвіятуры	<i>Мінзраў, СНД, ЖЭС, прафкам</i>
Лексічныя і графічныя скарачэнні	<i>Г. зн., і г. д.; р/р №, дзяржплан, фінаддзел</i>
<i>Марфалагічныя сродкі</i>	
Аддзяяслоўныя назоўнікі з прыстаўкай не- і без яе	<i>Непрызнанне, неапрацоўка, нявыплата, планаванне</i>
Сінанімічныя спалучэнні назоўніка і дзеяслова замест адзіночных дзеясловаў	<i>Аказаць дапамогу — дапамагчы, правесці праверку — праверыць, выканаць ремонт — адрамантаваць</i>
Дзеясловы цяперашняга часу ў значэнні абавязковага дзеяння	<i>Суб'екты прадпрымальніцкай дзейнасці, якія ўчынілі эканамічныя правапарушэнні, нясуць (= павінны несці) адказнасць на падставе актаў заканадаўства</i>
Колькасна-іменныя спалучэнні	<i>Шэсць супрацоўнікаў, 10 кліентаў</i>
Адыменныя прыназоўнікі і састаўныя злучнікі	<i>У сувязі, у адпаведнасці; у выніку таго што, нягледзячы на тое</i>
<i>Сінтаксічныя сродкі</i>	
Сказы ўскладненай будовы з аднароднымі членамі, пабочнымі і ўстаўнымі канструкцыямі	<i>План правядзення атэстацыі, пералік супрацоўнікаў, падлягаючых атэстацыі, змест заданняў кваліфікацыйных іспытаў зацвярджае кіраўнік установы адукацыі</i>
Інфінітыўныя канструкцыі	<i>Упаўнаважыць дэлегацыю, прыняць прапанову, забяспечыць пастаянны кантроль, зацвердзіць палажэнне</i>
Складаныя сказы розных тыпаў з прамым парадкам слоў	<i>Вучань, які навучаецца па індывідуальным вучэбным плане, лічыцца ў спісах вучняў агульнаадукацыйнай установы</i>

7.2 Віды афіцыйна-справавых дакументаў. Правілы іх напісання і афармлення

У штодзённым жыцці і працы чалавек наладжвае афіцыйныя, службовыя адносіны з іншымі людзьмі, з арганізацыямі, установамі. Гэтыя адносіны рэгулююцца прававымі нормаўмі, замацаванымі ў законах, указах, пастановах, дагаворах і іншых дакументах.

Дакументамі называюцца адпаведным чынам складзеныя, падпісаныя, засведчаныя справавыя паперы, якімі афармляюцца розныя гаспадарчыя аперацыі, прававыя адносіны і дзеянні юрыдычных асоб і грамадзян.

Дакументы могуць класіфікавацца паводле зместу (простыя і складаныя, у залежнасці ад таго, адно ці некалькі пытанняў ахоплівае іх змест), паходжання (афіцыйныя і асабістыя), паводле тэрміновасці (тэрміновыя і нетэрміновыя). У сваю чаргу, афіцыйныя дакументы дзеляцца на наступныя групы:

– распарадчыя (загад, распараджэнне, указанне, рашэнне, пастанова);

– арганізацыйныя (статуты арганізацыі, палажэнні аб арганізацыі, штатны загад, правілы ўнутранага распарадку, графік адпачынкаў і інш.);

– інфармацыйны-даведачныя (дакладная і тлумачальная запіскі, акт, даведка і інш.).

Да асабістых дакументаў адносяцца: аўтабіяграфія, заява, распіска, даверанасць.

Аўтабіяграфія пішацца ад першай асобы, у ей паведамляюцца наступныя звесткі: год і месца нараджэння, сацыяльнае становішча, адзначаюцца важныя вехі жыццявага шляху чалавека. У аўтабіяграфіі не трэба раскрываць рысы характару чалавека, звычкі, схільнасці, розныя бакі ўласнага жыцця.

Напрыклад:

Аўтабіяграфія

Я, Віктараў Сяргей Сяргеевіч, нарадзіўся 7 чэрвеня 1976 года ў в. Асінаўка Маладзечанскага р-на Мінскай вобл. у сям'і служачых. Бацька, Сяргей Пятровіч, ваенны; маці, Лідзія Міхайлаўна, І медыцынская сястра.

З 1983 г. па 1993 г. вывучыўся ў СШ №2 г. Маладзечна.

З 1994 г. па 1996 г. праходзіў службу ва Узброеных сілах РБ.

З 1997 г. па 2002 г. вывучыўся ў Ленінградскім караблебудаўнічым інстытуце. Атрымаў спецыяльнасць інжынера.

З 2002 г. па 2010 г. працаваў на пасадзе інжынера, затым старшага інжынера аддзела электронных прыбораў НПА «Граніт». З 2010 г. перайшоў на выкладчыцкую работу ў Дзяржаўную Марскую акадэмію імя адмірала С. А. Макарава. У 2011 г. абараніў дысертацыю на атрыманне вучонай ступені кандыдата тэхнічных навук. Зараз працую дацэнтам кафедры радыёэлектронікі Дзяржаўнай Марской Акадэміі імя адмірала С. А. Макарава.

Жанаты. Шлюб зарэгістраваны ў 1998 г. Жонка Віктарава (дзявочае прозвішча — Прыходзька) Алена Сцяпанаўна, 1977 года нараджэння.

Дзеці: сын Аляксей, 2000 г.н., дачка Марыя, 2006 г.н.

Дата

Подпіс

Заява — гэта пісьмовая просьба адной асобы (ці групы асоб) ва ўстанову, арганізацыю або да службовай асобы. Заява можа быць напісана ад рукі ці надрукавана на лісце фармату А4. Структура заявы: зверху злева ліста пішацца слова ЗАЯВА, ніжэй указваецца дата напісання; зверху справа ў слупок пішацца пасада, прозвішча, імя, імя па бацьку (ініцыялы) службовай асобы. Калі адрасат уяўляе сабою назву арганізацыі, то ён мае форму вінавальнага склону: *У фінансавы аддзел НПА «Квант»*, калі гэта найменне службовай асобы — то форма давальнага склону: *Дырэктару школы № 12*. Далей пішацца прозвішча, імя, імя па бацьку таго, хто падае заяву, калі трэба, называецца пасада і адрас. З чырвонага радка пачынаецца тэкст заявы. Змест заявы звычайна пачынаецца словамі «Прашу + інфінітыў». Заканчваецца тэкст заявы подпісам і расшыфроўкай яго. Калі да заявы прыкладаюцца дакументы, іх пералічваюць у канцы асноўнага тэксту.

Напрыклад:

ЗАЯВА

№ _____
(дата)

Дэкану факультэта
славянскіх і германскіх моў
Свярдловай П. В.

студэнткі 4 курса групы АН-41
дзённай формы атрымання адукацыі
Рунец Александры Андрэеўны.

Прашу дазволіць мне наведванне заняткаў па кітайскай мове ў межах клуба «Паліглот» у 2019/2020 навучальным годзе.

Подпіс

А. А. Рунец

Распіска — дакумент, які пацвярджае факт атрымання пэўнай асобай матэрыяльных каштоўнасцей (грошай, рэчаў і г. д.) або важных дакументаў на часовае ці сталае карыстанне. Распіска з’яўляецца сродкам уліку матэрыяльных каштоўнасцей або сведчаннем таго, што дакумент уручаны па прызначэнні і ў тэрмін. Распіска складаецца ў адным экзэмпляры і захоўваецца разам з каштоўнымі паперамі.

Напрыклад:

Распіска

Я, Барысюк Павел Сямёнавіч, студэнт 3 курса інжынернага факультэта Баранавіцкага дзяржаўнага ўніверсітэта 18 сакавіка 2020 года атрымаў ад загадчыка склада ўніверсітэта Навіцкай Тамары Сяргееўны 1 (адну) брызентавую палатку і 5 (пяць) рукакоў.

Пасля 28 сакавіка 2020 года ўсё атрыманае вярну на склад.

18 сакавіка 2020 г.

Подпіс

Даверанасць — дакумент, які дае паўнамоцтвы прад’яўніку на выкананне адпаведных дзеянняў ад імя даручальніка (арганізацыі ці фізічнай асобы).

Напрыклад:

Даверанасць

Дэканат факультэта славянскіх і германскіх моў Баранавіцкага дзяржаўнага ўніверсітэта давярае кіраўніку літаратурнага гуртка Саўку Віктару Мікалаевічу атрымаць у кнігарні «Светач» раней выбраныя і аплачаныя (рахунак № 384) кнігі.

Дата
М.П.

Подпіс

Даверанасць

Я, Лугавая Вольга Аляксандраўна, студэнтка 3-га курса факультэта педагогікі і псіхалогіі дзённай формы навучання Баранавіцкага дзяржаўнага ўніверсітэта, давяраю студэнтцы 4-га курса факультэта педагогікі і псіхалогіі Баранавіцкага дзяржаўнага ўніверсітэта атрымаць на пошце пасылку, дасланую на маё імя.

Дата

Подпіс

Подпіс студэнткі Лугавой В. А. сведчу:
Дэкан факультэта педагогікі і псіхалогіі БарДУ
Дата, пячатка

Подпіс

Даведка — дакумент, які змяшчае апісанне і пацвярджэнне тых ці іншых фактаў. Даведкі звычайна падзяляюць на дзве групы: даведкі, якія ўтрымліваюць інфармацыю пра факты і падзеі службовага характару, і даведкі, якія выдаюцца зацікаўленым грамадзянам і ўстановам, у якіх засведчаны той або іншы юрыдычны факт.

Напрыклад:

Назва ўстановы(штамп)

Дата

Нумар

Даведка

Аксёнава Людміла Алегаўна з'яўляецца студэнткай дзённага аддзялення першага курса факультэта пачатковай адукацыі Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка.

Даведка выдадзена для падачы ў ЖЭС г. Барысаў.

Спецыяліст па персанале

(подпіс)

І. І. Сямёнаў

Тлумачальная запіска — гэта даведачна-інфармацыйны дакумент, які тлумачыць прычыны таго або іншага здарэння, дзеяння, факта, учынку, паводзін супрацоўнікаў. Тэкст тлумачальнай запіскі складаецца ў адвольнай форме, як правіла, з указаннем прычын, якія прывялі да парушэнняў. Абавязковымі элементамі з'яўляюцца дата, адрасат, подпіс складальніка.

Напрыклад:

Адзел збыту

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

№ _____

(дата)

г. Баранавічы

Дырэктару па рэалізацыі

УП «Каліна»

Пятрову М. В.

Я спазніўся на працу 19.02.2020 на адну гадзіну з-за паломкі і далейшага ремонту ўласнага аўтамабіля на СТА.

Спецыяліст па персанале

(подпіс)

В. Д. Маслаў

Дакладная запіска — дакумент, адрасаваны кіраўніку ўстановы, які ўтрымлівае дасканальны выклад якога-небудзь пытання з вывадамі і прапановамі складальніка.

Напрыклад:

Адзел збыту
ДАКЛАДНАЯ ЗАПІСКА

Генеральнаму дырэктару
ТАА «Прэміум»
Іванову М. В.

_____ № _____
(дата)

г. Баранавічы

Аб замене камп'ютара

Даводжу да Вашага ведама, што на цяперашні час у маім распараджэнні знаходзіцца састарэлая мадэль камп'ютара, якая мае ненадзейныя эксплуатацыйныя якасці. Прашу разгледзець пытанне аб замене камп'ютара на больш новую мадэль.

Спецыяліст па персанале (подпіс) В. Д. Бойка

Акт — дакумент, які складаецца камісіяй (упаўнаважанымі асобамі, або службовай асобай) і пацвярджае ўстаноўленыя факты. Акт афармляецца, калі трэба перадаць абсталяванне другой асобе, спісаць матэрыяльныя каштоўнасці, што сталі непрыгоднымі, прыняць зробленае па дагаворы, нешта калектыўна сцвердзіць і інш.

Акт афармляецца наступным чынам. У пачатку тэксту называюць дату напісання паперы, прозвішча і пасады асоб, якія складаюць акт; каратка выкладаюць тое, што трэба сцвердзіць, часам робяць вывады з фактаў; у канцы дакумента складальнікі (калі трэба, то і тыя асобы, што прысутнічалі пры здачы або праверцы) ставяць подпісы.

Напрыклад:

Установа адукацыі
«БАРАНАВІЦКІ
ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ»

АКТ
----- № -----
(дата)

Аб праверцы
студэнцкага клуба «Арбіта»

Складзены старшынёй прафкама П. І. Шастаком.

Прысутнічалі: 1. Член групы народнага кантролю В. М. Кулеш.

2. Намеснік старшыні студсавета М. Т. Сергель.

Камісія правярыла, як захоўваецца абсталяванне ў студэнцкім клубе «Арбіта», і выявіла наступнае:

1. Мэбля, атрыманая клубам, захоўваецца ў належным стане, два крэслы патрабуюць рамонту.

2. У наяўнасці тэлевізар «Віцязь», музычны цэнтр «Панасонік», відэа-магнітафон SONY 580 EE. У няспраўнасці знаходзіцца тэлевізар.

3. Адказны за выпуск перадач Сазонаў П.А. строга выконвае правілы тэхнічнай бяспекі па эксплуатацыі радыёапаратуры.

4. Перыядычныя выданні падшываюцца нерэгулярна.

Вывады камісіі:

1. Прафсаюзнаму камітэту студэнтаў неабходна набыць і перадаць студ-клубу новы тэлевізар.

2. Старшыні студсавета «Арбіта» перадаць ў гаспадарчую частку ўні-версітэта мэблю, якая патрабуе рамонту.

3. Прызначыць адказнага за перыёдыку, якая паступае ў Савет студклуба. Сачыць за своєчасовасцю выпіскі, падшыўкі і якасцю захавання.

Подпіс

Подпіс

Подпіс

П. І. Шастак

В. М. Кулеш

М. Т. Сергель

Для напісання дакументаў выкарыстоўваецца афіцыйна-спра-вавы стыль, у якім выдзяляюцца два тыпы нормаў: 1) тэкставыя нормы, якія рэгламентуюць пабудову тэксту дакумента; 2) моўныя нормы, якія рэгламентуюць магчымасць ужывання моўных адзінак. Тэкставыя і моўныя нормы замацаваны ў СТБ 6.38-2016, што забяспечвае ўніфікацыю і стандартызацыю службовых дакументаў.

7.3 Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў.

Рэквізіты як элементы тэксту службовага дакумента

Кампазіцыі афіцыйна-справавых тэкстаў уласцівы рубрыкацыя і наяўнасць рэквізітаў. Дзяленне тэксту на састаўныя часткі, гра-фічнае аддзяленне адной часткі ад другой пры дапамозе абзацаў, пунктаў, раздзелаў, глаў, параграфаў называецца рубрыкацыяй.

Рэквізіты — дадзеныя, якія павінны змяшчацца ў дакуменце для прызнання яго сапраўднасці. Адсутнасць неабходных рэкві-зітаў або няправільнае ўказанне аднаго з іх робіць дакумент неса-праўдным. Прыклады рэквізітаў: дзяржаўны герб рэспублікі; эмб-

лема арганізацыі; назва міністэрства або ведамства; назва арганізацыі; назва віду дакумента; дата; адрасат (каму, арганізацыі ці асобе); рэзалюцыя; загаловак; тэкст дакумента; подпіс; грыф узгаднення; візы; пячатка.

Усяго ў справаводстве выкарыстоўваецца 32 рэквізіты згодна з дзяржаўным стандартам. Парадак размяшчэння рэквізітаў у афіцыйна-справавых паперах залежыць ад віду дакумента.

Сукупнасць рэквізітаў, пэўным чынам размешчаных у дакуменце, складае яго **фармуляр**. Фармуляр, характэрны для пэўнага віду дакументаў, называецца тыповым фармулярам.

Службовыя дакументы, як правіла, складаюцца на **бланку** — стандартным аркушы паперы, на якім узнаўляецца сталая інфармацыя дакумента і адводзіцца месца для пераменнай інфармацыі. У бланк уваходзіць шэраг рэквізітаў, якія наносіцца друкарскім спосабам.

У тэксце дакумента выдзяляюць тры часткі: уступ, галоўная частка, заключэнне. Кожнае важнае палажэнне, структурныя часткі дакумента вызначаюцца на пісьме асобнымі абзацамі.

Т Э М А 8

КУЛЬТУРА ПРАФЕСІЙНАГА МАЎЛЕННЯ

8.1 Мова і маўленне. Прафесійна арыентаванае маўленне

Мова — сістэма матэрыяльных адзінак (інвентар мовы), якія функцыянуюць па пэўных правілах (нормах). **Маўленне** забяспечвае рэалізацыю патэнцыялу мовы ў канкрэтнай камунікатыўнай сітуацыі. У шырокім сэнсе гэтага слова, адрозніваюць не толькі вуснае, пісьмовае, але і ўнутранае маўленне. Маўленчая дзейнасць — гэта двухбаковы працэс абмену інфармацыяй паміж удзельнікамі зносін (адрасат і адрасант), які складаецца з асобных маўленчых актаў. У вусным дыскурсе маўленчая дзейнасць прадстаўлена маўленнем і слуханнем, у пісьмовым дыскурсе — чытаннем і пісьмом. Твор, які ствараецца падчас маўленчага акта, — гэта тэкст.

У агульным сэнсе адрозненні паміж мовай і маўленнем заключаюцца ў наступным:

- мова ідэальная, а маўленне матэрыяльнае (складаецца з гукаў);
- мова абстрактная, а маўленне канкрэтнае;
- мова патэнцыяльная (магчымасці яе выкарыстання неабмежаваныя), а маўленне канкрэтнае, залежыць ад сітуацыі зносін;
- мова належыць калектыву, а маўленне адлюстроўвае індывидуальны вопыт выступоўцы;
- мова мае ўзроўневую арганізацыю, а маўленне як паслядоўнасць слоў у галасавым патоку — лінейную.

Значымая частка жыцця чалавека — працоўная дзейнасць, зносіны падчас прафесійна арыентаванага маўлення могуць быць прамымі (адбывацца ў форме гутаркі двух ці больш чалавек) і ўскоснымі (з дапамогай пісьмовай перапіскі або тэхнічных сродкаў). Уменні падтрымліваць размову, аргументавана выказваць сваю думку, прымаць рашэнні — гэта неабходныя прафесійныя якасці службовай асобы. На эфектыўнасць ажыццяўлення камунікацыі падчас службовых зносін уплываюць інтэлект, кампетэнтнасць суб'екта, веданне ім прадмета размовы, здольнасць выходзіць са складаных сітуацый у працэсе гутаркі і валоданне асноўнымі камунікатыўнымі якасцямі маўлення.

8.2 Паняцце «культура маўлення».

Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення

Мова — гэта душа народа, адбітак гістарычнага жыцця асобнай нацыі, яе грамадскага і культурнага развіцця. Ступень авалодання мовай сведчыць пра культурны ўзровень і інтэлект яе носьбітаў. Тэрмін **культура маўлення** сёння ўжываецца ў двух значэннях, яе разглядаюць як сістэму камунікатыўных якасцей маўлення і як навуку, якая займаецца вывучэннем гэтай сістэмы.

Камунікатыўныя якасці маўлення — прыкметы якаснага выказвання — забяспечваюць эфектыўнасць зносін і гарманічнае ўзаемадзеянне яго ўдзельнікаў. Асновы вучэння аб уласцівасцях прыгожага маўлення былі закладзены яшчэ ў антычную эпоху. У наш час тэарэтычнае абгрунтаванне тэорыі пра камунікатыўныя якасці маўлення найбольш паслядоўна было прадстаўлена ў пра-

цы Б. М. Галавіна. Камунікатыўныя якасці як асноўныя крытэрыі для ацэнкі культуры маўлення аўтар вызначае ў суадносінах з пазамаўленчымі структурамі: мовай, мысленнем, свядомасцю, рэчаіснасцю, адрасантам і адрасатам, а таксама ўмовам і зносін.

Да асноўных камунікатыўных якасцей маўлення адносяць правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, чысціню, дарэчнасць, багацце, выразнасць (табл. 8.1).

Камунікатыўныя якасці вызначаюцца на базе суадносін знакавай структуры літаратурнай мовы з якасцю і разнастайнасцю выкарыстання яе моўных адзінак у маўленні індывіда. Гэтыя паказчыкі сведчаць пра выкананне носьбітам мовы правіл функцыянавання адзінак мовы, пра веданне сферы іх выкарыстання, пра багацце слоўнікавага складу і валоданне стылістычнымі рэсурсамі.

Т а б л і ц а 8.1 — Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення

Камунікатыўныя якасці маўлення	Адметнасці
Правільнасць (нарматыўнасць)	Адпаведнасць маўлення агульнапрынятым моўным нормам
Дакладнасць	Здольнасць прадстаўляць інфармацыю аб'ектыўна і несупярэчліва
Лагічнасць	Паслядоўнасць, доказнасць і аргументаванасць выкладу думкі
Чысціня	Адсутнасць у маўленні прастамоўных слоў, дыялектызмаў, жарганізмаў і іншых пазалітаратурных адзінак
Дарэчнасць	Адпаведнасць выказвання мэтам, задачам, жанру зносін, узроставым, асобасным і сацыяльным асаблівасцям
Багацце	Разнастайнасць выкарыстання моўных сродкаў
Выразнасць	Здольнасць сваім маўленнем аказваць ўздзеянне не толькі на розум, але і на эмацыянальную частку свядомасці, падтрымліваць увагу і цікавасць адрасата
Вобразнасць	Уменне ствараць канкрэтна-пачуццёвыя ўяўленні аб рэчаіснасці
Даступнасць	Лёгкасць успрымання інфармацыі яе атрымальнікам

8.3 Правільнасць маўлення. Тыповыя маўленчыя памылкі

Правільнасць маўлення — гэта адна з галоўных камунікатыўных якасцей, якая заключаецца ў адпаведнасці моўных сродкаў, выкарыстаных у працэсе маўлення, нормам, якія склаліся ў мове. **Моўныя нормы** разглядаюць як замацаваныя ў маўленчай практыцы правілы вымаўлення, словаўжывання, пабудовы сказаў і тэкстаў (гл. тэму 4.2). Характэрнымі асаблівасцямі нормы сучаснай беларускай мовы з'яўляецца іх агульнаабавязковасць, распаўсюджанасць, агульнаўжывальнасць, адносная ўстойлівасць, адпаведнасць ужыванню і магчымасцям моўнай сістэмы. Норма і камунікатыўныя якасці маўлення выступаюць рэгулятарамі маўленчых паводзін.

Парушэнне замацаваных нормаў прыводзіць да маўленчых памылак, сярод якіх вылучаюцца ўласна стылістычныя і арталагічныя памылкі.

Уласна стылістычныя памылкі ўзнікаюць у выпадку ўжывання стылістычна маркіраванага слова ва не ўласцівым яму кантэксце або пры недарэчным выкарыстанні прастамоўных форм, эмацыйна афарбаванай лексікі, дыялектных слоў. У маўленні найбольш пашыраныя наступныя ўласна стылістычныя памылкі: беднасць слоўніка, слоўная аднастайнасць; стылёвая неадпаведнасць; немілагучнасць маўлення; маўленчыя штампы.

Такі маўленчы недахоп як беднасць слоўніка і слоўная аднастайнасць праяўляецца, калі прамоўца, валодаючы дастатковым слоўнікавым запасам, абмяжоўваецца адносна невялікай колькасцю слоў і часта паўтараецца, у выніку яго выказванне становіцца невыразным і аднастайным. Напрыклад, *Сёння вы былі цярылівыя, удумлівыя, паслядоўныя. Вы адчулі логіку даследавання і прасачылі паслядоўнасць крокаў у даследаванні. Вам гэтыя ўменні спатрэбяцца пры выкананні хатняга даследавання. У выніку слоўнай аднастайнасці ўзнікаюць таўталогія (стылістычна неапраўданае паўтарэнне аднакаранёвых слоў у блізкім кантэксце) і плеаназм (маўленчыя звароты, якія змяшчаюць лішнія словы): *пяць рублёў грошай, хранаметраж часу, свабодная вакансія*).*

Стылёвая неадпаведнасць праяўляецца ў маўленні пры выкарыстанні стылістычна зніжаных слоў і пры залішняй напышлівасці.

Немілагучнасць выклікаюць словы-паразіты і няўдалы збег аднолькавых зычных альбо галосных гукаў у словах.

Маўленчыя штампы — выразы, пазбаўленыя вобразнасці, яркасці, шаблонныя звароты: *сонечны Туркменістан, людзі ў белых халатах, гарачы водгук, упартая барацьба* і інш. На думку лінгвістаў, выразы са сцёртай семантыкай страчваюць эмацыйную афарбоўку, індывідуальнасць і ацэньваюцца як маўленчыя недахопы. Пытанне аб наяўнасці штампаў у маўленні неадназначнае. Неабходна адрозніваць, з аднаго боку, выпадкі ўжывання штампаў, з другога боку, — заканамернасці лексічнай спалучальнасці слоў, якія патрабуюць прытрымлівання замацаванаму ў маўленчай практыцы стандартнаму ўжыванню слоў у пэўным кантэксце. У некаторых стылях выкарыстанне маўленчых стандартаў заканамернае, у адрозненне ад ужывання канцылярызмаў, штампаў, трафарэтаў і шаблонаў.

Сярод стылістычных памылак таксама сустракаюцца: парушэнні правілаў маўленчага этыкету; злоўжыванне запазычанымі словамі; беднасць і банальнасць стылю; «птушыная мова» — лексічна і сінтаксічна ўскладзеная манера выкладання матэрыялу навуковага або філасофскага характару.

Арталагічныя памылкі — гэта адхіленні ад літаратурных норм на розных узроўнях моўнай сістэмы. Яны часцей за ўсё маюць дачыненне да парушэння семантыкі слоў, уласцівай ім у літаратурнай мове. У прыватнасці да такога тыпу памылак належаць:

– незахаванне лексічнай спалучальнасці слоў. Напрыклад, *Маральныя вытокі злачыннасці* — злачыннасць па сваёй сутнасці амаральная; *Сонечнае надвор'е, вечныя сосны, мора хвалявалі маё сэрца*. — выпраўленне маўленчага недахопу патрабуе выбару іншага эпітэта ў выразе «*вечныя сосны*», а менавіта: *векавыя сосны*;

– неапраўданае разбурэнне фразеалагічных спалучэнняў. Ігнараванне некаторых асаблівасцей фразеалагічных адзінак (узнаўляльнасці, сталасці складу, непранікальнасці, устойлівасці граматычнай будовы, строгага парадку слоў), фармальнае або змястоўнае адхіленне ад нормаў пабудовы і ўжывання — прычыны ўзнікнення фразеалагічных памылак: *галоўны цвік праграмы* (нематываванае пашырэнне складу фразеалагізма); *ільвіная частка* (скажэнне лексічнага складу); *замарыць чарвячкоў, сямі пядзяў у лбах* (змяненне граматычнай формы).

Маўленчыя памылкі і недахопы ў маўленні спецыяліста сведчаць пра нізкі ўзровень яго падрыхтаванасці, абцяжарваюць засваенне інфармацыі, выклікаюць бар'еры ва ўсталяванні міжасобасных кантактаў у прафесійных зносінах.

8.4 Тэхніка і выразнасць маўлення

Тэхніка маўлення — адзінства навыкаў, уменняў і прыёмаў, якія служаць для дасягнення аптымальнага гучання маўлення і дазваляюць аратару эфектыўна ўздзейнічаць на слухача. Тэрмін «тэхніка маўлення» ўжываецца ў двух значэннях: як састаўная частка культуры слова і як прыкладная навука, заснаваная на ведах пра будову маўленчага апарата, асаблівасці голасу чалавека і маўленчага дыхання, дыкцыі, інтанацыі, жэстаў і мімікі. Гэта навука займаецца вывучэннем правілаў вымаўлення і ўзмацнення выразнасці маўлення.

Паняцце «выразнасць» Б. М. Галавін тлумачыць як здольнасць маўлення аказваць уплыў не толькі на розум, але і на эмацыйную частку свядомасці, падтрымліваць увагу, цікавасць слухача ці чытача з дапамогай падбору і размяшчэння моўных сродкаў.

Выразнасць маўлення — гэта яе вобразнасць, магчымасць уздзейнічаць на свядомасць, фарміраваць канкрэтна-пачуццёвыя ўяўленні аб рэчаіснасці. Вобразнасць грунтуецца на такой камунікатыўнай якасці, як багацце мовы. Асноўнымі сродкамі выразнасці маўлення выступаюць: тропы, афарызмы, рытарычныя пытанні, гумар, інверсія, , акцэнталогія, выразнае вымаўленне.

Умелае валоданне голасам — важны кампанент прафесійнага майстэрства. Асноўныя паказчыкі якасці голасу аратара — прыгожы тэмбр, сіла, палётнасць, вялікі дыяпазон. Псіхалагі адзначаюць, што розныя варыяцыі вышыні і тэмбру голасу выклікаюць некаторыя тыповыя эмацыйныя рэакцыі суразмоўцы і дазваляюць судзіць пра характар, тэмперамент, настрой гаворачага. Напрыклад, высокі і звонкі голас выклікае асацыяцыі з маладосцю і энергічнасцю, пранізлівы, высокі голас у падсвядомасці ўспрымаецца як сігнал трывогі і выклікае дыскамфорт. Да галасавых недахопаў адносяцца непрыемны тэмбр, ахрыпласць, малы дыяпазон, напружанае гучанне.

- Вылучаюць наступныя невербальныя сродкі выразнасці маўлення:
- фанацыйныя (тэмбр, тэмп, артыкуляцыя, вышыня, працягласць, сіла голасу, гучнасць);
 - інтанацыйныя (мелодыка, лагічны націск, гучнасць, тэмп, паўза);
 - кінетычныя (міміка, жэсты, манера, поза);
 - праксемічныя (размяшчэнне ў прасторы ўдзельнікаў камунікацыі).

Фанацыя (гукаўтварэнне) — валоданне галасавым апаратам, уменне дэманстраваць інтанацыйнае багацце вуснага маўлення. Асноўныя **фанацыйныя сродкі тэхнікі маўлення**, якія абумоўліваюць выразнасць маўлення:

Тэмбр — гэта адна з акустычных характарыстык, якую ствараюць дадатковыя тоны (абертаны), дадаючыся да асноўнага тону голасу. Тэмбральная афарбоўка залежыць ад будовы маўленчага апарата чалавека, яна можа змяняцца ў залежнасці ад узроставых фактараў і эмацыйна-псіхалагічнага стану. Часам індывідуальнае ўспрыманне тэмбру голасу характарызуюць суб'ектыўнымі азначэннямі, напрыклад, «прыемны» («мяккі», «цёплы») альбо «непрыемны» («сталёны», «рыпучы», «віскатлівы»).

Правільнасць артыкуляцыі і яе выразнасць — гэта асноўныя паказчыкі добрай дыкцыі. Правільнасць артыкуляцыі вызначаецца адпаведнасцю рухаў артыкуляцыйных органаў маўленчага апарата месцу і спосабу ўтварэння гукаў, характэрных для артыкуляцыйнай базы канкрэтнай мовы. Існуюць дзве групы дэфектаў дыкцыі: паталагічныя (выкліканыя арганічнымі зменамі вымаўленчых органаў, напрыклад, гугнявасць) і непаталагічныя (звязаныя з парушэннем нарматыўнага вымаўлення: картавасць, шапялявасць і да т. п.). Апошніх можна пазбавіцца пры ўмове выканання трэніровачных практыкаванняў, якія спрыяюць ліквідацыі няправільна засвоеных артыкуляцыйных рухаў.

Ступень выразнасці артыкуляцыі ўплывае на разборлівасць вуснай мовы. Правільная артыкуляцыя патрабуе развіцця, гэта значыць пастаяннай мэтанакіраванай трэніроўкі цягліц артыкуляцыйных органаў. Выразная артыкуляцыя — абавязковы складнік іміджу камунікатыўнага лідара.

Вышыня голасу абумоўлена колькасцю ваганняў галасавых звязак. Іх даўжыня і таўшчыня неаднолькавая ў мужчын і жанчын, дарослых і дзяцей, таму і вышыня галасу ў іх адрозніваецца. Вышыня чалавечага голасу знаходзіцца ў мінімальным дыяпазоне 80 Гц (самы нізкі тон басу), а ў максімальна магчымым дасягае 1300 Гц (самы высокі тон сапрапа).

Даўжыня, — акустычная ўласцівасць гуку, звязаная з працягласцю яго гучання. Працягласць гукаў маўлення прыблізна ад 20 да 220 мілісекунд, яна залежыць, напрыклад, ад іх становішча ў слове: ударныя галосныя даўжэй ненаціскных.

Сіла голасу — акустычная ўласцівасць, якая абумоўлена размахам (амплітудай) ваганняў галасавой хвалі і ступенню напружанасці органаў маўлення. З пункту гледжання слыхавога ўспрымання сіла гукаў класіфікуецца як гучнасць.

Гучнасць голасу — гэта яго комплексная ўласцівасць, якая ўключае ў сябе сілу і вышыню гукаў.

Інтанацыйныя сродкі тэхнікі маўлення адносяць да важнейшых сэнсаадрознівальных адзінак, яны служаць для афармлення фразы ў адзінае цэлае і так арганізуюць вуснае маўленне, каб яго лягчэй было ўспрымаць. У маўленні інтанацыя дапамагае:

- вызначыць асобныя маўленчыя адзінкі ў выказванні;
- вылучыць найбольш важную для слухача інфармацыю;
- перадаць змест з прымальнай для слухача хуткасцю;
- выказаць стаўленне таго, хто гаворыць, да прадмета гаворкі, а таксама свой ўласны псіхічны і фізіялагічны стан.

У працэсе камунікацыі мелодыка, лагічны націск, гучнасць голасу, тэмп і паўза таксама непасрэдна ўплываюць на тэхніку маўлення.

Мелодыка характарызуецца зменай вышыні тону голасу ў працэсе вымаўлення. Вылучаюцца некалькі асноўных тыпаў мелодыкі: мелодыка завершанасці — паніжэнне вышыні галасу ў канцы выказвання; пытальная мелодыка — павышэнне вышыні тону; мелодыка незавершанасці, падобная пытальнай, але адрозніваецца меншым уздымам вышыні тону.

Лагічны націск — гэта вылучэнне таго слова ў выказванні, якое нясе найбольшую сэнсавую нагрузку, прыцягваючы ўвагу слухачоў. Інтанацыйны цэнтр выказвання размяшчаецца на слове, якое прамоўца хоча акцэнтаваць.

Гучнасць — акустычная характарыстыка, якая ўзмацняецца пры вымаўленні найбольш важных сэнсавых частак выказвання і змяншаецца ў канцы фразы.

Тэмп маўлення — хуткасць вымаўлення выказвання, ён выконвае ў выказванні сэнсадрознівальную функцыю. У канцы сказа тэмп, як правіла, запавольваецца, як і пры вымаўленні больш важнай інфармацыі.

Паўза — сродак сэнсавага сінтагматычнага падзелу выказвання. Месца размяшчэння паўзы можа кардынальна змяніць сэнс выказвання. Напрыклад, вядомая фраза *Пакараць нельга памілаваць* змяняе сваё значэнне на супрацьлеглае ў залежнасці ад месца паўзы.

Прамоўцу неабходна трэніраваць прыродны голас, развіваючы яго гатоўнасць да вялікіх нагурак. Рэгулярнае выкананне спецыяльных практыкаванняў узмацняе і пашырае галасавыя магчымасці прафесійнага аратара.

Для прамоўцы найбольшае значэнне мае валоданне правільным фанатычным дыханнем. Яго асноўныя характарыстыкі — актыўнасць і арганізаваны выдых. Пры арганізаваным маўленчым дыханні паветра раўнамерна размяркоўваецца на роўныя адрэзкі, а таксама ажыццяўляецца хуткі, энергічны і непрыкметны дабор паветра ў працэсе маўлення.

У сілу спецыфікі дзейнасці галасавы апарат прадстаўнікоў некаторых прафесій падвяргаецца павышанай нагурузцы, а няўмелае карыстанне ім можа стаць прычынай функцыянальных і арганічных захворванняў. Асноўныя якасці голасу, якія неабходна выпрацоўваць любому аратару: дастатковая сіла гуку, рухомасць, гнуткасць (уменне вар'іраваць гукавышыны дыяпазон і дэманстраваць разнастайнасць інтанацыйных адценняў), палётнасць гуку (здольнасць вылучацца сярод іншых гукаў), трываласць (малая стамляльнасць голасу, захаванне асноўных уласцівасцей гучання пры працяглай галасавой нагурузцы).

Развіць правільнае фанатычнае дыханне магчыма з дапамогай спецыяльных трэніровачных практыкаванняў, якія ўлічваюць асаблівасці моўнага дыхання. Праца над голасаўтварэннем накіравана на стварэнне аптымальных умоў для свабоднага гучання: выпрацоўка дыяфрагменна-рэбернага дыхання, зняцце заціску (напружання) у гартані і плечавым поясе, развіццё ўменняў

факусіроўкі гуку ў адным пункце (на кончыках вуснаў), павелічэнне пасылу гуку і дынамічнага дыяпазону голасу.

Кінэтычныя сродкі выразнасці — міміка, жэсты, поза, манера — уздзеінічаюць на зрокавы канал ўспрымання, умацняюць уражанне ад гучання маўлення, дазваляюць адцяніць сэнс слоўнага выказвання, аддзяліць галоўнае ад другаснага.

Міміка — наглядны індыкатар эмацыйнага стану прамоўцы, яго адносін да аўдыторыі і да зместу выказвання. Добразычлівая ўсмешка, візуальны кантакт (уважлівы, зацікаўлены погляд) — эфектыўныя сродкі ўстанавлення псіхалагічнага кантакту суразмоўцаў. Міміка рэгулюе ўзаемадзеянне людзей падчас маўлення: дазваляе прадэманстраваць адабрэнне, здзіўленне, іронію і т. п.

Жэсты — камунітыўна скіраваныя дынамічныя рухі частак цела чалавека (галавы, рук, тулава, ног).

Манера — знешнія формы паводзін.

Поза — гэта становішча цела чалавека ў прасторы, манера стаяць. Негатыўна ўспрымаюцца позы з паніклай галавой, апушчанымі плячыма, складзенымі на грудзях рукамі і інш. Такія пантамімічныя праявы расшыфроўваюцца як закрытасць для зносін, няўпэўненасць або дэманстрацыя перавагі.

Прамоўца павінен усведамляць значэнне праяў невербальнай экспрэсіі ў прафесійным узаемадзеянні, паколькі лексічная нядбайнасць, некантралюемая інтанацыя і міміка, жэстыкуляцыйнае бязладдзе, хаатычнае перамяшчэнне ў прасторы або «прыкванасць» да аднаго месца ствараюць негатыўны камунікатыўны імідж.

8.5 Падрыхтоўка да публічнага выступлення

Публічнае выступленне (аратарская прамова, публічнае маўленне) — гэта вуснае выступленне перад масавым слухачом. Выступленне перад аўдыторыяй мае пэўныя мэты — праінфармаваць, атрымаць інфармацыю, пераканаць, стварыць адпаведны настрой. У залежнасці ад мэты, зместу, прызначэння і абставін вылучаюць наступныя жанры публічных выступленняў: маналагічныя (паведамленне, лекцыя) і дыялагічныя (гутарка, дыскусія).

Найбольш пашыранымі формамі публічных выступленняў з’яўляюцца маналагічныя жанры. Іх асаблівасць заключаецца ў тым, што яны аб’ядноўваюць рысы пісьмовай і вуснай формаў маўлення. З аднаго боку, **паведамленне і лекцыя** — гэта папярэдне падрыхтаваныя тэксты прафесійнага, навуковага або дзелавога характару, з другога боку, яны прызначаны да вуснага паведамлення. Вуснае выступленне звычайна ўтрымлівае значны аб’ём інфармацыі, актуалізуе грамадскія, палітычныя або навуковыя праблемы, таму будзеца на эмацыйным перакананні, выкарыстанні невербальных сродкаў выразнасці.

Важным арганізацыйным момантам паведамлення і лекцыі з’яўляецца падрыхтоўка дакладчыка да выступлення. Значнымі этапамі публічнага выступлення з’яўляюцца: падрыхтоўка тэксту; папярэдня работа над яго агучваннем; уласна выступленне, накіраванае на непасрэдны кантакт і ўстанаўленне зносінаў з аўдыторыяй. На першым этапе неабходна вызначыць тэму, мэту і прадмет выступлення, ажыццявіць адбор інфармацыі, фактаў, прыкладаў з розных крыніц, пабудаваць дакладную сістэму выкладу матэрыялу (уступ, асноўную частку і вывады). На другім — пачынаецца кропатывая праца над тэкстам, накіраваная на «агучванне» тэксту, выпрацоўку неабходнай інтанацыі, шліфоўку сінтаксічных канструкцый з папраўкай на вусную форму маўлення (замена доўгіх і складаных сказаў на простыя, уключэнне ўстаўных канструкцый і сродкаў дыялагізацыі маўлення). Трэці этап — гэта публічны маналог, які абавязкова абавязваецца на рэакцыю слухачоў і падлягае пастаяннаму аналізу і карэкцыі ў ходзе выступлення (удакладненне, скарачэнне, дапаўненне інфармацыі) і пасля яго.

Дыялагічныя жанры выкарыстоўваюцца з мэтай абмеркавання вытворчых, эканамічных, навукова-тэхнічных і іншых праблем. **Гутарка** праводзіцца з абмежаванай колькасцю ўдзельнікаў і ахоплівае невялікую колькасць пытанняў. **Дыскусія** — гэта абмеркаванне нейкага спрэчнага пытання, у ходзе якога выступоўцы выкладаюць такую інфармацыю, якая неабходна для правільнага разумення і выпрацоўкі спосабаў вырашэння праблемы.

У працэсе абмеркавання неабходна выражаць павагу да суб’екта, імкнуцца зразумець апанента, цярпліва выслухаць яго. Дыскусія павінна весці да супрацоўніцтва, а не да канфрантацыі.

Паспяховае выступлення забяспечваецца такімі фактарамі, як удалы выбар тэмы выступлення, дакладная фармулёўка тэмы, вызначэнне канкрэтных мэт выступлення, мэтанакіраваны падбор матэрыялаў, старанны аналіз выбранага матэрыялу, абгрунтаванае складанне плана, стварэнне кампазіцыі маўлення, выбар метадаў падачы матэрыялу і моўнага афармлення публічнага выступлення, падрабязная аргументацыя, прадуманае выступленне, цесны кантакт са слухачамі.

Пасля прамовы аратару трэба прааналізаваць яе якасць, тэхніку маўлення, майстэрства ў выкарыстанні прыёмаў устанаўлення кантакту з аўдыторыяй г. д. Выяўленне вартацей і недахопаў маўлення неабходна для ўдасканалення майстэрства публічнага выступлення.

Аналіз/самааналіз выступлення можа быць праведзены па схеме:

– Якая тэма выступлення? Ці адпавядае яна аўдыторыі, выклікае інтарэс?

– Які матэрыял выкарыстаны ў тэксце выступлення?

– Якая кампазіцыя маўлення? Якія метады падачы матэрыялу былі выкарыстаны?

– Як забяспечваецца лагічнасць і аргументаванасць маўлення?

– Ці адпавядае выступленне крытэрыям правільнасці, дакладнасці, выразнасці, багацця?

– Як былі захаваны патрабаванні тэхнікі маўлення?

– Які знешні выгляд аратара, ці былі да месца яго жэсты і міміка?

– Наколькі цесны быў кантакт з аўдыторыяй? Пры дапамозе якіх сродкаў?

– Ці дасягнуў прамоўца мэты выступлення?

8.6 Маўленчы этыкет і культура зносін

Узровень моўных зносін сведчыць пра агульную культуру чалавека, яго адукаванасць і выхаванасць. Маўленчы этыкет з'яўляецца часткай моўнай культуры. Усталяваныя грамадствам правілы моўных паводзін, якія рэалізуюцца ў сістэме ўстойлівых формул і выразаў называюцца **маўленчым этыкетам**. Маўленчы этыкет выступае як форма выражэння ветлівасці, паважлівых

і добразычлівых адносін да суразмоўцы. Этыкетныя маўленчыя формулы выкарыстоўваюцца ў сітуацыях знаёмства, звароту, прывітання, развітання, пры выказванні падзякі, просьбы, запрашэння, парады, прабачэння і г. д.

Маўленчыя этыкет мае нацыянальную спецыфіку, у ім адлюстроўваецца адметнасць ладу жыцця, звычаі і традыцыі (табл. 8.2).

Веданне гэтых правіл дапамагае эфектыўна выкарыстоўваць устоўлівыя формы ветлівасці ў адпаведных умовах зносін. Адсутнасць такіх правілаў ці непрадуманае іх выкарыстанне могуць стварыць псіхалагічны бар’ер паміж суразмоўцамі.

У нашай краіне, у сітуацыі руска-беларускага двухмоўя, трэба ў аднолькавай ступені валодаць як беларускімі, так і рускімі этыкетнымі маўленчымі нормаў. Пры гэтым неабходна ўлічваць, што аднолькавыя камунікатыўныя намеры ў рускай і беларускай мовах могуць выражацца па-рознаму.

Т а б л і ц а 8.2 — Нацыянальныя формулы маўленчага этыкету

Маўленчыя сітуацыі	Прыклады
Зварот	<i>Як маеіся? Як гадуеіся? Снадар, калегі, сябры, каляжанкі, шаноўныя, таварышы</i>
Падзяка	<i>Шчыры дзякуй! Вялікі дзякуй! Вельмі ўдзячны Вам! Дзякуй на добрым слове!</i>
Знаёмства	<i>Вельмі прыемна! Будзем знаёмы!</i>
Вітанне	<i>Дзень добры! Маё шанаванне! Вітаю Вас!</i>
Развітанне	<i>Пабачымся! Да пабачэння! Бывайце здаровы! Да сустрэчы! Дазвольце развітацца! Пакуль!</i>
Просьба	<i>Калі ласка!. Будзьце ласкавы! Зрабіце ласку!</i>
Прабачэнне	<i>Прабачце мне! Даруйце, калі ласка! Выбачайце, калі што не так! Не крыўдуйце!</i>
Пажаданне	<i>Памагай Бог! Смачна есці! Дабранач! На здароўе! Добрай дарогі! Вялікі расці!</i>
Згода, пацвярджэнне	<i>Так. Але. Вядома. Пэўна ж! Дамовіліся! Згода!</i>

Напрыклад, у беларускай мове *дазвольце пазнаёміць Вас з...*, а ў рускай — *позвольте представить Вам...*; і адпаведна *зробіць ласку* — *сделать одолжение*; *сардэчна запрашаем* — *добро пожаловать*; *вельмі ўдзячны* — *искренне благодарю*; *на жаль* — *к сожалению*; *безумоўна* — *конечно* і інш.

Акрамя вышэйназваных формул беларускага маўленчага этыкету існуе шэраг устойлівых формул, якія неабходна запомніць: *і да таго падобнае (і пад.)*; *і гэтак далей (і г. д.)*; *жартам кажучы*; *на шчасце, так бы мовіць, так сказаць, скажам так*; *шчыра кажучы, калі праўду казаць*; *на маю думку, на мой погляд*; *перш за ўсё, перад усім*; *між іншым*; *наогул, увогуле кажучы*; *на ўсякі выпадак*; *у рэшце рэшт, нарэшце*; *на жаль*; *на ўсякі выпадак*; *па-першае*; *карацей кажучы* і інш.

Веданне правіл маўленчага этыкету дазваляе чалавеку адчуваць сябе ўпэўнена, натуральна ў любой маўленчай сітуацыі, пры любых прафесійна-дзелавых абставінах.

ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

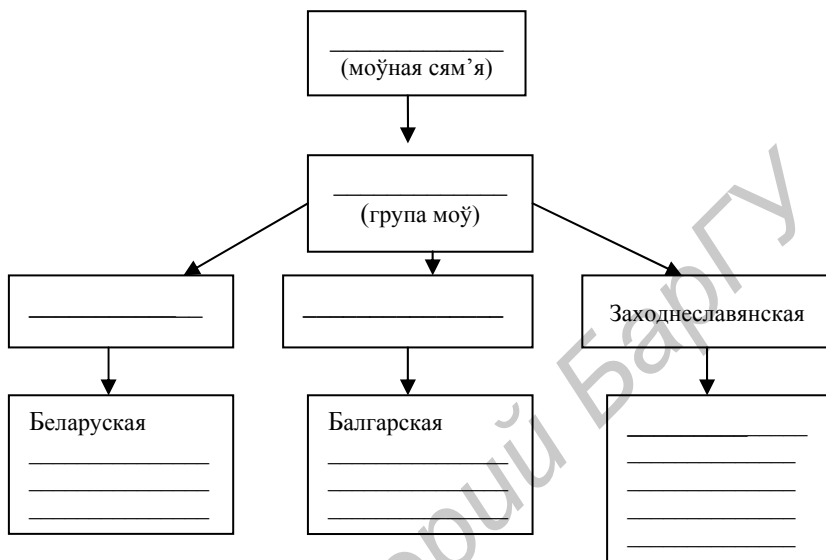
Т Э М А 1 БЕЛАРУСКАЯ МОВА І ЯЕ МЕСЦА Ў СІСТЭМЕ АГУЛЬНАЧАЛАВЕЧЫХ І НАЦЫЯНАЛЬНЫХ КАШТОЎНАСЦЕЙ

Пытанні для актуалізацыі ведаў

1. Дайце азначэнне паняццям «мова» і «маўленне».
2. Якія сферы жыцця чалавека ахоплівае мова? У чым выяўляецца сацыяльная прырода мовы?
3. Прааналізуйце асноўныя гіпотэзы паходжання мовы.
4. Пeralічыце асноўныя функцыі мовы ў грамадстве, растлумачце іх сутнасць.
5. Назавіце славянскія падгрупы моў. Да якой моўнай групы належыць беларуская мова?
6. Назавіце асноўныя формы існавання беларускай нацыянальнай мовы, ахарактарызуйце іх.
7. Зрабіце выснову пра месца беларускай мовы сярод іншых моў свету.
8. Растлумачце выказванне «Мова — адзенне душы чалавека».
9. Уявіце сітуацыю: да вас у госці прыехалі прадстаўнікі розных славянскіх народаў. Ці зразумеце вы адзін аднаго? Аргументуйце свой адказ.

Заданні для практычных і семінарскіх заняткаў

1. Дапоўніце наступную схему неабходнай інфармацыяй.

2. Карыстаючыся энцыклапедычнымі даведнікамі, дайце азначэнні наступным тэрміналагічным паняццям.

Соцыум, мова, членападзельная мова, этнас, сферы камунікацыі, унутранае маўленне, стандартная мова, кадыфікацыя, літаратурная мова, двухмоўе, знешняе маўленне, народна-дыялектная мова, дыялектызм, дыялект, норма.

3. Прачытайце выказванні пра мову. Выкажыце свае меркаванні і адносіны да напісанага.

1. Мова — гэта адна з найважнейшых прымет нацыі, падмурак этнічнага самаўсведамлення народа, аснова яго культуры. Праз родную мову чалавек знаёміцца са светам, праз матчыну мову ён становіцца грамадзянінам сваёй дзяржавы, праз родную мову ажыццяўляецца непарыўная сувязь чалавека са сваім народам (Л. Сямешка).

2. Мова ёсць самая жывая, самая багатая і трывалая сувязь, якая злучае пакалені, што аджылі, жывуць зараз і будуць жыць,

у адну велічную гістарычную, жывую цэласць. Яна не толькі выражае сабою жыццёвасць народа, але ёсць іменна само гэта жыццё (*К. Ушынскі; пер. М. Лужаніна*).

3. Жыць з людзьмі, сустракацца з імі штодня, і не ведаць іх мовы — я лічу недастойным людской годнасці. Апрача таго, гэта значыла б прызнацца ў сваёй бездарнасці (*У. Дубоўка*).

4. Мова — не толькі сродак зносін. Яна — душа народа, аснова яе культуры. Пакуль жыве мова, жыве народ. Выбіраць мову зносін — права асобнага чалавека. Але такога права пазбаўлены народ, бо страта нацыянальнай мовы вядзе да знікнення яго як самабытнай этнакультурнай супольнасці. Кожная мова — гэта неацэнны скарб, які разам з тым належыць не толькі аднаму народу, а ўсяму чалавецтву, духоўна ўзбагачаючы яго (*Беларуская мова: энцыклапедыя*).

5. Мова — адна з асноўных, характэрных прымет нацыі. Гэта як бы сама тканіна нацыянальнасці, другая, унутраная радзіма, улонне душы, у якой нараджаюцца наша свядомасць і наша асоба. (*Паводле Б. Казанскага*.)

4. Параўнайце лексічныя адзінкі з беларускай, рускай і ўкраінскай моў. Назавіце адрозненні і падабенства паміж гэтымі ўсходнеславянскімі мовамі ў галіне фанетыкі, выкарыстоўваючы наступную табліцу.

Беларуская мова	Руская мова	Украінская мова
Жыццё	Жизнь	Життя
Нага — назе	Нога — ноге	Нога — нозі
Воўк	Волк	Вовк
Спаў	Спал	Спав
Заданне	Задание	Завдання
Ноччу	Ночью	Ніччю
Вуха	Ухо	Вухо
Востры	Острый	Гострий
Восем	Восемь	Вісім
Цар	Царь	Цар

5. Размяжуйце паняцці «літаратурная мова» і «народная-дыялектная». Прааналізуйце ніжэйпрыведзены тэкст жывой народнай мовы, вызначце яго асаблівасці.

Йак йа маладаџа была, працавац' было ц'ажола. Трэба было с'арпамі жац', трэ' было л'он ірвац' рукамы, трэ' было пран'ікамы аб'івац', а тады шчэ рукамы м'ац'. А тады шчэ трэ'

была рукамы прас'ц'і. І ткац'. А тады шчэ й б'аліц' трэ' была. А ц'ап'ер многа пал'яхчэла, ус'е роб'ац' машыны. Можна пас'адз'ец', ц'іл'ав'ізар пагл'адзец', аддыхнуц'.

Йак калгоз стоў ц'ап'ер, роб'ім ус'е разам, в'ес'ала раб'іц'. Стараймс'а, кап калгоз пабагац'еў і л'удз'ам л'еп'ай было. Маладз'ож ус'а ў горадз'а, ал'е мы, старыйа ус'а 'дно стараймс'а. А ў калгоз'а зразу кароў мала было, а ц'ап'ер можа бол'ай за тыс'ачу. Йак пачынаўс'а, йак'іх трыццац' кароў было, тры дайарк'і, дайіл'і рукамы, а ц'ап'ер дайарк'і ходз'ац' і п'ес'н'і п'айуц': ус'о машынамы роб'ац'. Кон'мы арал'і, кошыкамі садз'іл'і за кон'мы картошку, плугамы арал'і. А капал'і тожа гэтаксама: кан'амы арал'і, рукамы выб'ірал'і, кошык'і нас'іл'і, ссыпал'і ў м'ах'і. А ц'ап'ер камбай прыдз'а, выкапайа ўс'о — і парадак (*Сярэднебеларуская гаворка, в. Янкоўка Дзяржынскага р-на Мінскай вобл.*).

Т Э М А 2 ЛЕКСІЧНАЯ СІСТЭМА БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

Пытанні для актуалізацыі ведаў

1. Што такое лексіка? На якія групы паводле паходжання падзяляецца лексіка беларускай мовы?
2. Назавіце прыметы запазычаных слоў. Прывядзіце прыклады.
3. На якія групы падзяляецца лексіка паводле сфер яе выкарыстання?
4. Ахарактарызуйце дыялектную і жаргонную лексіку. Чым дыялектызмы адрозніваюцца ад жарганізмаў і што агульнага маюць?
5. Чым адрозніваюцца гістарызмы ад архаізмаў?
6. Чым адрозніваецца агульнаўжывальная лексіка ад лексікі абмежаванага выкарыстання, тэрміналагічная ад прафесійнай лексікі?

Заданні для практычных і семінарскіх заняткаў

1. Вызначце, у якіх словазлучэннях ёсць няправільна ўжытыя словы.

Інтэлігенцкія рысы, адзінкавы выпадак, прыемны інцыдэнт, зямлісты колер, аб'ёмная разьба, адрывны гук, свая аўтабіяграфія, адыграў уплыў, ганчарскі выраб, слоўны вобраз, балоцістая расліна, крыўдлівы чалавек, прагрэсіўнае чалавецтва свету, абмежавальны чалавек, інжынерскі разлік.

2. Карыстаючыся слоўнікам, растлумачце лексічнае значэнне слоў.

Авангард, алібі, вернісаж, дыскваліфікацыя, каліграфія, мараторый, крэдыт, інтэрферэнцыя, скептык, манаграфія, канвенцыя, алегорыя, эксперымент, філолаг, транскрыпцыя, сімпозіум, фэшэ-небельны, суверэнітэт, эмбарга, рарытэт, сертыфікат, цыннізм, менеджар, акрэдытыў, нігілізм, рэмарка, утылітарны, інфраструктура, бюджэт, імідж, адаптацыя, перспектыва, філантроп, трэнінг, баланс, мемарандум, этнаграфія.

3. Да іншамоўных слоў падбярыце беларускія адпаведнікі.

Авацыя, агрэсар, антыфашысцкі, вернісаж, вестыбюль, гладыятар, дысананс, контур, мемуары, анархія, асістэнт, атэльэ, інтэграцыя, дэфект, інтэлект, каардынацыя, кампанент, нейтралітэт, экстэрнат, мараторый, ілюстрацыя, ілюзіі, турнэ, ліцэнзія, пенснэ, эскорт, энтузіязм, манускрыпт, альманах, апатыя, камуфляж, ім-парт, экспарт, вердыкт, стацыянар, бард, арбітр, інтэрвал, антыкварны, інцыдэнт, ландшафт, аратар, вакантны, традыцыя.

4. Вызначце, з якіх моў запазычаны словы.

Рэжысёр, сукенка, апанент, фарба, дэмарш, ссылка, бізнес, авантура, таксі, гідрасфера, інтэрмедыя, футбол, маёнтак, галкіпер, адэкалон, косінус, эвалюцыя, парэнчы, заалогія, абажур, балетмайстар, гандаль, фантазія, акт, гравюра, ажыятаж, кандуктар, дуэль, універсіяда, дэпутат, акіян, акварыум, фюзеляж, джаз, бюро, антытэрор, дэградацыя, эпоха, герой, відэлец, ядловец, двухпавярховы, акула, баклажан, кафтан, наконт, абстракцыя.

5. Да беларускіх слоў і выразаў падбярыце іншамоўныя адпаведнікі.

1. Непрымірымая супярэчнасці. 2. Прыстасаванне для праветывання памяшкання. 3. Ломаная лінія. 4. Пункт найвышэйшага

напружання, пад'ёму, развіцця. 5. Вымаўленне. 6. Прызначаная для друку, радыё або тэлебачання гутарка карэспандэнта з якім-небудзь дзеячам. 7. Будынак для стаянкі і рамонту паравозаў і вагонаў. 8. Кіраўнік палітычнай арганізацыі. 9. Кіруючыя ўказанні, падрабязныя настаўленні, як выконваць што-небудзь. 10. Вага тавару з тарай. 11. Від скульптуры, у якой фігура выступае на плоскай паверхні менш чым на палавіну сваёй таўшчыні. 12. Вялікае памяшканне перад уваходам ва ўнутраныя часткі будынка грамадскага прызначэння. 13. Спосаб маскіроўкі, пры якім прадметы, будынкі, тэхніка фарбуюцца ў плямы рознага колеру.

6. Раствлумачце значэнні фразеалагізмаў.

Арыядніна ніць, дамоклаў меч, карычневая чума, мафусаілаў век, танталавы мукі, траянскі конь, ахілесавы пяты, гордзіеў вузел, Садом і Гамора, асядлаць Пегаса, курыць фіміям, кітайская грамата.

7. Замяніце фразеалагізмы сінанімічнымі а) дзеясловамі; б) прыслоўямі.

А. Браць да сэрца, абвесці вакол пальца, у каршэнь даць, перавесці дух, выкінуць з галавы, кінучь вокам, не спускаць вачэй, падымаць гвалт, стаяць у вачах, даць маху, лухту малоць.

Б. Век вяком, як след, пад бокам, як у тумане, блізкі свет, з грахам папалам, як за светам, з пятага на дзесятае, з усіх ног, у адну столку, на кругі свая, на ўсю іванаўскую, гады ў рады.

8. Размяркуйце тэрміны і прафесіяналізмы ў асобныя групы.

Абсерваторыя, акісленне, арбіта, біметалізм, гейзер, град, зварка, канкурэнцыя, эксклюзіўшчык, звышправаднік, іанасфера, ізатопы, інфрагук, збытавік, кангруэнтны, кандэнсацыя, мерыдыян, мнагаграннік, маланка, нажоўка, прыварыць, ураган, суфікс, акумулятар, кірагаз, кружок, лінія.

9. Перакладзіце тэксты на беларускую мову. У перакладзе падкрэсліце адной лініяй словы, якія ўжываюцца ў рускай і беларускай мовах. Запазычаныя падкрэсліце дзвюма лініямі.

1. Полоцк. Это слово как эхо славной истории Беларуси.

Полоцк — один из древнейших городов восточных славян. Первое письменное упоминание о нём относится к 862 году. Более одиннадцати веков назад древние кривичи основали город и назвали его по имени реки Полота. Возникновение и интен-

сивное развитие города было связано с торговым путём, соединившим Византию, Арабский Восток, Южную и Северную Русь. По полоцким землям проходил один из важнейших торговых путей древности — путь из варяг в греки.

Немало интересных легенд связано с Полоцком. Скандинавские саги рассказывают о полоцких дружинах, которые ходили под стены Царьграда, в литературном памятнике «Слово о полку Игореве» славится смелость полочан и мудрость князя Всеслава Чародея.

С середины XI столетия стоит над Двиной Софийский собор. Всеслав Чародей возводил этот храм в честь Святой Софии, чтобы доказать миру равенство Полоцка с Новгородом и Киевом, где такие соборы появились несколько раньше. До этого каменных храмов полочане не строили, поэтому князь пригласил в город византийских мастеров. К ним, на ходу осваивая строительные секреты, добавились местные мастера: ведь нельзя было, чтобы главный собор Полоцкой земли возводили руки чужестранцев. Греческое слово «софия» в переводе означает «мудрость», «мастерство». Предки объясняли его как великое человеческое богатство, объединённое общими заботами и стремлениями. Собор должен был стать символом единства всех жителей княжества. На огромном валуне старинные полоцкие мастера оставили свои имена: Давид, Тума, Микула, Копысь, Варышка.

В XVI веке Полоцк становится центром просвещения, где ведётся летописание, при монастырях открываются школы. В Полоцке родился великий просветитель и основатель белорусского книгопечатания Франциск Скорина. Он перевёл на белорусский язык и напечатал 22 библейские книги. Известно более 380 изданий Франциска Скорины. Ежегодно в сентябре жители Полоцка отмечают Скориновский праздник, который собирает писателей, поэтов и деятелей культуры.

Культурная сокровищница города немислима и без Симеона Полоцкого — талантливого поэта, переводчика, мыслителя XVII века.

С Полоцком связаны жизнь и деятельность Ефросиньи Полоцкой, которая основала в городе два монастыря — мужской и женский, создала скрипториумы и иконописные мастерские. По её заказу был воздвигнут уникальный храм с фресковыми изображениями на стенах. И храм, и фрески удивительным образом сохранились до наших дней.

Когда-то в Полоцке было 38 храмов, но за тысячелетнюю историю многие из них были разрушены. Самые известные из сохранившихся — Софийский собор и Спасо-Ефросиньевский монастырь. Более 10 лет в Полоцке велись работы по восстановлению храма Покрова Пресвятой Богородицы. В 2004 году в новый храм вошли первые прихожане.

В Полоцке мирно уживаются верующие разных конфессий. Наряду с православными возрождаются и католические храмы.

2. Тот осенний день был тёплый и пасмурный. Листья лежали под ногами пышным пёстрым ковром, и нам с друзьями хорошо было ходить по нему, трогать его ногами и чувствовать себя счастливыми, несмотря на лёгкую грусть.

Мы находились в Залесье, былом поместье знаменитого Михаила Клеофаса Огинского. Это были «северные Афины», как называли это место современники Огинского.

Залесье — один из самых поэтических уголков Беларуси. В древних зарослях спрятался тёплый дом со свечами колонн, невдалеке светились пруды, ручей бежал к плотине. А в былые времена большие кленовые и липовые аллеи шли до самого Вильно. И во всём была музыкальность, тихая песня: в плеске воды, в шелесте листьев, в порыве ветра, который качал деревья и травы.

Михаил Огинский — многогранная личность и разносторонний деятель. Он аристократ, отказавшийся от княжеского герба, повстанец, литератор и музыкант. Он автор памфлета «Попугай» и создатель прекрасной музыки. Михаил Клеофас был знаменитым казначеем литовским и дипломатом. Гайдн и Моцарт слушали его музыку, а инсургенты Костюшки шли в бой под его марши.

Когда началось восстание Костюшки, двадцатидевятилетний Огинский на свои средства сформировал отряд в пятьсот человек и возглавил его. Позже Огинский возглавил всё повстанческое войско, за что царские власти назначили за его голову высокое вознаграждение. После поражения восстания Михаил Огинский был отправлен в изгнание.

Через некоторое время Александр I помиловал изгнанников, а Огинского назначили сенатором. В это время Михаил Клеофас и получил в подарок от Франтишка Огинского Залесье, которое

и стало «северными Афинами» — местом, где царили музыка, литература и живопись. Большая часть музыкального наследства композитора была создана здесь. Именно родные липы Залесья подсказали композитору мелодии.

Обращение Огинского к искусству не было случайным. У старинного белорусского рода, к которому принадлежал Огинский, были богатые культурные традиции. Его предки издавали белорусские книги, он был племянником поэта и автора первой в Польше оперы.

В историю музыкального искусства Михаил Огинский вошёл как автор полонезов. Особенно известен его большой полонез «Прощание с Родиной».

После войны 1812 года Огинский уехал за границу, и на этот раз навсегда. Флоренция стала его последним приютом, сады Кашин заменили ему залесские сады, мелководная Арно — глубокую песчаную Вилию. Здесь он и умер...

В музыкальном искусстве есть мелодии, которые при частом прослушивании перестаёшь замечать. Но сколько бы ни слушал Огинского, он каждый раз звучит свежо и по-новому. Его музыка западает в душу навсегда, становится дорогой и близкой.

Мы сидели около камня, установленного в честь Тадеуша Костюшко, посреди залесского парка. Осень шелестела листвой. И во всём была чуть слышна музыка...

3. Когда человек сознательно или интуитивно выбирает себе в жизни какую-то цель, жизненную задачу, он невольно даёт себе оценку. По тому, ради чего человек живет, можно судить и о его самооценке — низкой или высокой.

Если человек живёт, чтобы приносить людям добро, облегчать их страдания, давать людям радость, то он оценивает себя на уровне этой своей человечности. Он ставит себе цель, достойную человека. Только такая цель позволяет человеку прожить свою жизнь с достоинством и получить настоящую радость. Да, радость! Подумайте: если человек ставит себе задачей увеличивать в жизни добро, приносить людям счастье, какие неудачи могут его постигнуть? Не тому помочь? Но много ли людей не нуждаются в помощи?

Если жить только для себя, своими мелкими заботами о собственном благополучии, то от прожитого не останется и следа. Если же жить для других, то другие сэберегут то, чему служил, чему отдавал силы.

Можно по-разному определять цель своего существования, но цель должна быть. Надо иметь и принципы в жизни. Одно правило в жизни должно быть у каждого человека, в его цели жизни, в его принципах жизни, в его поведении: надо прожить жизнь с достоинством, чтобы не стыдно было вспоминать.

Достоинство требует доброты, великодушия, умения не быть эгоистом, быть правдивым, хорошим другом, находить радость в помощи другим. Ради достоинства жизни надо уметь отказываться от мелких удовольствий и немалых тоже... (По Д. С. Лихачеву.)

10. Растлумачце значэнне прыведзеных афарызмаў беларускіх аўтараў. Напішыце сачыненне-мініяцюру, выкарыстаўшы ў якасці загалюка адзін з афарызмаў.

1. Любоў і дружба шчасце росцяць (А. Александровіч). 2. Спынішся — плынню адгоніць назад (Грах.). 3. Шчасця большага няма ў зярняці, як на ніве прарастаці (В. Таўлай). 4. Не скажаш часу: «Пачакай» (Грах.).

Т Э М А 3

БЕЛАРУСКАЯ НАВУКОВАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ

Пытанні для актуалізацыі ведаў

1. Што абазначаюць паняцці «тэрмін» і «тэрміналогія»?
2. Якая розніца паміж агульнаўжывальным словам і тэрмінам? Назавіце адметныя асаблівасці тэрміна.
3. Як суадносяцца паміж сабой тэрміны і прафесіяналізмы; тэрміны і наменклатурныя назвы?
4. Якія прыклады тэрмінаў-сінонімаў і тэрмінаў-антонімаў вы можаце прывесці ў межах а) педагагічнай; б) эканамічнай; в) юрыдычнай г) тэхнічнай тэрмінасістэмы?
5. У выніку чаго ўзнікаюць аманімічныя тэрміны?

6. Якія тыпы тэрмінаў вылучаюць ў залежнасці ад будовы?
7. На якія групы падзяляюцца тэрміны паводле паходжання?
8. Якім чынам адбываецца асваенне запазычаных тэрмінаў беларускай мовай?
9. Назавіце асноўныя спосабы ўтварэння тэрмінаў.
10. Што такое слоўнік?
11. Што вывучае лексікаграфія?
12. Якія задачы выконвае тэрмінаграфія?
13. Віды слоўнікаў паводле размяшчэння ў іх загаловачных слоў?
14. Якая розніца паміж лінгвістычнымі і энцыклапедычнымі слоўнікамі?
15. Чым адметна сістэма падачы тэрмінаў у тлумачальных слоўніках?

Заданні для практычных і семінарскіх заняткаў

1. Назавіце, у якіх галінах навукі могуць выкарыстоўвацца прыведзеныя тэрміны і вызначце іх значэнне. Як называюцца такія тэрміны і чаму?

Калена, шайба, кальцо, пояс, прабег. Вусы, губы, зубы, кулак, дарожка. Палец, пята, рабро, грэбень, карань. Язык, форма, аналіз, аснова, кастыль.

2. Перакладзіце з рускай мовы на беларускую наступныя тэрміны.

Э. Издержки производства, износ основных фондов, доверенность, договор хозяйственный, долг безнадежный, межбанковская ставка размещения денежных средств, вторичный рынок, второстепенные валюты, гиперинфляция, Министерство финансов, мировой рынок, взаиморасчёт, заёмщик, задолженность, истечение срока, наращенные проценты, оборот, обязательство, ордер расходный, платёж, сделка, расчётная цена, акционер, земельный налог, имущество предприятия, аннулировать, бракованный, вердикт, вкладчик, дочерний, вспомогательный, дивиденд, дисплей, дистанционный, должность, естественная убыль, жалоба, заём, извещение, издержки, имущество, индексация, инспектировать, исходящий, канцелярия, коммерция, индекс, кредитоспособность, эмиссия, ценные бумаги, рентабельность производства, денежные средства, ассортимент, банковская ссуда, бухгалтер, авансовый отчёт.

Ю. Мошенничество, коммерческая тайна, имущество, земле-
владение, земельные отношения, заключение об оценке, докумен-
тированная информация, доверенность, дарение, удержание, сто-
рона (стороны), совместные сделки, совместная собственность
супругов, собственник, сделка, право постоянного (бессрочного)
пользования, правообладатель, попечительство, отчуждение, от-
каз от права собственности, незаложенная собственность, недви-
жимость, загрязнение атмосферы, задаток, задержание, заём бес-
срочный, жилая площадь, жилищно-строительный кооператив,
жилищное право, денежное обращение, административное взы-
скание, абонентская задолженность, абсолютные права, правове-
дение, свидетель, аннулировать, вердикт, подстрекатель, неокон-
ченное преступление, должность, жалоба, завещание, законопро-
ект, запрос, незаконное предпринимательство, извещение, имуще-
ство, инспектировать, долгосрочные обязательства, воинские пре-
ступления, дознание.

И. Отклонение, трение, абразивный, поглотитель, питание пе-
ременного тока, переменное напряжение, допустимый, доступ
(к узлу, детали; к памяти), комплектующая деталь, точность, ак-
тивизирующий механизм, переходник, регулировочный элемент,
воздушный шланг, усилитель, аналого-цифровой микропроцессор,
наковальня, отверстие, лицевая сторона, заводская регулировка,
выходить из строя, локально-контактный, шлифование, аннулиру-
вать, электрическая ёмкость, титановые сплавы, штамповка, взрыв-
чатые вещества, дистанционный, оптическая неоднородность, нано-
технологии, эффективность, сверхзвуковая скорость, термоэлектри-
чество, повреждение, закреплять, зажим, устройство подачи, фильтр.

П. Качество образования, знание, деперсонализация, внутрен-
няя среда ребенка, педагогическое взаимодействие, обученность,
педагогическое мастерство, агрессивность, белорусское языкозна-
ние, речевое поведение, социальная девиация, регуляция офи-
циального общения, вещественный состав, бредовое состояние,
инфантильное поведение, ситуативный подход, рационализатор-
ский расчет, педагогическое мастерство, методические прие-
мы, умения и навыки, нравственное поведение учащихся, мо-
ральное право, основообразующий подход, внеклассная работа,
воспитание, воспитанность, воспитуемость, воспитательное меро-

приятие, группа, дезадаптация, дидактика, затруднения, знания, индивид, индивидуальность, инновационные технологии, критерий, личность, мотивация, наследственность, неуспеваемость, образование, самооценка, одарённость.

3. Да приведенных тэрмінаў розных галін навукі падбярыце антанімічныя.

Цяжкія цялесныя пашкоджанні, умацаваць кантроль, павысіць прадукцыйнасць працы, знешні рынак, прыватная маёмасць, ускосныя выдаткі, закончанае трыванне, мнагазначнасць, множны лік, пераменны ток, цвёрды прыпой, горны рэльеф, вадкае паліва, закрыты пералом, рухомасць, абслугоўванне высокага ўзроўню, даць правы, памілаванне, негатыўны, здрада, антыпатыя, аб'ектыўнасць.

4. Растлумачце лексічнае значэнне наступных тэрмінаў, пры неабходнасці карыстайцеся слоўнікам.

Э. Аванс, аваліст, авіза, анлайн, афшор, біенале, вальвацыя, грант, джобер, дылер, дыскрэтнасць, дэпартаментация, лагістыка, рэбрэндынг, стагнацыя, франшыза, аферта.

Ю. Авіза, агрэсія, афект, абалістыка, вета, вэксаль, дэпартацыя, ідэнтыфікацыя, імпічмент, дэ-факта, дэ-юрэ, кворум, мандат, міністр, натарыус, юрыспрудэнцыя, арбітраж.

І. Вінчэстар, дайджэст, месенджар, брандмаўэр, браўзер, аэрограф, фрэтынг, карозія, фрактаграфія, рэпасаж, монаблок, люфт, вібрацыя, кокс, інерта, джампер, амальгама, баласт.

ІІ. Эмпатыя, эгацэнтрызм, трэнінг, талерантнасць, негатывізм, кангруэнтнасць, крэатыўнасць, канфармізм, канфлікт, ініцыятыва, інтуіцыя, інтэлект, аўтызм, рэспандэнт.

5. Выпішыце з тэксту: а) вузкасפעцыяльныя словы, б) тэрміналагізаваныя словы і словазлучэнні, в) агульнаўжывальныя словы.

Э. Эканамічны прагрэс — працэс паступальнага развіцця грамадскай вытворчасці, які характарызуецца ўстойлівым эканамічным ростам і павышэннем эфектыўнасці вытворчасці, атрыманнем большых вынікаў пры меншых затратах. Вузлавымі момантамі эканамічнага прагрэсу выступаюць пераходы ад аднаго гістарычнага спосабу вытворчасці да другога. Вынікам эканамічнага

прагрэсу з'яўляецца нацыянальнае багацце, якое ў ходзе расшыранага ўзнаўлення не толькі расце, але і пастаянна абнаўляецца і тым самым становіцца перадумовай эканамічнага прагрэсу. Адзін з магістральных напрамкаў эканамічнага прагрэсу — усямернае выкарыстанне эканамічнага патэнцыялу, яго пастаяннае нарошчванне і ўдасканалванне.

Ю. Для захавання выпрацаванага грамадствам эквівалента (нормы ці нормаў паводзін, з дапамогай якіх рэгулююцца таварна-грашовыя адносіны і забяспечваецца неабходная эквівалентнасць) заканамерна патрабуецца знешняя прымусовая сіла. Такой сілай на самых ранніх этапах развіцця права маглі выступаць родавыя і племянныя арганізацыі і органы кіравання, а пазней дзяржава сканцэнтравала ў сваіх руках абарону права.

Права ўяўляе такую сістэму правіл паводзін, якія маюць прадстаўніча-абавязваючы характар. Гэта азначае, што яны надзяляюць нейкіх сацыяльных суб'ектаў правамі і адначасова ўскладаюць на іншых абавязкі. Пры рознасці ў маёмасным і сацыяльным становішчы людзей і супрацьлегласці інтарэсаў уласнікаў пэўных матэрыяльных каштоўнасцей, якімі яны абменьваюцца, у розных удзельнікаў абмену таварамі складваецца рознае фактычнае становішча, напрыклад, становішча гандляра і пакупніка.

І. Прынцып работы дыскавода нагадвае прынцып работы звычайных дыскаводаў для гібкіх дыскаў. Паверхня аптычнага дыска (CD-ROM) перамяшчаецца адносна лазернай галоўкі з нязменнай лінейнай хуткасцю, а вуглавая хуткасць мяняецца ў залежнасці ад радыяльнага месцазнаходжання галоўкі. Прамень лазера накіроўваецца на дарожку, факусіруючыся пры гэтым пры дапамозе катушкі. Прамень пранікае скрозь ахоўны слой пластыку і трапляе на адлюстроўваючы слой алюмінію на паверхні дыска. Пры пападанні яго на выступ, ён адлюстроўваецца на дэтэктар і праходзіць праз прызму, якая адхіляе яго на святлоадчувальны дыёд. Калі прамень трапляе ў ямку, ён расейваецца, і толькі малая частка выпраменьвання адлюстроўваецца і даходзіць да святлоадчувальнага дыёда. На дыёдзе светлавая імпульсы пераўтвараюцца ў электрычныя, яркае выпраменьванне пераўтвараецца ў нулі, а слабое — у адзінкі.

П. Калі чалавек пазнае рэчаіснасць, ён так або інакш выказвае адносіны да прадметаў, з’яў, падзей, да іншых людзей, да сваёй асобы. Адны з’явы рэчаіснасці радуюць яго, другія — засмучаюць, трэція — абураюць. Радасць, смутак, захапленне, узбуджанаць, гнеў, страх і іншыя — усё гэта розныя віды суб’ектыўных адносін чалавека да рэчаіснасці. У псіхалогіі эмоцыямі называюць працэсы, якія адлюстроўваюць асабістую значнасць і адзнаку знешніх і ўнутраных сітуацый для жыццядзейнасці чалавека ў форме перажыванняў. Эмоцыі, пачуцці служаць для адлюстравання суб’ектыўных адносін чалавека да самога сябе і да акаляючай рэчаіснасці. Разнастайныя праяўленні эмацыянальнага жыцця чалавека падзяляюцца на афекты, уласна эмоцыі, пачуцці, настрой і стрэс.

6. Вызначце спосаб утварэння наступных тэрмінаў.

Э. Гіперінфляцыя, найм, прадпрымальніцтва, нявыплата, нерухомасць, адтэрміноўка, арандатар, банкрут, банк-эмітэт, беспрацоўе, выручка, гіперінфляцыя, крэдытны дагавор, дыверсіфікацыя, дэманалізацыя, закон попыту, закладаатрымальнік, збалансаванаць, разлік рэнтабельнасці капіталаўкладанняў, рэінвестыцыя, рэпрыватызацыя, цэнаўтварэнне, экс-дывідэнд, ЕВС (Еўрапейскае валютна-фінансавое пагадненне), ЕІБ (Еўрапейскі інвестыцыйны банк), купля-продаж, дзяржзаказ, арэнда, выдаткі, дэвальвацыя, дэфіцыт, маёмасць, неплацежаздольнасць, прыватызацыя, вартасць, уклад, разлік, валюта, запазычанаць, інкасатар, наапапенні, падатак, санкцыя, таваразварот, цэнаўтварэнне, ФЭС (фонды эканамічнага стымулявання), планаванне, спажывец, дэманалізацыя, антыкрызіс, процідзеянне, еўрадолары, пазыкадавец.

Ю. Пакаранне, дэкрывіналізацыя, наркаманія, нядбайнасць, неданясенне, кваліфікацыя, хабарніцтва, абвінаваўца, вобыск, абвінавачванне, адкліканне суддзяў, асуджаны, даведка, дазнанне, дактыласкапія, дэпартацыя, заканатворчасць, законнасць, захоп транспартных сродкаў, землеўладальнік, землі агульнага карыстання, злачыннасць, злоўжыванне, інстытут права, інтэрпол, КК (крымінальны кодэкс), маёмасць, малалетнія, МАП (Міжнароднае адміністрацыйнае права), падсудны, пацярпелы, самаабгавор, форс-мажор, грабёж, самагубства, клептаманія, канвенцыя, ілжэ-прадпрымальніцтва, дэ-юра, заканадаўства.

I. Адліўка, газавыратавальнік, кампенсавальны, наладка, распыленасць, механізатар, абкатка, крапёж, уключэнне, хадавая сістэма, рухавік, бронепракатны, мікранасос, амартызацыя, ПЗМ (палівазмазачныя матэрыялы), СТА (станцыя тэхнічнага абслугоўвання), буксір-штурхач, адпрацаваныя газы, апрацаваныя дэталі, злакавыя, галоўны паветраправод, гладкі асяродак, маланкавы разраднік, вадарэз, вугламер, вянец (зубчаты круглай пілы), громаадвод, абшыўка, адліўка, акружнасць (упадзіны зубчатай зачэпкі), ветка (злучальная чыгуначная), акно ўпускное, зерне першаразавой крышталізацыі, зубіла, кляпала, паветраахладжальнік мокры, абмалочаны ячмень, рухаючыя сілы, іонаабменнік, клеэдрабілка, амартызацыя, вакуум-помпа.

II. Уменні, фактар, фарміраванне, адэкватнасць, актыўны, унутрысабісты канфлікт, дэградацыя, відарысаўтварэнне, наглядна-дзейснае мысленне, назафабія, назіранне, немата, парушэнне, ДзЦП, лідарства, доўгачасовая памяць, страх, рэфлекс, флегматык, ЗПР, індывідуальны, педагогічнае ўздзеянне, педагогічныя зносіны, станючыя рысы асобы, прафесіяграма, самавыхаванне, здольнасці, ЦНС, педагог-арганізатар, дробная маторыка рук, псіхалагічная ўстаноўка, педсавет, сярэдні бал паспяховасці, акселерацыя, запамінанне, апатыя, натхненне, валюнтарызм, дзейнасць, іпахондрыя, канстантнасць, падсвядомае, рассяянасць, умоўнае тармажэнне, лабільнасць, назіральнасць, выбіральнасць, інтарэс, ідэал, узрост.

7. Перакладзіце тэрміны на беларускую мову. Растлумачце адрозненні паміж беларускімі і запазычанымі словамі і тэрмінамі.

Антракт, благосостояние, убыток, незавершенное производство, капиталовложения, налог, учредитель, торговый зал, безработица, производственные силы, знак качества, вторичное сырье, непрерывная рабочая неделя, оптовая торговля, полная себестоимость, афиша, бассейн, диплом, дискуссия, инцидент, мемуары, миниатюрный, турист, вакуум, имитация, ирония, ресторвация, аналогия.

8. Запішыце па пяць тэрмінаў па сваёй спецыяльнасці, утвораных суфіксальным, прэфіксальным, прэфіксальна-суфіксальным спосабамі.

9. Карыстаючыся «Слоўнікам іншамоўных слоў: у 2-х тамах» А. М. Булыкі (1999), устанавіце, з якой мовы прыйшлі ў беларускую наступныя тэрміны.

Адаптацыя, альбiнiзм, альтэрацыя, амбiдэкстрыя, афект, бата-рызм, гештальт, гiдрацэфалія, гуманнасць, дэменцыя, дэпрыва-цыя, дыстрафія, iнфанталiзм, кантроль, кантэнт-аналiз, канфлікт, крэатыўнасць, лiдар, менiнгiт, метад, мутызм, псiхатэрапія, рэабi-літацыя, рэспандэнт, роля, сугестыя, суiцыд, сурдапедагогіка, фо-настэнія, фрустрацыя, холдынг-тэрапія, эгаiзм, эйфарыя, энцэф-алiт, эпілепсія.

10. Падзяліце тэрміны на марфемы і ўкажыце іх значэнне ў пры-ведзеных іншамоўных тэрмінах.

Мiкрацэфалія, дэфектыўнасць, аўтызм, аўтоагрэсія, дысфунк-цыя, бiяграфія, дыяграма, дыяпазітыў, дэкан, плiуралiзм, бiхе-віярызм, брэйнстормiнг, гамеастаз, графема, дактыласкапія, ды-стрэс, дыялог, каўзаметрыя, неўратызм, персанiфікацыя, пікта-грама, плацэба-эфект, псiхасаматыка, фенатып, антыкварны, кан-фiдэнцыяльны, эталогія.

11. Запішыце дзесяць тэрмінаў па сваёй спецыяльнасці, утвораных семантычным спосабам.

12. Карыстаючыся падручнікамі па эканамiчных, юрыдычных, педагагічных, тэхнічных дысцыплiнах, выпiшыце па пяць тэрмінаў-словазлучэнняў рознай будовы.

13. Перакладзіце тэкст з рускай мовы на беларускую. Пры перакладзе карыстайцеся «Руска-беларускім слоўнікам у 3-х тамах» і iншымi неаб-ходнымi даведнікамi.

Э. Конкурентный рыночный механизм это способ взаимо-действия субъектов рыночных отношений и механизм свободного регулирования его пропорций. Экономист А. Смит называл конкуренцию «невидимой рукой» рынка. Главная функция конкуренции заключается в определении величины экономических регуляторов, таких как цена, норма процента, норма прибыли и другие. Конкуренция — это свобода участия экономических единиц в любой экономической отрасли. Такая свобода необ-ходима для адаптации экономики к изменениям технологий, пред-ложения ресурсов или вкусов потребителей. Главное преимуще-

щество рынка заключается в том, что эффективность ее производства постоянно стимулируется. Объектом конкуренции выступает цена и издержки производства, дизайн и качество продукции.

Ю. Метод финансового права — совокупность приёмов и способов юридического воздействия на поведение участников финансовых правоотношений, а также на характер взаимоотношений между ними.

Метод властных предписаний (императивный) заключается в том, что государственные органы, осуществляющие финансовую деятельность принимают решения, которые являются обязательными для второй стороны правоотношений. Данный метод характеризуется неравным положением сторон и отсутствием договора между сторонами. Данный императивный метод способствует своевременному и полному поступлению средств в распоряжение государства, их целевому использованию в соответствии с республиканскими программами и планами.

I. В трёхмерном пространстве свободное абсолютно твёрдое тело (т. е. твёрдое тело, на которое не наложены внешние связи) в общем случае имеет шесть степеней свободы: три поступательных и три вращательных. Исключение составляет двухатомная молекула или — на языке классической механики — твёрдый стержень нулевой толщины; такая система имеет только две вращательных степени свободы.

Строго говоря, абсолютно твёрдых тел в природе не существует, однако во многих случаях, когда деформация тела мала и ею можно пренебречь, реальное тело может (приближённо) рассматриваться как абсолютно твёрдое тело без ущерба для решения задачи.

II. Формирование и развитие нравственной культуры личности происходит под действием различных факторов объективного и субъективного порядка. При этом роль субъективного фактора закономерно возрастает. В силу объективных обстоятельств, усиленных глубокими преобразованиями общества, основой нравственной стороны специалиста становится его самовоспитание. Самовоспитание способствует повышению эффективности деятельности и рациональному использованию свободного времени. С самовоспитанием связана оптимизация процессов формирования высоких профессиональных, морально-психологических качеств, выработка устойчивости к антиобщественным и аморальным

явлениям. Оно вызывает потребность к перманентному всестороннему развитию личности специалиста, придает целеустремленность, активность, устойчивость всей его деятельности, позволяет наиболее рационально преодолевать трудности службы и быта.

14. Параўнайце артыкулы розных слоўнікаў. Вызначце, чым адрозніваецца тлумачэнне аднолькавых слоў у розных даведніках.

Э. Заработак, вэксаль, даведка.

Ю. Версія, замах на злачынства, народны суд.

І. Інертны, баласт, рухавік.

П. Канфлікт, навыкі, умоўнае тармажэнне.

15. На аснове якой рэдакцыі правапісу складзены «Беларускі арфаграфічны слоўнік» пад рэдакцыяй А. А. Лукашанца (2009). Якія змены ўнесены ў новыя арфаграфічныя слоўнікі? Выпішыце прыклады і прааналізуйце.

16. З дапамогай «Русско-белорусского фразеологического словаря» А. І. Кісялёва вызначце беларускія адпаведнікі да наступных рускіх фразеалагізмаў.

Дать маху; утро вечера мудренее; водить за нос; волосы дыбом; из-под полы; набивать оскомину; отрезанный ломоть; ума не приложу; попытка — не пытка; видно птицу по полету, у черта на куличках.

17. Падрыхтуйце ў алфавітным парадку беларуска-рускі слоўнік па спецыяльнасці на 30 слоў.

Т Э М А 4

ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ВА ЎМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ

Пытанні для актуалізацыі ведаў

1. Ахарактарызуйце сучасную моўную сітуацыю на тэрыторыі Беларусі.

2. Назавіце разнавіднасці білінгвізму.

3. Што разумеецца пад інтэрферэнцыяй? Якія ўзроўні моўнай сістэмы закранае інтэрферэнцыя?

4. Якія асаблівасці дапасавання і кіравання ў беларускай мове вы можаце назваць?

5. Якімі правіламі патрэбна карыстацца пры каардынацыі дзейніка і выказніка?

Заданні для практычных і семінарскіх заняткаў

1. Згрупуйце назоўнікі паводле іх прыналежнасці да пэўнага роду.

Боль, сухмень, глыб, мазоль, трэль, безданы, воблака, медаль, запявала, сірата, раяль, шаль, распач, шынель, цень, задавака, зладзюга, ложка, ясьень, шампунь, фальш, ціхоня, рэха, палын, насып, запалка, сабака, цемя, рэчышча, гусь, лебедзь, струмень, педаль, раяль, ветразь, вусень, поступ, дзёран, пачак.

2. Перакладзіце словы з рускай мовы на беларускую і вызначце іх род.

Цыплёнок, зал, тополь, яблоко, конфета, салат, пар, телёнок, бровь, тишь, манжет, коромысло, кадрыль, жираф, рукопись, стель, продажа, тяжесть, бездорожье, полночь, растение, степь, накипь, ромашка, комод, дробь, гроздь, жизнь, гарь.

3. Падбярыце беларускія адпаведнікі да словазлучэнняў.

Большие хлопоты, зрелая черника, широкая дверь, сырые дрова, мелкая крупа, хорошее поведение, новый кафель, широкий простор, стеклянная банка, приятное воспоминание, белая кость, чистый пол, синие чернила, густые сумерки, спелая конопля, интересный вопрос, горячий источник, старинная летопись, автобусная остановка, денежная прибыль, очередная перепись, всеобщий интерес, собственное мнение, подавляющее большинство, глубокое заблуждение.

4. Складзіце словазлучэнні, дапасоўваючы да назоўнікаў адпаведныя ў родзе прыметнікі.

Аташэ, кенгуру, сола, танга, трыа, івасі, калібры, дэндзі, маэстра, авеню, алібі, лібрэта, ранцье, канфеці, кальрабі, салямі, Антарыа, таксі, жабо, какава, пюрэ, пенснэ, мадэмуазэль, цюль, пано, какаду, Дэлі, Чылі, Гобі, журы, Кіліманджара, бюро, эскімо.

5. Запішыце назоўнікі ў форме множнага ліку.

Пісьмо, рукаў, ядро, вока, пашпарт, прафесар, неба, мох, воблака, брыво, леў, племя, пяро, рот, ліст, рэмень, тлушч, дырэктар, калена, камень, торт, вугал, грамадзянін, курыца, птушаня, чалавек, колас, бярвяно, сук, дзіця, студэнт, птушка, волас, сон, шырыня, кола, акно, армянін, перажыванне, кенгуру, падзея, рака, цукар, канікулы.

6. Пастаўце назоўнікі ў форме роднага склону адзіночнага ліку.

Авёс, ампер, атлас, брат, вагон, вугал, гарох, Гомель, дзень, дом, інжынер, інтэграл, закон, калектыў, каэфіцыент, настрой, народ, парк, порах, прэзідыум, Рагачоў, смех, снежань, тыдзень, турнір, тэкст, тэхнікум, футбаліст, характар, цэмент, юбілей, камень, сцэнарыў, штаб, вакзал, раён, лёс, тэкст, экзамен, актыў, сквер, шпіталь, парог, гімн, бюджэт, крызіс, вечар, ранак, квартал, футурызм, боль, долар, інвентар, тавар, калектыў, метад, трагізм, кактэйль, сок, квартал, азот, прастор, подпіс.

7. Пастаўце назоўнікі ў месным склоне.

Выступіць на (сход, дыспут, фестываль, турнір, калоквіум), гняздо на (дуб, ясьень), працаваць у (магазін, цэх, завод, інстытут), птушкі ў (гай, лес, бярэзнік, кустоўе), быць у/на (канцэрт, тэатр, стадыён, спектакль), ехаць на (трамвай, цягнік, аўтамабіль, веласіпед), пабываць у (Кітай, Кранштат, родны край, Гомель, Алжыр, Ганконг), сустрэцца ў/на (Брэст, Люксембург, Таганрог, Буг, Днепр, Сож, Нёман), чытаць аб (лётччык, геній, вынаходнік, герой, паэт).

8. Перакладзіце з рускай мовы на беларускую наступныя словазлучэнні.

Яблоки вкуснее груш, в другой раз, рассказать о товарище, пойти за грибами, поехать к брату, послать за доктором, мёд слаще сахара, жениться на ней, клюква крупнее брусники, удивляться чему-то, извините меня, сталь прочнее стекла, Дима старше своего брата, благодарить врача, в пяти километрах от города, больной гриппом, дом в пять этажей, масло тяжелее воды, несколько раз в неделю, не к месту, не выполнить из-за болезни, по этой причине, старшая сестра красивее младшей, смеяться над ним, студент умнее школьника, жить с родителями, не удивительно, на этих днях.

9. Дапасуйце да лічэбнікаў словазлучэнні.

2 (рыбацкая вёска), 8 (пасаджаная елка), 2 (доўгі тыдзень), 24 (працоўны дзень), 84 (газетныя экзemplяры), 43 (высокае дрэва), 35 (установа), 4 (стары куст), абодва (абрывісты бераг), 53 (раённы квартал), абодва (старэйшы брат), 66 (кіламетр), 3 (родная сястра), 6 (зялёны куст), 2 (пахучая кветка), 4 (старэйшая дачка), 32 (буйныя гарады), 17 (новыя падручнікі), 102 (ссечанае дрэва), 4 (малады артыст), 2 (электрычны засцепагальнік), тры (металічны каркас), абодва (знакаміты земляк), 7 (хуткі цягнік), 2,5 (працэнт), 7 (энцыклапедычны слоўнік), 1,5 (кілаграм), 3 (дарослы сын), 13 (вялікі дом).

10. Вызначце від інтэрферэнцыі.

Неразборлівая подпіс, дзякаваць сябра, смачная суніца, чья сабака, хварэць ангінай, воздух, алфбвіт, правільны дроб, педагогічаскі, прадпрымацель, пайсці са мною, паслаць за дапамогай, чатыры алоўкаў, шэрая гусь, тры цікавых часопісы, спазніцца з-за дажджа, дзякаваць яго, загадчык бібліятэкай, вялікае дзякуй, пайсці за хлебам, сіній.

11. Запішыце наступныя тэрміны ў форме роднага і меснага склонаў адзіночнага ліку.

Э. Бізнес, бухгалтар, лізінг, менеджар, вэксаль, даход, камбінат, бюджэт, акцыянер, асартымент, банк, аванс, дэпазіт, тарыф, дагавор, пасіў, план, плацеж, агент, улік, падатак, банкір, дэбітор, сабекошт.

Ю. Агент, кліент, праект, вэксаль, узрост, юрыст, тэрмін, капэратыў, суд, натарыят, адвакат, дакумент, офіс, фонд, дагавор, план, падатак, інтэрнат, шлюб, ордэр, прысуд, ісцец, штраф.

І. Шаблон, рэзка, абразіў, тытан, узровень, апрацоўка, утылізацыя, сплаў, механізм, карбід, метал, хаатычнасць, дыспетчар, заказ, кліент, праект, заказчык, працэс, контур.

П. Інстытут, урок, макет, развёрстка, камунікант, ідэал, моладзь, стан, сацыёлаг, род, студэнт, лік, выхаванец, склон, педагог, выхавачель, лагер, слоўнік, прадмет, шок, выкладчык, настаўнік, дапаможнік, артыкул.

12. Дапішыце канчаткі назоўнікаў у наступных тэрмінах і тэрміналагічных словазлучэннях.

Э. Таварнага дэфіцыт.., працоўнага калектыв.., фінансавага план.., гаспадарчага разлік.., велічыня паток... грашовых сродкаў, сутнасьць попыт.., каштоўнага чэк.., дапаможнага цэх.., прыроднага фактар.., велічыня капітал.., аплата адпачынк.., адносіны абмен.., адлічэнні ад прыбытк.., страхавога запас.., рынак капітал.., эканамічнага суверэнітэт.., тэхналагічнага паказчык.., унутрызаводскага абарот.., грамадскага прадукт..

Ю. Тэхналагічнага паказчык.., касацыйнага пратэст.., грамадскага кантроль.., ускоснага доказ.., разліковага рахунк.., дарадчага голас.., бязвыплатнага крэдыт.., рэчавага доказ.., дзяржаўнага лад.., грамадзянскага працэс.., грамадзянскага кодэкс.., грашовага налік.., законнага прадстаўнік.., крымінальнага вышук.., штатнага расклад.., юрыдычнага абавязк..

І. Апрацоўвемага матэрыял, устарэлага ўзор, апрацоўка жалезабетон, прыроднага інструмент, струйнага апарат, поршневага рухавік, рэжым... работы, надзейнага пуск, момант... успышкі, шкоднага выкід.., выпраменьвальнік... цеплаты, даўжыня паветранага зазор.., дакладнасці вымярэнн.., бесперабойнага працэс.., звышцягучага метал...

П. Новага метад.., псіхалагічнага прыём.., не хапае талент.., крыніца вопыт.., узровень інтэлект.., разнавіднасць тэмперамент.., слова куратар.., педагагічнага стаж.., настаўленне педагог.., педагагічнага працэс.., практычнага дапаможнік.., метадычнага матэрыял.., выхаванне студэнт.., каля ўніверсітэт.., арфаграфічнага слоўнік.., студэнцкага інтэрнат...

13. Дзеясловы закончанага трывання замяніце дзеясловамі незакончанага трывання.

Абсталяваць, аб'яднаць, адыграць, распытаць, абмяняць, пераканаць, прастудзіць, вывесіць, затраціць, даказаць, пераадолець, наведць, папярэдзіць, атрымаць, выкарыстаць, рашыць, параўнаць, замяніць, зацікавіць, абламаць, праіграць, выканаць.

14. Запішыце словы па-беларуску. Абзначце суфіксы і растлумачце іх правапіс.

Отгадывать, показывать, раскапывать, выполнять, формулировать, овладевать, контролировать, демонстрировать, договаривать,

комбинировать, выдумывать, доказывать, удваивать, отстаивать, оклеивать, подписывать, обессиливать, отговаривать, переписывать, закрепить, разглядывать.

15. Запішыце словазлучэнні, паставіўшы займеннікі, запісаныя ў дужках, у патрэбным ліку і склоне.

Удзячны (ты), недалёка ад (мая) вёска, думаць (ты), любавацца (ён), дзякаваць (яна), цешыцца (яна), расказаць (яно), падысці (яна), патрабаваць (яны), ажаніцца (ён), ехаць (ты), пагаварыць з (хто-небудзь), убачылі (усе) нас, рад сустрэчы з (яна), несці на (сябе), жартаваць (ён), ажаніцца (яна), прабачыць (я), не сустрэць (ніхто), зразумець (яны) словы, вітаць (ты), узяць (свой) дакументы, камандаваць (мы), знаходзіцца каля (самы) бераг, смяяцца (вы), дараваць (я), насміхацца.

16. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову і запішыце іх.

Э. Знаць о финансовом плане, три американских доллара, радоваться успеху, поблагодарить бизнесмена, не сделал из-за конкурента, благодарить шефа, обращаться за помощью, спрашивать о государственном заказе, послать за финансовыми отчетами, говорить о готовой продукции, смеяться над самим собой, в двух шагах от офиса.

Ю. Два дня, спрашивать об организаторах преступления, послать за отчетами, в двух шагах от офиса, забыть про участников процесса, две международных конференции, смеяться над взяточдателем, удивляться показаниям, беспокоиться о подсудимом, знать о беспорном взыскании, три российских рубля.

І. Спрашивать об участниках встречи, послать за отчетами, в двух шагах от цеха, забыть про фрезеровщиков, две поточные линии, шутить над товарищем, они умнее своих коллег, удивляться результатам, беспокоиться о подчиненных, знать о браке продукции, три нерабочих станка.

П. Два учебных семестра, заниматься по вечерам, обращаться за помощью, благодарить учителя, два раза в неделю, не сделать из-за лени, жениться на ней, быстрее всех, заботиться о родителях, тосковать о доме, похожий на оригинал, заболеть ангиной, смеяться над собой, думать об учениках.

17. Знайдзіце памылкі ў кіраванні і дапасаванні і, выправіўшы іх, запішыце сказы.

1. Ён чуў гэта сваімі вушамі. 2. Выходзячы з пакоя, Марыя падзякавала настаўніцу. 3. Брат у сваім класе быў вышэйшы ўсіх. 4. Над крутым берагам Дняпра стаяць тры дубы высокіх. 5. Не жаніце, бацька, мяне на нялюбай. 6. Камандзір паслаў вопытнага байца за лінію фронту за «языком». 7. Дзякуем вас за дапамогу ў арганізацыі пленарнага пасяджэння. 8. Зіма бала халоднай, і ў палку шмат салдатаў хварэла грыпам. 9. Вы мяне прабачце, што да гэтага часу не зайшоў да вас. 10. У 10 кіламетрах ад горада здарылася аварыя. 11. Вялікае дзякуй настаўнікам за іх руплівую працу. 12. Хто ахвотна ўмее пасмяяцца над сабой, той сапраўдны дыпламат. 13. Давайце пойдзем за чарніцамі.

18. Дапасуйце дзейнік да выказніка.

1. Пяць чалавек (сядзець) каля агню. 2. Сотня салдат (кінуща) ў атаку. 3. З таго дня (прайсці) 17 год. 4. На сход (сысціся) чалавек пяцьдзясят. 5. Шэраг вучоных (выступіць) ў абарону калегі. 6. Тры машыны (стаяць) на прыпынку. 7. Пяць доўгіх вёрстаў (стаміць) падарожнікаў. 8. Дзве доўгія касы (выбівацца) з-пад хусткі. 9. Да горада (быць) кіламетры тры-чатыры. 10. (Падысці) чалавек з восем. 11. (Шаптацца) явар з калінаю. 12. З шашы (даносіцца) галасы, шум. 13. У палісадку на лавачках з дарожнымі рэчамі (сядзець) дзесятак вясковых жанчын. 14. Пасля раптоўна ля самага стога (вырасці) некалькі постацей. 15. Група партызан (атрымаць) баявое заданне ўзарваць мост. 16. Ніхто са старажылаў не (помніць), калі праклалі чыгунку. 17. Усе чатыры вятры (гаманіць) з сасной. 18. Дзве дзявочыя постаці (мільгануць) на фоне лугавой зеляніны. 19. Праз хвіліну яму добра відаць, што (ісці) двое людзей. 20. Шмат хат (прытуліцца) да сцяны лесу. 21. На зарослым кустамі узгорку (стаіць) тры хлапчукі. 22. Кольку з дзедам (спыніць) некалькі чалавек. 23. Герасімаўна з Іванавічам (пайсці), а стары Міканор усё яшчэ стаяў на ганку хаты, праводзячы іх сяброўскім позірмам.

19. Знайдзіце і выпраўце памылкі, абумоўленыя няправільным дапасаваннем выказніка да дзейніка.

1. Шум, лямант і крык узняўся над дарогай. 2. Тысячы людзей жывым патокам залівалі вуліцы і тратуары. 3. Шэсць хат стаялі

там маляўнічым непарадкам. 4. У невялікай зале сядзелі чалавек з дзесяць вясковых дзядзькоў. 5. На ўзгорку відаць была школа і сад. 6. Пасля канікулаў прайшлі амаль два месяцы. 7. Да бліжэйшай вёсачкі заставаліся дванаццаць кіламетраў. 8. Усе трое ўвайшло ў кухню. 9. Чалавек дванаццаць маладых байцоў сядзелі наўкол вогнішча.

Т Э М А 5 ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ СТЫЛІ МАЎЛЕННЯ

Пытанні для актуалізацыі ведаў

1. Што такое функцыянальны стыль?
2. Якія функцыянальныя стылі прадстаўлены ў сучаснай беларускай літаратурнай мове?
3. Акрэсліце сферы ўжывання кожнага стылю.
4. Якія падстылі навуковага, афіцыйна-справавога і публіцыстычнага стыляў вы ведаеце?
5. Пeralічыце падстылі мастацкага і размоўнага стыляў.

Заданні для практычных і семінарскіх заняткаў

1. Прачытайце тэксты і вызначце, да якога стылю яны належаць. Назавіце выяўленыя ў кожным тэксце прыкметы адпаведнага стылю.

1. Толькі старыя людзі памятаюць такія прыгожыя дні. Цеплыня, цішыня, яснасць. У сіняй смуге песцяца далі. Залатая чырвань лістоў нерухліва звісае на купчастых галінах высокіх вязаў. Цёмныя ночы тояць нейкі ўрачысты спакой, і неба ніжэй нахільца да зямлі, каб падслухаць яго адвечную скаргу. А квяцістыя зоры, бы дзяменты, усыпаюць усё неба, дрыжаць, пераліваюцца колерамі вясёлкі, аб чымся бязмежна вялікім гамоняць тваёй душы, клічуць шырэй разняць крылле і ляцець у сусвет, каб пабачыць яго веліч і пачуць сваю нязначнасць, рассунуць цесныя граніцы гэтага жыцця-клопату на зямлі і пазнаць яшчэ нязведаную радасць.

Эх, пагодка, пагодка! (Я. Колас)

2. Жыццё зямлянаў губляецца не толькі ў велічным касмічным бязмежжы. Яно раствараецца і ў вірлівай людскай плыні.

Кожны чалавек на планеце мае сваё наканаванне (долю) — і яго душа імкнецца знайсці яго ў хаатычным свеце, таму ўвесь час пабуджае да дзейнасці, да стварэння гармоніі. Аднак пераважная большасць зямлянаў творча не спраўджваюцца (не могуць адшукаць сваю долю, усвядоміць яе). Яны ніяк не здолеюць у сваёй сутнасці перамагчы фізічнай дамінаванасці, якая трывала кіруе іх паводзінамі (*М. Шавыркін*).

3. Рызыка — верагоднасць узнікнення страт і недаатрымання даходаў у параўнанні з прагнозным варыянтам па прычыне немагчымасці дасягнуць пастаўленай мэты, нявызначанасці прагнознага выніку і яго суб'ектыўнай ацэнкі.

Рызыка як неад'емны кампанент рынкавай эканомікі суправаджае аперацыйную, фінансавую і інвестыцыйную дзейнасць прадпрыемства. Таму кіраўніцтва прадпрыемства або прадпрымальнік павінны ўмець выбіраць з альтэрнатыўных варыянтаў гаспадарчых аперацый або накірункаў укладання капіталу найбольш прымальныя, ацэньваючы іх з пазіцыі апраўданага ўзроўню рызыкі. Паколькі рызыка звязана з усімі відамі дзейнасці прадпрыемства, то яе можна падзяліць на аперацыйную, фінансавую і інвестыцыйную. (*Паводле А. П. Шаўлюкова*.)

4. Не дапускаецца ўстанаўленне падаткаў, збораў (пошлін), ільгот па аплаце, якія наносзяць шкоду нацыянальнай бяспецы Рэспублікі Беларусь яе тэрытарыяльнай цэласнасці, палітычнай і эканамічнай стабільнасці, тым ліку якія парушаюць адзіную эканамічную прастору Рэспублікі Беларусь, абмяжоўваюць свабодны рух фізічных асоб, перамяшчэнне тавараў (работ, паслуг) або фінансавых сродкаў у межах тэрыторыі Рэспублікі Беларусь ці якія ствараюць у парушэнне Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь і прынятых у адпаведнасці з ёю заканадаўчых актаў іншыя перашкоды для ажыццяўлення прадпрымальніцкай і іншай дзейнасці арганізацый і фізічных асоб, акрамя забароненай заканадаўчымі актамі. (*Падатковы кодэкс Рэспублікі Беларусь*.)

5. Насцечка ў адзін момант з'яўляецца на кухонным парозе, гатовая, адзетая.

— Я ўжо расчухалася, — рагоча яна і бяжыць мыцца.

— Ах ты, матыль, — смяецца дзед і найчасцей патрымае сваю Насцечку з мінуту на руках.

— Ты, можа, будзеш трымаць мяне на руках і тады, калі я стану вялікая? — гаворыць Насцечка.

— О, каб я дажыў да таго часу, калі ты будзеш вялікая, — адказвае дзед. — Ну, матыль, садзіся снедаць... А што мы сёння будзем варыць на абед? *(К. Чорны)*

2. Да якога стылю належаць наступныя тэксты? Абгрунтуйце ваш адказ. Выпішыце словы, што выступаюць як асноўны стылеўтваральны лексічны сродак. Падкрэсліце дзеясловы. Якая іх колькасць у параўнанні з назоўнікамі, прыметнікамі? Вызначце формы дзеясловаў і іх ролю.

1. Транснацыянальная карпарацыя — гэта буйная карпарацыя, якая мае замежныя актывы, арганізацыйна пабудаваныя на кантролі і ўдзелу матчынай арганізацыі над усімі ўваходзячымі структурнымі падраздзяленнямі, якія маюць статус незалежных юрыдычных асоб. Кантроль з дапамогай сістэмы ўдзелу ажыццяўляецца праз набыццё галаўной матчынай арганізацыяй кантрольных пакетаў акцый даччыных арганізацый, якія ў сваю чаргу выступаюць як галаўныя ў дачыненні да новага слоя траюрадных арганізацый. Кансалідаваная справаздачнасць транснацыянальных карпарацый можа распрацоўвацца як у валюце дзяржавы, на тэрыторыі і якой размешчана галаўная арганізацыя, так і ў іншай свабоднаканверсоўнай валюце, што патрабуе пераліку справаздачнасці даччыных арганізацый у валюту матчынай арганізацыі. *(Паводле А. П. Шаўлюкова.)*

2. Афіліраванне ў перакладзе з французскай мовы абазначае «злучэнне». Афіліраваная асоба — гэта юрыдычная або фізічная асоба, якая па сваім юрыдычным статусе можа аказваць уплыў на дзейнасць іншых арганізацый шляхам прыняцця адпаведных рашэнняў. Афіліраванымі асобамі могуць быць матчыны кампаніі і даччыныя таварыствы, інвестары, якія валодаюць больш чым 20 % галасуючых акцый. Афіліраванай асобай, юрыдычнай асобай, прызнаецца таксама асоба, якая ажыццяўляе функцыі аднаасобнага выканаўчага органа, з'яўляецца членам калегіяльнага выканаўчага органа або савета дырэктароў. Дадзеныя аб аперацыях паміж арганізацыяй, якая падрыхтоўвае фінансавую справаздачнасць, і афіліраванай асобай называюцца інфармацыяй аб афіліраваных асобах у фінансавай справаздачнасці. *(Паводле А. П. Шаўлюкова.)*

3. Перакладзіце словы на беларускую мову і суаднясіце іх з пэўным стылем, запоўніўшы таблицу.

Стылі				
Афіцыйна-справавы	Навуковы	Публіцыстычны	Размоўны	Мастацкі

Антициклон, апартеид, астрономическая единица, бабуля, банальная история, безумная авантюра, белобрысый, бортничество, в связи с тяжёлым положением, вносить дополнения, водородная связь, городские власти, два сапога пара, движущая сила истории, дедукция, доченька, живая вода, звёздная величина, компенсация за отпуск, конвергенция, корова языком слизала, крепостное право, магнитный заряд, маленький-премаленький, миротворческие силы, молодёжная политика, новый политический курс, нравственная холера, обеспечение охраны и защиты авторских прав, обучение без отрыва от производства, оживлённая дискуссия, окружающая среда, окружность, парадигма, пожелтелая трава, популяция, права и свободы граждан, прыг-скок, реакция замещения, рукой подать, с ног на голову, семейство китообразные, скорость движения, Солнечная система, солнышко, транспортные средства, тревожный сигнал, уровень жизни, хвостун, чистюля, экологическая катастрофа, экономическая модель, электричка.

4. Прачытайце тэксты і вызначце, да якога стылю належыць кожны з іх. Назавіце выяўленыя ў кожным тэксце прыкметы адпаведнага стылю.

1. Прайшла, мінула пара красавання. Здаецца, учора схаладалы перад дажджом вецер абтрос, абцераушыў на жорсткі пясок вуліцы, зашапацеўшы, як лёгкім сухім снегам, белыя крыльцы вішнёвых кветак. Адцвілі і пасівелі, завязаўшы дробныя яблычкі, ружавата-белыя разложыстыя яблыні. Абсыпалі са сваіх парудзелых чачотак жаўтлявыя, як проса, бубачкі высокія рабіны. Згасла і змеркла каля шарых частаколавых платоў ліловая яснасць бэзу, што адсвечваў сярод поцемку ночы (*В. Адамчык*).

2. Мутацыйны працэс — выпадковы і ненакіраваны працэс узнікнення спадчынных змяненняў — мутацый пад дзеяннем мутагенных фактараў асяроддзя. Ён стварае эвалюцыйны матэрыял для натуральнага адбору ў выглядзе зменных генатыпаў. Частата спантаных мутацый у асобным гене невялікая. Але паколькі адначасова муціруюць многія гены, то ў сярэднім 10—15% гамет у пакаленні нясуць мутантныя алелі.

3. У адпаведнасці з Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь дзяржаўнымі мовамі Рэспублікі Беларусь з'яўляюцца беларуская і руская мовы.

Рэспубліка Беларусь забяспечвае ўсебаковае развіццё і функцыянаванне беларускай і рускай моваў ва ўсіх сферах грамадскага жыцця.

Рэспубліка Беларусь праяўляе дзяржаўны клопат аб свабодным развіцці і ўжыванні ўсіх нацыянальных моў, якімі карыстаецца насельніцтва рэспублікі.

4. Ён (Сымон Ракуцька) не вытрымаў і пачаў гаварыць з ёю:

— Вы падарожная, што клунак каля вашых ног ляжыць?

— Падарожная.

— А здалёку?

— Здалёку. Цягніком ехала. А гэта іду. Мне тут трэба дапільнавацца брата.

— А дзе ж твой брат?

— Мой брат у польскім войску быў. А што з ім цяпер — невядома. Калі ён у палоне на савецкай старане — то на гэта ўся надзея. Бо з гэтага палону радавых салдатаў пускаюць, і яны многія папрыезджалі і папрыходзілі ўжо. Вось і я яго сюды чакаць прыехала (*К. Чорны*).

5. Бадай, адно з самых складаных пытанняў для мяне на сёння: «Падкажыце, што пачытаць?». Гэта амаль тое самае, што раіць чалавеку, з кім пасябраваць. У наш звышадкрыты час кніга стала рэччу ў пэўным сэнсе інтымнай. Калі так проста знайсці любую інфармацыю бясплатна ў інтэрнэце, то набыццё кнігі мусіць мець вельмі важкія прычыны.

Калі раней купляліся практычна ўсе навінкі, то сёння чытач, ашчаджаючы свае «кроўныя», выбірае толькі тое, без чаго не можа абысціся. Атрымліваецца, кнігі, якія мы набываем, ствараюць наш псіхалагічны партрэт. Вось і звярніце ўвагу наступным разам у кнігарні... (*Т. Сівец*).

5. Прачытайце гэкт і вызначце яго стылёвую прыналежнасьць. Перакладзіце гэкты на беларускую мову.

1. Республика Беларусь по насыщенности пресными водоёмами занимает одно из первых мест в мире. У нас имеется более 10 тыс. озёр, 20,8 тыс. рек, 130 водохранилищ, построено 17,0 тыс. км мелиоративных каналов и 26,5 тыс. га рыболовных прудов. Современное рыбоводство, располагающее мощной производственной базой и являющееся важным направлением животноводства, имеет все возможности по обеспечению населения страны одним из самых ценных белковых продуктов. В настоящее время в рыбоводстве республики взят курс на выращивание не только известных (карпа, карася, щуки), но и новых ценных видов рыб (белый амур, судак, налим, радужная форель и др.).

2. Вексель — ценная бумага, представляющая собой письменное долговое обязательство строго установленной формы, дающее его владельцу (векселедержателю) бесспорное право по истечении срока обязательства требовать от должника или акцептанта (лица, обязавшегося уплатить по векселю) уплаты, обозначенной на векселе денежной суммы.

Следует различать векселя простые и переводные, процентные и дисконтные.

В простом векселе выписывает и подписывает должник. Переводной вексель выписывает и подписывает поставщик (кредитор). Он содержит приказ векселедателя плательщику уплатить определённую сумму предъявителю векселя или лицу, указанному в векселе, или тому, кого он укажет по истечении срока векселя. Переводной вексель должен быть акцептован плательщиком. Только в этом случае он приобретает юридическую силу.

3. Республика Беларусь, являясь преемником институтов гражданского права СССР, относится к странам — приверженцам континентальной системы права. Континентальная система гражданского права — результат развития европейскими учёными институтов римского частного права. Основной особенностью римского, а стало быть, и континентального гражданского права является наличие в нём правовой категории «вещные права». Суть вещных прав состоит в том, что субъекты этих прав удовлетворяют свои интересы путём непосредственного воздействия на вещь или имущество, находящееся в сфере их хозяйственного господства.

Т Э М А 6 НАУКОВЫ СТЫЛЬ

Пытання для актуалізацыі ведаў

1. Якія асноўныя функцыі і спецыфічныя асаблівасці ўласцівы навуковаму стылю?
2. Якія лексічныя асаблівасці назіраюцца ў навуковых тэкстах?
3. Якімі марфалагічнымі асаблівасцямі вызначаюцца навуковыя тэксты?
4. Якія сінтаксічныя асаблівасці адлюстроўваюцца ў навуковых тэкстах?
5. Назавіце жанры навуковага стылю.
6. Чым адрозніваюцца паміж сабой навуковыя жанры?
7. Якія кампазіцыйныя асаблівасці характэрныя для навуковага тэксту?

Заданні для практычных і семінарскіх заняткаў

1. Што аб'ядноўвае прыведзеныя тэрміны розных галін навукі ў групы?
 - а) мікрафон, грамафон, патэфон, саксафон, вібрафон;
 - б) філолаг, вірусалаг, стаматолаг, арнітолаг, заолаг;
 - в) астраномія, астралогія, астранаўт, астраскоп, астрабіялогія;
 - г) картаграфія, геаграфія, біяграфія, тамаграфія, фатаграфія;
 - д) біялогія, біясфера, біяграфія, біясінтэз, біягенез;
 - е) фанаграма, кардыяграма, дыяграма, біяграма;
 - ё) інтэрмедыя, інтэрнацыянальны, інтэр'ер.
2. Размяркуйце словы па наступных трох групам: а) нетэрміналагічная лексіка (агульнаўжывальныя словы літаратурнай мовы); б) агульнанавуковая лексіка (міжгаліновая); в) тэрміналагічная лексіка.

Аналіз, асяроддзе, атрымаць, аксіёма, алгарытм, бухгалтэрыя, вынік, будаваць, метад, бісектрыса, гіпотэза, даследаванне, банк, вектар, велічыня, з'ява, мадэль, параметр, сабекошт, праблема, павысіць, падрыхтаваць, гіпербала, дроб, падатак, доказ, дыяганаль, сінтэз, сістэма, спосаб, працэс, прынцып, высокі, кампен-

сацыя, вялікі, тэарэма, дэвідэнт, уласцінасць, умова, элемент, функцыя, разглядаць, знешні ганадаль.

3. Утварыце з прыведзенымі словамі словазлучэнні так, каб у адным выпадку яны былі тэрміналагічнымі, а ў другім — свабоднымі словазлучэннямі.

Клетка, ансамбль, база, бар'ер, хваля, выраз, дроб, клас, ліст, поле, сіла, ланцуг, рэакцыя, стан, вузел.

4. Да прыведзеных тэрмінаў падбярыце антанімічныя (з дадзеных у дужках).

Знешні гандаль, складанне, ірацыянальны лік, дапаможны цэх, асіміляцыя, ускосныя выпадкі, сіметрыя, дэфляцыя, крохкасць, актыўнасць, рэвальвацыя, узбуджэнне, рэнтабельнасць, баланс.

(Прамыя выдаткі, адніманне, асіміляцыя, інфляцыя, дэвальвацыя, нерэнтабельны, дысбаланс, тармажэнне, рацыянальны лік, унутраны гандаль, пластычнасць, пасіўнасць, дысіміляцыя, асноўны цэх).

5. Да прыведзеных тэрмінаў падбярыце беларускія адпаведнікі (з дадзеных у дужках). Паразважайце над асаблівасцямі сінаніміі ў навуковым выкладзе.

Бартэр, ліцэнзія, кантракт, экспарт, бізнесмен, адміністрацыя, альянс, інтэграцыя, бясконцасць, крэдыт, офіс, субсідыя, дэвальвацыя, імпорт, кадзіраванне, індэкс, эмісія.

(Кіраўніцтва, лічбавы паказчык, саюз, бязмежнасць, аб'яднанне, залог, прадпрымальнік, пазыка, доўг, кантора, падтрымка, выпуск, зніжэнне, маёмасць, дзялок, абмен, дазвол, вываз, шыфраванне, кошт, увоз, пагадненне).

6. Прывядзіце прыклады тэрміналагічнай лексікі вашай будучай прафесіі. З пяцю тэрмінамі складзіце сказы ў навуковым стылі.

7. Прачытайце тэкст. Зрабіце яго стылістычны аналіз па наступным плане: 1) сітуацыя маўлення; 2) асноўныя стылёвыя рысы; 3) моўныя сродкі, з дапамогай якіх гэтыя стылёвыя рысы рэалізуюцца ў тэксце.

Э. Паняцце «маркетынг» паходзіць ад лацінскага «*markatus*». У англійскай мове яно запісваецца «*marketing*» і ўтворана ад слова «*market*», якое перакладаецца на беларускую мову як «рынак».

Першапачатковым прызначэннем маркетынгу было атрыманне прыбытку ад павелічэння аб'ёму продажу. Сёння маркетынг выступае ў больш складанай ролі — гэта канцэпцыя кіравання прадпрыемствам ці ўстановай. Маркетынг як сістэма ўключае фарміраванне таварнай палітыкі, палітыкі цэн, размеркавання, а таксама фарміраванне попыту і стымуляванне збыту. Усё гэта называецца «комплекс маркетынгу».

Паняцце «маркетынг» — гэта адначасова і навука, і майстэрства чалавечай дзейнасці ў розных галінах і сферах. Некаторыя замежныя вучоныя выказваюцца больш абагульнена: маркетынг — гэта лад жыцця, стыль мыслення. Той, хто добра валодае сакрэтамі і ўмела іх выкарыстоўвае, пануе на рынку. Яго культурныя паслугі, вырабы і г. д. карыстаюцца вялікім попытам у спажывоўцоў. Ён ведае, дзе, калі і як даць эфектыўную рэкламу, як стымуляваць збыт, калі і як трэба ўдасканаліць паслугу або змяніць яе на новую, як паводзіць сябе з канкурэнтамі («душыць» ці супрацоўнічаць) і шмат чаго іншага.

Дэвіз рынку: «У цябе ёсць шанц — выкарыстай яго, а калі няма — наракай на сябе. Май сяброў, бо будзеш на вуліцы». Хто добра валодае правіламі маркетынгу і хутка рэагуе на змены, той не дапускае хібаў, ловіць свой шанц у жыцці. Выжывае і квітнее ў жыцці ў цывілізаваным рынку той, хто працуе хутка, танна і якасна на канкрэтны сегмент ці «нішу» рынку, г.зн. на тых ці іншых спажывоўцоў, задавальняючы іх попыт (*І. Кулік*).

I. Карбюратар — прылада для стварэння гаручай сумесі з лёгкага вадкага паліва ў рухавіках унутранага згарання. Бывае ўсмоктвальны (паплаўковы, мембранны), упрысквальны і камбінаваны. Мае паветраны тракт, па якім рухаецца ўсмактанае паветра, і паліўную сістэму, па якой паліва падаецца ў паветраны паток, змешваецца з ім і па ўпускным трубаправодзе паступае ў цыліндры рухавіка. Інтэнсіўнасць паступлення гаручай сумесі рэгулюецца дросельнай заслонкай, а яе склад у адпаведнасці з рэжымам работы рухавіка — галоўнай сістэмай дазіравання, эканамайзерам, паскаральнай помпай, сістэмамі халастога ходу і пуску халоднага рухавіка і інш. Выкарыстоўваецца ў аўтамабілях, матацыклах і інш. (*БелЭн*).

II. У сярэдзіне XVIII ст. Рэч Паспалітая знаходзілася ў стане глыбокага палітычнага крызісу. Слабая цэнтральная ўлада, ня-

здольнасць соймаў вырашаць надзённыя эканамічныя і палітычныя пытанні з прычыны існавання права «ліберум вета», барацьба магнацкіх групак за ўладу і ўплыў у дзяржаве паглыбляліся неспрыяльнымі для Рэчы Паспалітай знешнепалітычнымі абставінамі. Пасля Сямігадовай вайны склаўся даволі трывалы саюз паміж Расіяй і Прусіяй. Аслабленыя Аўстрыя і Францыя, якія раней маглі служыць аргументам для знешнепалітычных памкненняў двух вышэйназваных суседзяў Рэчы Паспалітай, зараз часова адыходзяць на другі план у еўрапейскай палітыцы. Расія і Прусія, зацікаўленыя ў захаванні без змен стану знясіленай войнам і магнацкімі сваркамі Рэчы Паспалітай, з дапамогай дыпламатычных сродкаў, а часцей непрыкрытага ўзброенага націску, праводзілі ў краіне зручную для іх палітыку. У гэтай сітуацыі лёс Рэчы Паспалітай залежаў ад здольнасці пануючага класа пайсці на рэформы дзеля ўзмацнення дзяржавы. У пачатку 60-х гадоў у Рэчы Паспалітай найбольшую вагу мела сям'я Чартарыйскіх і яе бліжэйшыя родзічы. Пасля смерці Аўгуста II гэтая магнацкая група вырашыла абаперціся на дапамогу Расіі, каб на выбарчым сойме правесці на трон Рэчы Паспалітай свайго кандыдата. (*Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*).

8. Прачытайце анатацыі і зрабіце іх структурна-семантычны аналіз. Перакладзіце першую анатацыю на беларускую мову.

1. Давыденко, Л. Н. Белорусский вектор экономического развития : учеб. пособие / Л. Н. Давыденко, Е. Л. Давыденко. — Минск : БГПУ, 2006. — 159 с.

В пособии рассматриваются проблемы белорусской модели рыночного развития. Раскрываются требования ВТО к институциональным преобразованиям и инвестиционной привлекательности национальной экономики.

Адресуется студентам, преподавателям и аспирантам. Предназначается для работы в проблемных кружках по актуальным вопросам экономического развития.

2. Пілецкі, В. А. Гісторыя эканомікі Беларусі (ад старажытных часоў да пачатку XXI ст.) : вучэб.-метад. дапам. / В. А. Пілецкі. — Мінск : БДПУ, 2007. — 192 с.

У дапаможніку прапанавана рэфератыўнае выкладанне курса ў выглядзе вучэбнай праграмы і факталагічных звестак. Даецца

лаканічнае тлумачэнне сфармуляваных тэарэтычных палажэнняў. Змешчаны матэрыялы для сістэматызацыі засвоеных ведаў.

Адрасуецца студэнтам неэканамічных факультэтаў ВНУ, выкладчыкам, аспірантам і ўсім, хто цікавіцца гісторыяй Беларусі.

3. Гісторыя Беларусі ў кантэксце сусветных цывілізацый : ву-чэб. дапам. / пад рэд. А. А. Кавалені, В. Ф. Касовіча. — 2-е выд. — Мінск : БДПУ, 2004. — 150 с.

У дапаможніку разглядаюцца пытанні станаўлення сусветнага традыцыйнага грамадства, усходнеславянскай цывілізацыі і беларускай народнасці. Асвятляюцца працэсы сацыяльна-эканамічнага і палітычнага развіцця Беларусі ў складзе Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі.

Адрасуецца студэнтам БДПУ, аспірантам, выкладчыкам, усім, хто цікавіцца гісторыяй Бацькаўшчыны.

9. Спішыце, вызначце межы сказаў, пастаўце патрэбныя знакі прыпынку. Падзяліце тэкст на часткі, вызначце абзацы. Ахарактарызуйце тыпы сказаў па мэце выказвання і адносінах да паведамлення.

П. Калі гаварыць аб энтамалогіі як навуцы аб насякомых то ў літаратуры часта адзін і той самы від апісваецца пад рознымі назвамі г. зн. у першапачатковай назвы яго з'явіліся сінонімы гэта зразумела ўносіла некаторыя розначытанні а магчыма і блытаніну пры вызначэнні канкрэтнага віду больш за гэта энтамолагі часта сутыкаюцца з праблемай калі адзін і той самы від мае адну відавую назву але розныя родавыя імёны гэта тлумачыцца тым што па меры выяўлення новых відаў іх колькасць у тым ці іншым родзе ўзрастае што прымушае вучоных раздзяляць яго на невялікія па ліку відаў роды таму паняцце род больш зменлівае чым паняцце від узнікае і яшчэ адна праблема справа ў тым што вялікая колькасць насякомых акрамя лацінскага мае мясцовыя назвы якія на розных мовах і ў розных мясцовасцях гучаць па-рознаму а гэта зразумела ўскладняе выкарыстанне дадзеных назваў у навуковых працах у сувязі з чым энтамолагі часцей за ўсё карыстаюцца лацінскай тэрміналогіяй аднак яна практычна невядома насельніцтву каб пераадолець гэты бар'ер насякомым неабходна пры-свойваць назвы на роднай для народа мове.

І. Часам у размове з не вельмі кампетэнтнымі (дасведчанымі) людзьмі можна пачуць што для сучаснага чалавека больш важныя

апошнія дасягненні фізічнай навукі чым законы класічнай фізікі сфармуляваныя Ньютанам больш за 300 гадоў назад такія разважанні некарэктныя законы Ньютана выкарыстоўваюцца ў фізіцы для апісання руху розных аб'ектаў не толькі ў механіцы але і ў іншых раздзелах якія вы будзеце вывучаць малекулярнай фізіцы электростатыцы і г. д. законы Ньютана называюць асноўнымі законамі механікі таму што яны ляжаць у аснове дынамікі ў якой устанаўліваюцца колькасныя залежнасці паміж характарам руху цел і сіламі што дзейнічаюць на іх гэтыя законы вызначаюць агульныя істотныя заканамернасці ўласцівыя любым механічным рухам але механічны рух заўсёды адносна а значыць для яго апісання неабходна выбраць сістэму адліку першы закон Ньютана дазваляе выбраць інерцыяльную сістэму адліку ў якой характар узаемадзеяння і руху цел адназначна вызначаецца другім і трэцім законам Ньютана на падставе ўстаноўленага Ньютанам другога закону можна вызначыць паскарэнне цела пры дзеянні на яго зададзеных сіл трэці закон Ньютана абгрунтоўвае што сілы ўзнікаюць толькі пры ўзаемадзеянні цел якія пры гэтым раўнапраўныя незалежна ад прычыны якая выклікала іх узаемадзеянне законы Ньютана як і любыя іншыя выконваюцца толькі пры пэўных умовах яны добра апісваюць рух макраскапічных цел са скарасцямі шмат меншымі за скорасць святла таму галіны прымянення законаў Ньютана ў навакольным свеце вельмі шырокія і іх выкарыстоўваюць для разлікаў вынікаў самых разнастайных узаемадзеянняў і з'яў на Зямлі і ў космасе.

10. У прыведзеных ніжэй тэкстах вызначце спосаб выкладу інфармацыі (апавяданне, апісанне, разважанне). Да якога стылю яны належаць?

1. Фінансавы план распрацоўваецца на год з разбіўкай па кварталах. У першым раздзеле адлюстроўваецца прыбытак ад усіх відаў дзейнасці, паявыя ўносы і ўклады членаў працоўнага калектыву. Важнае месца ў даходнай частцы фінансавага плана займаюць амартызацыйныя адлічэнні і ўстойлівыя пасівы. У акцыянерных таварыствах істотнае месца ў паступленнях займаюць паступленні ад выпуску і распаўсюджвання акцый і даходы па аперацыях з імі. У другім раздзеле фінансавага плана адлюстроўваецца выдаткі на расшырэнне і тэхнічнае пераўзбраенне

прадпрыемства, сацыяльныя патрэбы членаў калектыву, пагашэнне банкаўскіх крэдытаў. Акцыянерныя таварыствы плануюць у гэтым раздзеле выдачу дывідэндаў. У трэцім раздзеле паказваюцца такія плацяжы ў бюджэт, як падаткі на прыбытак, даходы, нерухомасць і г. д. Да фінансавага плана дадаюць разлікі выручкі ад рэалізацыі прадукцыі, планы прыбытку і яго размеркавання, разлікі па ўсіх відах падаткаў і абавязковых адлічэнняў у пазабюджэтныя фонды, планы фінансавання капітальных укладанняў і рамонту і іншыя планаваныя разлікі выдаткаў і паступленняў (А. Шаўлюкоў).

2. Значны ўклад у развіццё тэрміналогіі ўнёс вялікі грэчаскі філосаф і вучоны Арыстоцель. З яго сачыненняў у навуковую біялагічную і медыцынскую мовы ўвайшлі наступныя назвы: аорта, дыяфрагма, тоўстая кішка, падстраўнікавая залоза, трахея, фаланга. Грэкі называлі шчыльнае пастраенне воінаў цяжкаўзброенай пяхоты фалангай. У ёй галоўным было захаванне стражайшага парадку ў размяшчэнні воінаў: яны рухаліся цесна прыціснуўшыся плячом адзін да аднаго. Анатамы назвалі фалангамі невялікія трубчатыя косці пальцаў. У кожным пальцы (акрамя вялікіх пальцаў кісці і стапы, у якіх па дзве костачкі) маюцца тры фалангі, так што ўсяго ў чалавека 56 фалангаў рук і ног. Яны размяшчаюцца цесна, злучаючыся адзін з другім у суставах. Фалангамі, або сальпугамі, называюць таксама жывёл класа павукападобных, у якіх некаторыя сегменты цела злітныя.

Т Э М А 7

АФІЦЫЙНА-СПРАВАВОГІ СТЫЛЬ

Пытанні для актуалізацыі ведаў

1. Акрэсліце сферу выкарыстання афіцыйна-справавога стылю.
2. Якія асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю?
3. У чым заключаюцца лексічныя асаблівасці афіцыйна-справавога стылю?

4. Якія марфалагічныя прыметы ўласцівы афіцыйна-справавому стылю?

5. Дайце характарыстыку сінтаксічным асаблівасцям афіцыйна-справавога стылю.

6. Што такое дакумент? Якія віды дакументаў існуюць?

7. Што такое рэквізіт, фармуляр, бланк?

8. Якія рэквізіты найчасцей выкарыстоўваюцца для афармлення папер афіцыйна-справавога стылю?

Заданні для практычных і семінарскіх заняткаў

1. Замяніце словы і словазлучэнні справавога стылю міжстылёвымі.

Мець месца, праявіць цікавасць, недавыкананне плана, ажыццяўляць кіраўніцтва, працаўладкаванне, распачаць вытворчасць, мабілізаваць сілы, мець на мэце, прыцягнуць да адказнасці, прыняць да ўвагі.

2. Складзіце сказы з наступнымі спалучэннямі слоў (на выбар), каб атрымаўся звязны тэкст. Назавіце яго падстыль і жанр, абгрунтуйце свой адказ.

Прыняць неадкладныя меры, здзейсніць наезд, давесці да ведама, узяць пад варту, аказаць матэрыяльную дапамогу, у стане алкагольнага ап'янення, прыцягнуць да адказнасці, перадаць у адпаведныя інстанцыі, ставіць у віну, выконваць абавязкі, узяць пад кантроль, супрацьпраўныя дзеянні, за справаздачны перыяд, аказаць супраціўленне, ускласці адказнасць.

3. Размяркуйце словы і выразы па наступных групам: а) стылістычна нейтральныя; б) з яркай прыметай афіцыйна-справавога стылю; в) не ўласцівыя афіцыйна-справавому стылю.

Баланс, прагноз, дзівосны, сакратарка, працоўны дагавор, малоць языком, вышэйпададзены, прыватызацыйны чэк, прэйскурант, рынак, субсідыя, такса, у адпаведнасці з загадам, сонейка, з языка зляцела, электрычка, воблачка, адзначыць, забяспечыць кантроль, прыняць рашэнне, сумленне, правяраць, падборачка, пястун, інфармацыя, ніжэйпадпісаная, фінансавая справаздачнасць, ажыццяўляць, павестка дня.

4. Перакладзіце на беларускую мову; запішыце, замяніўшы дзеяслоўна-іменныя словазлучэнні адпаведнымі дзеясловамі.

Произвести улучшение, осуществляют заботу, произвести выплату, подвергнуть сокращению, осуществляют выдачу, подвергнуть исследованию, произвести посев, осуществит руководство, организовать проведение занятий, допустить снижение.

5. Ці належыць тэкст да афіцыйна-справавога стылю? Выпраўце тэкст, каб ён адпавядаў патрабаванням афіцыйна-справавога стылю.

Наймiлейшая Аляксандра Іванаўна!

Ваш родненькі сыночак сiстэматычна не рыхтуецца да ўрокаў. За перыяд з 19 па 25 сакавіка ў яго дзённiчак заляцелi 5 лебедзяў. Ад усяго сэрца прашу прыняць меры па лiквідацыi залётных птушак.

Класны кiраўнiк

Смiрнова Л. М.

6. Напiшыце аўтабiяграфiю ў адпаведнасцi з планам.

1. Дата i месца нараджэння.
2. Дукацыя.
3. Месца працы (вучобы).
4. Месца жыхарства.
5. Сямейнае становiшча.
6. Дата, подпiс.

7. Напiшыце заяву з просьбай:

1. Дазволiць датэрмiнова здаць сесiю.
2. Дазволiць праходзiць практыку па месцы жыхарства бацькоў.
3. Аказаць матэрыяльную дапамогу (ва ўсiх заявах укажыце прычыну).

8. Складзiце распiску i даручэнне, выкарыстоўваючы тэрміналагiчную лексiку вашай спецыяльнасцi.

9. Вам трэба паведамiць пра навагоднi вечар (выпускны бал, канцэрт):

1. Напiшыце аб'яву ў афіцыйна-справавым стылі;
2. Складзiце вясёлую аб'яву;

3. Напішыце запрашэнне выкладчыку;
4. Паведаміце студэнтам сваёй групы аб сустрэчы з дэканам.

10. Назавіце рэквізіты дадзеных дакументаў.

1.

Тлумачальная запіска

Я, Леўчанка Вадзім Раманавіч, студэнт 3 курса 4 групы, не з'явіўся на суботнік, таму што быў хворы. Медыцынская даведка прыкладаецца.

12.02.2019 г.

Подпіс

2.

Распіска

Я, Малажайка Сяргей Мікалаевіч, 12 лютага 2019 года атрымаў ад Венскага Дзмітрыя Паўлавіча 2000 (дзве тысячы) беларускіх рублёў. Абяцаю вярнуць пазыку да 12 чэрвеня 2019 года.

12.02.2019 г.

Подпіс

3.

Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь
Адзел культуры Баранавіцкага гарвыканкама
Дзіцячая музычная школа № 1
ЗАГАД
03.03.2018 г. № 6
г. Баранавічы

Аб стварэнні камісіі
па агульным тэхнічным аглядзе будынка

ЗАГАДВАЮ:

Стварыць камісію па агульным тэхнічным аглядзе будынка ў колькасці 5 чалавек:

1. Мацейка Люцына Вацлаваўна — нам. дырэктара па АХР;
2. Лашчук Сяргей Іванавіч — дырэктар школы;

3. Календа Вацлаў Міхайлавіч — электрык школы;
4. Бяляўскі Аляксандр Аляксандравіч — рабочы па абслугоўванні будынка;
5. Дылеўскі Аляксандр Анатольевіч — член прафкама.

Дырэктар ДМШ № 1
З загадам азнаёмлены

_____ С. І. Лашчук
_____ Л. В. Мацейка
_____ В. М. Календа
_____ А. А. Бяляўскі
_____ А. А. Дылеўскі

4.

Установа адукацыі
«Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт»
22.02.2020 г. № 123

Даведка

Апейка Віталь Сяргеевіч з'яўляецца студэнтам першага курса дзённага аддзялення фізіка-тэхнічнага факультэта УА «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт»

Даведка выдана для падачы ва Упраўленне ўнутраных спраў Ленінскага раёна г. Гродна.

Дэкан факультэта (пячатка)

Подпіс

Т Э М А 8

КУЛЬТУРА ПРАФЕСІЙНАГА МАЎЛЕННЯ

Пытання для актуалізацыі ведаў

1. У чым заключаецца адрозненне паміж мовай і маўленнем?
2. Якія камунікатыўныя якасці маўлення вы ведаеце? Дайце ім азначэнні.
3. Якія парушэнні адносяцца да тыповых маўленчых памылак?

4. Ахарактарызуйце паняцці «тэхніка маўлення» і «выразнасць маўлення».

5. Як неабхона ажыццяўляць падрыхтоўку да публічнага выступлення?

Заданні для практычных і семінарскіх заняткаў

1. Выпраўце памылкі. Растлумачце прычыны іх узнікнення.

1. Дзіцячы сад прымае дзяцей пасля капітальнага рамонту з 5 кастрычніка. 2. Камісія наведала школу з выкладаннем некаторых прадметаў на англійскай мове Мінскага раёна. 3. Кіраўніцтва прымае пэўныя захавы па вырашэнню гэтай праблемы, але ў клубе непафарбаваныя сцены — няма дзе нават прысесці. 4. Ападкаў сёння не чакаецца, крамя дробнага дажджу. 5. У выніку прафілактычных і лячэбных мерапрыемстваў захварэлі 50 чалавек. 6. Часопіс побач з выкарыстаннем моўных сродкаў шырока выкарыстоўвае сродкі граматыкі. 7. Якуб Колас атрымаў пуцёўку ў астрог. 8. Ідучы з аўтобуса на прыпынку дамоў, у яго перад вачыма праплывала дзяцінства. 9. Чытаючы чатырохтомны збор твораў П. Панчанкі, тройчы сустракаецца апісальная назва зубра. 10. Я выйду са школы, і перада мною адчыняцца ўсе дзверы некаторых навучальных устаноў. 11. Калі ты філолаг, то павінен укараняць памылкі. 12. Кіраўніцтва звярнула ўвагу на дасягнутыя недахопы. 13. На стале, дзе размясціліся члены прыёмнай камісіі, — прыгожы букет кветак. 14. Скончыліся ўніверсітэцкія заняткі, і студэнты вярнуліся на месцы сваёй дыслакацыі. 15. Падпіска на газеты рабочых і служачых адбываецца паспяхова. 16. Рост нафты будзе павялічаны ў некалькі разоў. 17. У гэтым гарадскім пасёлку пабудаваны не толькі новыя школы, але і драматычны тэатр, аптэкі, бальніцы і іншыя культурна-асветніцкія ўстановы. 18. Кнігі дапамагаюць нам у вучобе і выбіраць сабе прафесію. 19. Для жыхароў Мінска налічваецца каля 15—18 і болей відаў правядзення вольнага часу, таму можна сказаць, што духоўнае жыццё мінчан адрозніваецца поліфункцыянальнасцю. 20. Учора мы здалі клуб, сёння — дзіцячы сад, а заўтра здадзім і астатнія жывёлагадоўчыя памяшканні. 21. Група студэнтаў наведала факультатывы курсы лекцый па зварцы дацэнта Пятрова.

2. Вызначце адрозненні ў родзе назоўнікаў у беларускай і рускай мовах.

Сабака, гусь, летапіс, камода, пара, жыццё, фальш, цяля, жывапіс, табака, брыво, рукапіс, цыкорыя, жырафа, качаня, поступ, ухаба, дроб, жніво, цень.

3. Вызначце род нескланяльных назоўнікаў. Складзіце з імі словазлучэнні.

Аташэ, пані, інтэрв'ю, калібры, фламінга, алібі, ледзі, меню, кенгуру, журы, фрау, Токіа, Хакайда, Баку, Чылі, Кіліманджара, Місісіпі, Батумі, Перу.

4. Вызначце род нескланяльных складанаскарочаных назоўнікаў і нескланяльных абрэвіятур.

БелТА, ЭВМ, ААН, ЛіМ, БДПУ, ДАІ, БАМ, ЕС.

5. Вызначце канчаткі назоўнікаў у форме роднага склона адзіночнага ліку.

Чалавек, ельнік, луг, аўтобус, дзеяслоў, натоўп, рубель, дождж, агурок, хмызняк, феадалізм, завод, камітэт, сентыменталізм, дзень, край, ліцэй, футбол, густ, вецер, клей, Лунінец, алешнік, хлеб, тыдзень, авёс, сухавей, Слонім, склон, смутак, небасхіл, вальс.

6. У падручніку па рыторыцы (аўтары Л. А. Увядзенская, Л. Г. Паўлава) прыводзіцца шэраг азначэнняў, якія апісваюць паняцце «голас». Паспрабуйце перадаць гэтыя характарыстыкі з дапамогай інтанацыі.

Рашучы, смелы, вялы, абьякавы, хваравіты, захоплены, бадзёры, сур'ёзны, смяшлівы, зацікаўлены, інертны, нерашучы, грубы, нахабны, ветлівы, інтэлігентны, добразычлівы, храбры, спакойны, трывожны, узрушаны, праўдзівы, ілжывы, раздражнёны, вясёлы, заклапочаны, легкадумны, энергічны.

7. Складзіце інтанацыйную партытуру ўрыўка з мастацкага твора, ахарактарызуйце танальнасць, тэмп, гучнасць, лагічны націск, паўзы.

Выкарыстоўвайце наступныя ўмоўныя знакі.

→ — павышэнне тону голасу;

↓ — паніжэнне тону голасу;

—

а — даўжыня;

↑ — лагічны націск;

слова — моцная інтэнсіўнасць;

- слова — слабая інтэнсіўнасць;
 | — паўза сярэдняй працягласці;
 | — доўгая паўза.

8. У якасці практыкаванняў для трэніроўкі маўленчага дыхання рэкамендуецца чытанне вершаў, напісаных гекзаметрам ці іншым памерам з доўгім радком. Падрыхтуйце чытанне вершаваных урыўкаў, якія адпавядаюць гэтаму патрабаванню (напрыклад, урыўкі з паэмы М. Гусоўскага «Песня пра зубра»). Старайцеся ажыццяўляць дабор паветра толькі ў канцы вершаванага радка.

9. Зрабіце пераклад тэксту на беларускую мову.

Исследования в области нейролингвистики показали, что человеку свойственны по меньшей мере три типа мышления, определяющие его манеру общения с окружающими, влияющие на получение и передачу информации, на ее восприятие и понимание. Тип мышления связан с сенсорным каналом или репрезентативной системой.

Репрезентативная система — это система, посредством которой субъектом воспринимается, перерабатывается и утилизируется информация, поступающая из внешнего мира. В то же время каждый человек, обладая всеми сенсорными каналами, предпочитает с максимальной нагрузкой использовать, как правило, лишь один, наиболее предпочитаемый канал, который называется основным.

В зависимости от доминирования того или иного способа поступления и переработки информации основная репрезентативная система может быть представлена в трех категориях:

- визуальная (оптическая) — восприятие посредством зрительных образов. Типичное выражение такого типа — «как видите»;
- аудиальная (акустическая) — восприятие посредством слуховых впечатлений. Типичные слова — «как слышно...» или «что-то подсказывает мне...»;
- кинестетическая (двигательно-эмоциональная) — восприятие посредством ощущений. Типичное выражение — «атмосфера невыносимая».

Кроме основного канала существует также ведущая репрезентативная система. Она отражает деятельность мозга в данный момент; в общении это ситуация «здесь и сейчас». Для ее определения используются невербальные (несловесные) ключи доступа, которые представляют собой наблюдение за движением глаз собеседника.

Для успешного тренинга педагогического общения необходимо уметь диагностировать ведущий сенсорный канал, а значит, и тип мышления собеседника и владеть вербальными (словесными) и невербальными (сигналами глаз) ключами доступа к нему.

Таким образом, выявить доминирующий тип мышления человека можно по сигналам глаз, его речевым особенностям и невербальной информации, связанной в основном с жестами и позами. (Паводле А. П. Панфілавай.)

10. Дапоўніце словазлучэнні да сказаў.

1. Шаноўнае спадарства! Мы рады... 2. Даруйце, калі ласка, але... 3. Будзьце ласкавы! Ці не маглі б... 4. Вялікі дзякуй вам за...

11. Складзіце дыялогі паводле сітуацый.

1. Выпадковая сустрэча з аднакурснікам. 2. Вы парушылі правілы дарожнага руху. 3. Віншаванне з днём нараджэння сябра. 4. Тэлефонная размова з кіраўніком.

12. Падбярыце да рускіх этыкетных формул беларускія адпаведнікі.

В конце концов, по-моему, прежде всего, честно говоря, собственно говоря, к большому сожалению, к счастью, на всякий случай, между прочим, во-первых, так сказать, как говорят, короче говоря, и так далее, приятно аппетита.

13. Папрасіце прабачэння ў наступных сітуацыях.

1. Спазніліся на дзелавую сустрэчу. 2. Спазніліся на заняткі. 3. Не патэлефанавалі маці, як абяцалі. 4. Спазніліся на спатканне.

14. Прачытайце тэкст, пераладзіце ўрывак на беларускую мову. Напішыце паведамленне «Дзелавы этыкет беларусаў»

Англичане стремятся избежать категоричности. Любимые выражения англичан — «мне кажется», «я думаю», «я полагаю», «возможно, я не прав».

Англичанин исключительно вежлив и требует такого же обращения от других, он молчалив, с незнакомыми людьми не вступает в беседу и не обсуждает каких-либо вопросов, он может быть холоден, и его надо «разговорить».

Английские бизнесмены отличаются высоким профессионализмом. Они неохотно идут на сделки, отдача от которых будет через 5—10 лет. Они, как правило, интеллигентные люди, интересуются искусством, спортом.

Американцы, как правило, контакты заводят легче, чем англичане, без особых соблюдения правил этикета.

В США правила этикета и протокола проще, чем в Англии. Смокинги носят реже, чем в других странах (больше в артистических кругах), фраки — еще реже.

Французы при контактах никогда не преуменьшают силу партнера. Они очень внимательны к тому, чтобы сохранить свою независимость и не уступить. Они уделяют большое внимание предварительным договоренностям. Они очень учтивы, вежливы, доброжелательны, склонны к шутке, но при серьезном обсуждении не избегают конфронтационного стиля.

Они очень разборчивы в контактах. Французы не любят приглашать к себе домой. Делают это только в исключительных случаях: или в отношении лиц высокого ранга, или в случае крайней необходимости. Все контакты ведутся, как правило, в рабочие дни и часы.

Немцев отличает хорошая юридическая подготовка, глубокое изучение проблем. На переговорах им свойственна систематичность, они любят обсуждать вопросы последовательно, один за другим. Немецкие бизнесмены аккуратны, пунктуальны.

Итальянцы на контакты идут легко, в том числе семейные, домашние. В Италии проявляют особое уважение к детям. Поэтому, здороваясь со знакомыми, сначала спрашивают о здоровье детей, а затем — о здоровье взрослых.

Первое, на что обращают внимание иностранцы, сталкиваясь с японцами, это их «загадочная улыбка» и искусство скрывать свои мысли. Существует поговорка: на Западе люди говорят вам правду либо лгут. Японцы же никогда не лгут, однако им никогда не придет в голову говорить правду.

Известно, что дипломаты предпочитают не говорить «да» или «нет» и делают это только в крайнем случае. Для японцев произнести «да» и «нет» — далеко не простое дело. Тщательно избегаются также слова «не могу», «не знаю».

Японские бизнесмены точно соблюдают назначенное время встреч и болезненно относятся к опозданиям. В качестве приветствия японцы предпочитают поклоны и избегают рукопожатий.

При переговорах японцы иногда кивают головой — это не означает, что они согласны, они просто хотят сказать, что поняли вас.

15. Прачытайце. Сфармулюйце і запішыце асноўную думку тэксту. Як вы разумееце паняцце «культура маўленчых паводзін»?

...Азірнёмся наўкола. Як часта сустракаюцца людзі хваравіта раздражнёныя, з неадэкватнай рэакцыяй на ўсё, нават на дробязі. Аднаго незнарок штурхнулі ў аўтобусе, і ён доўга будзе даймаць крыўдзіцеля, а заадно і ўсіх, хто едзе разам з ім. Другому зрабілі заўвагу, што ён занадта часта і падоўгу вядзе асабістыя размовы са службовага тэлефона — ён шпурнуў трубку. Трэцім здалося, што ёй недалілі ў стакан соку, і яна накінула на прадаўшчыцу з лаянкаю. Падобныя паводзіны, безумоўна, вынік адсутнасці культуры.

Давайце задумаемся над некаторымі пытаннямі. Ці ўмеем мы інтэлігентна звярнуцца да чалавека, спытаць пра што-небудзь так, каб яму прыемна адказаць? Ці можам мы ўважліва выслухаць субяседніка і выклікаць у яго цікавасць, сімпатыю, давер? Ці станем мы на грубасць, адрасаваную нам, рэагаваць іншымі сродкамі, чым той жа грубасцю? Ці здольны мы ў час пажартаваць, калі бачым, што вось-вось можа ўспыхнуць канфлікт? Ці імкнёмся мы даказаць правільнасць сваёй пазіцыі, але так, каб не адштурхнуць людзей, а пераканаць іх? Ці ўмеем мы гаварыць «так» і «не»?

Трэба ўсвядоміць: культура маўленчых паводзін, ваша манера кантактаваць з людзьмі можа стаць радасцю, прыемнасцю, а можа ператварыцца ў непераадольны бар'ер. (З газеты)

РАЗДЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ

ТЭСТ ПА ТЭМЕ 1 «БЕЛАРУСКАЯ МОВА І ЯЕ МЕСЦА Ў СІСТЭМЕ АГУЛЬНАЧАЛАВЕЧЫХ І НАЦЫЯНАЛЬНЫХ КАШТОЎНАСЦЕЙ»

Варыянт 1

Інструкцыя. Выберыце адзін ці некалькі правільных адказаў з прапанаваных.

1. *Функцыі мовы ў грамадстве:*

- а) камунікатыўная;
- б) валюнтатыўная;
- в) жыццядзейная;
- г) экспрэсіўная;
- д) валюнтатыўная.

2. *Гіпотэзы паходжання мовы:*

- а) тэорыя Энгельса;
- б) лагасічная;
- в) тэорыя агульнага навучання;
- г) тэорыя фізічных навываў;
- д) выклічнікавая.

3. *Аўтар выказвання: «З'яўленне мовы — з'ява натуральная, яна была абумоўлена сацыяльнымі і біялагічнымі фактарамі»:*

- а) Дарвін;
- б) Патабня;
- в) Энгельс;
- г) Гумбальт;
- д) Фердынанд дэ Сасюр.

4. *Мова — гэта з'ява:*

- а) індывідуальная;
- б) сямейная;

- в) сацыяльная;
- г) біялагічная;
- д) псіхічная.

5. *Формы існавання нацыянальнай беларускай мовы:*

- а) народная;
- б) дыялектная;
- в) кадыфікаваная;
- г) літаратурная;
- д) калектыўная.

6. *Асаблівасці дыялектнай мовы:*

- а) неўнармаванасць;
- б) кадыфікаванасць;
- в) тэрытарыяльная неаднароднасць;
- г) існуе ў пісьмовай форме;
- д) існуе ў вуснай форме.

7. *Асаблівасці літаратурнай мовы:*

- а) нарматыўнасць;
- б) аднафункцыянальнасць;
- в) існуе ў вуснай і пісьмовай формах;
- г) неапрацаванасць;
- д) кадыфікаванасць.

8. *Дыялекты, якія існуюць на тэрыторыі Беларусі:*

- а) паўднёва-ўсходні;
- б) паўднёва-заходні;
- в) паўночна-заходні;
- г) паўночна-ўсходні;
- д) усходне-заходні.

9. *Прынятае, агульнапрызнанае і замацаванае ў моўнай практыцы правіла:*

- а) закон;
- б) норма;
- в) палажэнне;
- г) гіпотэза;
- д) меркаванне.

10. *Нормы сучаснай беларускай мовы:*

- а) арфаграфічныя;
- б) заканадаўчыя;
- в) візуальныя;
- г) пунктуацыйныя;
- д) арфаэпічныя.

11. *Письмовая фіксацыя моўнай нормы ў граматыках, даведніках і слоўніках:*

- а) ратыфікацый;
- б) субстытуцый;
- в) кадыфікацый;
- г) уніфікацый;
- д) мадыфікацый.

12. *Этапы развіцця беларускай мовы:*

- а) індаеўрапейскі;
- б) праславянскі;
- в) агульнаўсходнеславянскі;
- г) старабеларускі;
- д) перыяд сучаснай беларускай мовы.

13. *Час існавання індаеўрапейскай мовы:*

- а) ...да I тыс. да н. э.;
- б) ...да III тыс. да н. э.;
- в) ...да III тыс. н.э.;
- г) ...да II тыс. да н. э.;
- д) ...да II тыс. н. э.

14. *Праславянскі перыяд існавання мовы:*

- а) з III тыс. да н. э. па VI ст. да н. э.;
- б) з III тыс. да н. э. па VI ст.н. э.;
- в) з III тыс. н. э. па VI ст.н. э.;
- г) з III тыс. да н. э. па VIII ст.н. э.;
- д) з III тыс. н. э. па V ст.н. э.

15. *Час існавання агульнаўсходнеславянскай мовы:*

- а) з X па XII ст.;
- б) з VI па XI ст.;
- в) з III тыс. да н. э. па II ст.;

- г) з IV па XI ст.;
- д) з XII па XX ст.

16. *Пісьменнікі, якія ў XIX ст. друкавалі свае творы па-беларуску:*

- а) Францыск Скарына;
- б) Кастусь Каліноўскі;
- в) Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч;
- г) Янка Купала;
- д) Францішак Багушэвіч.

17. *Перыяд сучаснай беларускай мовы:*

- а) XII ст. — нашыя дні;
- б) V—X ст.;
- в) I—II ст.;
- г) XI ст. — нашыя дні;
- д) пач. XX ст. — нашыя дні.

18. *Газета, вакол якой у пачатку XX ст. групаваліся асноўныя сілы беларускай інтэлігенцыі:*

- а) «Наша воля»;
- б) «Наша ніва»;
- в) «Наша хата»;
- г) «Наша вёска»;
- д) «Наш край».

19. *Аўтар першай «Беларускай граматыкі для школ»:*

- а) Янка Купала;
- б) Якуб Колас;
- в) Браніслаў Тарашкевіч;
- г) Максім Багдановіч;
- д) Карусь Каганец.

20. *Год, у якім руская мова побач з беларускай набыла статус дзяржаўнай:*

- а) 1993;
- б) 1994;
- в) 1995;
- г) 1996;
- д) 1997.

Варыянт 2

Інструкцыя. Выберыце адзін ці некалькі правільных адказаў з прапанаваных.

1. *Галоўная функцыя мовы ў грамадстве:*

- а) камунікатыўная;
- б) экспрэсіўная;
- в) валонтатывуная;
- г) жыццядзейная;
- д) эстэтычная.

2. *Фактары, якія паводле тэрыі Ф. Энгельса сталі перадумовай ўзнікнення мовы:*

- а) індывідуальны;
- б) сямейны;
- в) сацыяльны;
- г) біялагічны;
- д) псіхічны.

3. *Гіпотэзы паходжання мовы:*

- а) тэорыя Энгельса;
- б) гукапераймальнае;
- в) лексікалагічная;
- г) выключнікавая;
- д) юрыдычная.

4. *Моўная сям'я, у якую ўваходзіць беларуская мова:*

- а) каўказская;
- б) балцкая;
- в) індаеўрапейская;
- г) германская;
- д) кітайска-тыбецкая.

5. *Мовы ўсходнеславянскай падгрупы:*

- а) руская;
- б) польская;
- в) беларуская;
- г) украінская;
- д) літоўская.

6. «Мёртвыя» мовы славянскай групы:

- а) палабская;
- б) польская;
- в) стараславянская;
- г) македонская;
- д) сербская.

7. Славянская група, у складзе якой найменшая колькасць моў:

- а) паўднёvasлавянская;
- б) стараславянская;
- в) усходнеславянская;
- г) заходнеславянская;
- д) славенская.

8. Мовы заходнеславянскай падгрупы:

- а) беларуская;
- б) польская;
- в) чэшская;
- г) славацкая;
- д) македонская.

9. Мовы паўднёvasлавянскай падгрупы:

- а) балгарская;
- б) руская;
- в) македонская;
- г) украінская;
- д) харвацкая.

10. Этапы ўтварэння беларускай мовы:

- а) індаеўрапейскі;
- б) праславянскі;
- в) агульнаўсходнеславянскі;
- г) старабеларускі;
- д) перыяд сучаснай беларускай мовы.

11. Беларускія пісьменнікі, якія ўзначальвалі арфаграфічную камісію ў пасляваенныя гады:

- а) Максім Танк;
- б) Кандрат Крапіва;

- в) Якуб Колас;
- г) Янка Купала;
- д) Васіль Вітка.

12. *«Залатым векам» у гісторыі развіцця беларускай мовы лічыцца:*

- а) XII—XIII ст.;
- б) XIV—XV ст.;
- в) XVI ст.;
- г) XVII—XVIII ст.;
- д) XIX ст.

13. *Год забароны старабеларускай мовы ў Рэчы Паспалітай:*

- а) 1566;
- б) 1588;
- в) 1696;
- г) 1721;
- д) 1812.

14. *Прычыны распаду агульнаўсходнеславянскай мовы:*

- а) вялікая тэрыторыя пашырэння;
- б) наяўнасць дыялектаў;
- в) кліматычныя ўмовы;
- г) змены ў грамадскім ладзе;
- д) з'яўленне праславянскай прамовы.

15. *Стагоддзе, якое лічыцца «цёмным» у гісторыі развіцця беларускай мовы:*

- а) XIII;
- б) XV;
- в) XVI;
- г) XVIII;
- д) XIX.

16. *Год прыняцця закона «Аб мовах у Беларускай ССР»:*

- а) 1989;
- б) 1990;

- в) 1991;
- г) 1992;
- д) 1993.

17. Год, у якім пачала працу першая Камісія па зменах і ўнармаванні беларускага правапісу:

- а) 1917;
- б) 1922;
- в) 1933;
- г) 1937;
- д) 1940.

18. Асаблівасці дыялектнай мовы:

- а) неўнармаванасць;
- б) кадыфікаванасць;
- в) вузкалакальнасць;
- г) існуе ў пісьмовай форме;
- д) існуе ў вуснай форме.

19. Асаблівасці літаратурнай мовы:

- а) нарматыўнасць;
- б) стылёвая разнастайнасць;
- в) існуе ў вуснай і пісьмовай форме;
- г) неапрацаванасць;
- д) кадыфікаванасць.

20. Пісьмовая фіксацыя моўнай нормы ў граматыках, даведніках і слоўніках:

- а) ратыфікацыяй;
- б) кадыфікацыяй;
- в) уніфікацыяй;
- г) мадыфікацыяй;
- д) субстытуцыяй.

ТЭСТ ПА ТЭМЕ 2
«ЛЕКСІЧНАЯ СІСТЭМА
БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ»

Варыянт 1

Інструкцыя. Выберыце адзін ці некалькі правільных адказаў з прапанаваных.

1. *Вывучэннем лексікі займаецца:*

- а) графіка;
- б) фразеалогія;
- в) тэрміналогія;
- г) лексікалогія;
- д) стылістыка.

2. *Паняццю «архаізм» адпавядае формула:*

- а) знікла паняцце — знікла слова;
- б) знікла слова — паняцце засталася — узнікла новае слова;
- в) узнікла новае паняцце — узнікла новае слова;
- г) знікла паняцце — узнікла новае слова;
- д) узнікла новае паняцце — слова не з'явілася.

3. *Сукупнасць уласных імёнаў і назваў, якія прысвойваюцца разнастайным рэаліям і аб'ектам навукі і тэхнікі:*

- а) номены (наменклатурныя назвы);
- б) аргатызмы;
- в) тэрміны;
- г) прафесіяналізмы;
- д) жаргонная лексіка.

4. *Прыметы падзелу слоўнікавага складу сучаснай беларускай мовы:*

- а) паводле паходжання;
- б) паводле сферы выкарыстання;
- в) паводле актыўнасці выкарыстання;
- г) паводле сродкаў утварэння;
- д) паводле тыпу запазычання.

5. *Групы лексікі беларускай мовы паводле паходжання:*

- а) спрадвечна беларуская лексіка;
- б) запазычаная лексіка;
- в) жаргонная;
- г) уласнабеларуская лексіка;
- д) спецыяльная лексіка.

6. *Пласты спрадвечна беларускай лексікі:*

- а) грэцызмы;
- б) уласнабеларускія словы;
- в) паланізмы;
- г) усходнеславянскія словы;
- д) агульнаславянскія словы.

7. *Прыметы ўласнабеларускай лексікі:*

- а) наяўнасць суфіксаў *-ур-, -ус-, -тар-*;
- б) прыстаўныя гукі;
- в) зацвярдзелыя;
- г) канцавыя спалучэнні *анс, ёр, аж(яж)*;
- д) поўнагалоссе.

8. *Запазычанымі з 'яўляюцца словы:*

- а) нядзеля;
- б) эфект;
- в) дырэктыва;
- г) каменьчык;
- д) рэвалюцыя.

9. *Запазычанні з неславянскіх моў:*

- а) паланізмы;
- б) грэцызмы;
- в) анліцызмы;
- г) германізмы;
- д) русізмы.

10. *Інтэрнацыяналізмамі з 'яўляюцца:*

- а) храналогія;
- б) рахунак;
- в) генетыка;
- г) поллінгвізм;
- д) бяроза.

11. Правільна падабраны беларускія адпаведнікі да наступных запазычаных слоў:

- а) авацыя — апладысменты;
- б) вакантны — свабодны (незаняты);
- в) пенснэ — сонечныя акуляры;
- г) ліміт — норма;
- д) дэбют — паўторны выхад на сцэну.

12. Групы лексікі беларускай мовы наводле актыўнасці выкарыстання:

- а) памяркоўная;
- б) актыўная;
- в) запазычаная;
- г) пасіўная;
- д) агрэсіўная.

13. Да устарэлай лексікі адносяцца словы:

- а) кілаграм;
- б) фунт;
- в) тона;
- г) цэнтнер;
- д) залатоўка.

14. Архаізмам адпавядаюць наступныя словы сучаснай беларускай мовы:

- а) перст — палец;
- б) ланіты — вочы;
- в) дума — сход;
- г) стайня — свіран;
- д) шуйця — левая рука.

15. Гістарызмамі з'яўляюцца словы:

- а) парабак;
- б) кальчуга;
- в) пан;
- г) лекар;
- д) раме.

16. Архаізмамі з'яўляюцца словы:

- а) чало;
- б) лгар;

- в) граф;
- г) раць;
- д) будзёнавец.

17. *Неалагізмамі з'яўляюцца словы:*

- а) манітор;
- б) хакер;
- в) камп'ютар;
- г) нанатэхналогіі;
- д) афлайн.

18. *Групы лексікі беларускай мовы паводле сферы ўжывання:*

- а) агульнаўжывальная лексіка;
- б) інтэрнацыянальная лексіка;
- в) палітычная лексіка;
- г) абмежаванага выкарыстання;
- д) мастацкая лексіка.

19. *Групы лексікі беларускай мовы абмежаванага выкарыстання:*

- а) дыялектная лексіка;
- б) грамадска-палітычная лексіка;
- в) спецыяльная лексіка;
- г) навукова-тэхнічная лексіка;
- д) жаргонная лексіка.

20. *Групы спецыяльнай лексікі беларускай мовы:*

- а) прафесіяналізмы;
- б) тэрміны;
- в) наменклатурныя назвы;
- г) неалагізмы;
- д) варварызмы.

Варыянт 2

Інструкцыя. Выберыце адзін ці некалькі правільных адказаў з прапанаваных.

1. *Навука, якая займаецца тэорыяй і практыкай складання слоўнікаў, называецца:*

- а) фанетыка;
- б) фанематыка;

- в) лексікалогія;
 - г) лексікаграфія;
 - д) фразеалогія.
2. *Віды лексікі сучаснай беларускай мовы паводле паходжання:*
- а) экспрэсіўная і стылістычна-нейтральная;
 - б) лексіка старабеларускага перыяду і лексіка сучаснай беларускай мовы;
 - в) спецыяльная і агульнаўжывальная;
 - г) неалагізмы і архаізмы;
 - д) спрадвечнабеларуская і запазычаная.
3. *Прыметы запазычанай лексікі:*
- а) наяўнасць суфіксаў *-ур-, -ус-, -тар-*;
 - б) прыстаўныя гукі;
 - в) зацвярдзелыя;
 - г) канцавыя спалучэнні *анс, ёр, аж (яж)*;
 - д) пачатковыя *а, э, ф*.
4. *Паняццю «гістарызм» якая адпавядае формула:*
- а) знікла паняцце — слова выйшла з актыўнага ўжывання;
 - б) знікла слова — паняцце засталася — узнікла новае слова;
 - в) узнікла новае паняцце — узнікла новае слова;
 - г) знікла паняцце — узнікла новае слова;
 - д) узнікла новае паняцце — слова не з'явілася.
5. *Словы, якія выкарыстоўваюцца вузкім колам людзей, аб'яднаных агульнасцю інтэрасаў, называюцца:*
- а) фразеалагізмы;
 - б) афарызмы;
 - в) перыфразы;
 - г) дыялектызмы;
 - д) жарганізмы.
6. *Віды лексікі сучаснай беларускай мовы паводле сферы выкарыстання:*
- а) неалагізмы і архаізмы;
 - б) агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстання;

- в) уласнабеларуская і запазычаная;
- г) лексіка старабеларускага перыяду і лексіка сучаснай беларускай мовы;
- д) экспрэсіўная і стылістычна-нейтральная.

7. *Неалагізмы — гэта словы, якія:*

- а) аднолькава пішуцца, але маюць кардынальна розныя значэнні;
- б) маюць блізкія значэнні, але адрозніваюцца напісаннем;
- в) з аднолькавым каранем, але з рознымі значэннямі;
- г) створаны для абазначэння новых прадметаў ці выражэння новых паняццяў;
- д) служаць для абазначэння паняццяў якой-небудзь галіны навукі.

8. *Слова ці спалучэнне слоў, якое з'яўляецца дакладным абазначэннем паняцця якой-небудзь галіны навукі, называецца:*

- а) тэрмін;
- б) афарызм;
- в) прафесіяналізм;
- г) дыялектызм;
- д) жарганізм.

9. *Словы, якія ўжываюцца толькі на пэўнай тэрыторыі, называюцца:*

- а) фразеалагізмы;
- б) афарызмы;
- в) перыфразы;
- г) дыялектызмы;
- д) аўтарскія новатворы.

10. *Віды ўстарэлых слоў:*

- а) фразеалагізмы;
- б) слэнг;
- в) архаізмы;
- г) жарганізмы;
- д) гістарызмы.

11. Асноўныя характарыстыкі тэрмінаў:

- а) сістэмнасць;
- б) наяўнасць дэфініцыі;
- в) ацэначнасць;
- г) адсутнасць экспрэсіі;
- д) складанне з двух кампанентаў.

12. Словы, якія належаць да стылістычна афарбаванай лексікі:

- а) каханне;
- б) нянавісць;
- в) дурань;
- г) лупаты;
- д) перст.

13. Група спецыяльнай лексікі сучаснай беларускай мовы, уласцівая маладзёжнай культуры:

- а) прафесіяналізмы;
- б) архаізмы;
- в) гістарызмы;
- г) слэнг;
- д) аргатызмы.

14. Да запазычаных адносяцца словы:

- а) ландшафт;
- б) ажыны;
- в) журавіны;
- г) экалогія;
- д) лямпа.

15. Запазычанні з неславянскіх моў:

- а) паланізмы;
- б) лацінізмы;
- в) галіцызмы;
- г) цюркізмы;
- д) русізмы.

16. Да архаізмаў адносяцца словы:

- а) аэраплан;
- б) лемантар;

- в) аброк;
- г) паншчына;
- д) шляхта.

17. *Да неалагізмаў адносяцца словы:*

- а) мэсэнджар;
- б) вільгаць;
- в) кіднэпінг;
- г) капірайтынг;
- д) амфітэатр.

18. *Інтэрнацыяналізмамі з'яўляцца:*

- а) акваланг;
- б) падатак;
- в) рэалізм;
- г) вандроўнік;
- д) збожжа.

19. *Правільна падабраныя беларускія адпаведнікі да наступных запазычаных слоў:*

- а) аграрны – сельскагаспадарчы;
- б) адукацыя — навучанне;
- в) эксперымент — даследаванне;
- г) фігура — постаць;
- д) прэцэдэнт — сустрэча.

20. *Група лексікі, да якой адносяцца словы «крэдыт», «дазнанне», «фрустрацыя», «педсавет»:*

- а) экспрэсіўная;
- б) жаргонная;
- в) спецыяльная;
- г) агульнаўжывальная;
- д) запазычаная.

ТЭСТ ПА ТЭМЕ 3
«БЕЛАРУСКАЯ НАВУКОВАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ»

Варыянт 1

Інструкцыя. Выберыце адзін ці некалькі правільных адказаў з прапанаваных.

1. *Тэрміналагізацыяй называецца:*

- а) спосаб утварэння тэрмінаў, пры якім слова, што існавала ў літаратурнай мове, набывае тэрміналагічнае значэнне;
- б) пераход тэрмінаў з адной тэрмінасістэмы ў другую;
- в) распаўсюджанне тэрміна за межы навуковых прац;
- г) узнікненне новых тэрмінаў;
- д) аб'яднанне двух тэрмінаў у адзін.

2. *Тэрміны паводле будовы, якія не існуюць у навуковай лексіцы:*

- а) тэрміны-назоўнікі;
- б) тэрміны-сказы;
- в) тэрміны-словазлучэнні;
- г) тэрміны-абрэвіатуры;
- д) тэрміны-прыметнікі.

3. *Спосабы ўтварэння тэрмінаў:*

- а) лексіка-семантычны;
- б) марфалагічны;
- в) фанетычны;
- г) пунктуацыйны;
- д) абрэвіяцыя.

4. *Тэрміны, якія з'яўляюцца вузкаспецыяльнымі:*

- а) гідроліз;
- б) мадальнасць;
- в) прынцып;
- г) праблема;
- д) гіпербала.

5. Тэрміны, якія з'яўляюцца агульнавукавымі:

- а) сістэма;
- б) аналіз;
- в) дэвальвацыя;
- г) біном;
- д) гіпотэза.

6. З'ява, пры якой тэрміны аднолькава пішуцца, але належаць да розных галін навукі:

- а) міжтэрміналагічная мнагазначнасць;
- б) міжтэрміналагічная сінанімія;
- в) міжтэрміналагічная аманімія;
- г) міжтэрміналагічная паранімія;
- д) міжтэрміналагічная антанімія.

7. Тэрміны, якія ўтвораны шляхам словаскладання:

- а) землекарыстанне;
- б) тэрмаізацыя;
- в) мова-пасрэдніца;
- г) мовазнаўства;
- д) радыёхваля.

8 Тэрміны, запазычаныя з англійскай мовы:

- а) сюжэт;
- б) трэнінг;
- в) муфта;
- г) гештальт;
- д) афшор.

9. Тэрміны, якія з'яўляюцца амонімамі ў галіне матэматыкі і мовазнаўства:

- а) функцыя;
- б) задача;
- в) карань;
- г) суфікс;
- д) парабала.

10. *Асваенне запазычаных тэрмінаў паводле гукавых законаў беларускай мовай называюць:*

- а) графічным;
- б) фанетычным;
- в) граматычным;
- г) семантычным;
- д) аб'ектыўным.

11. *Навука, якая займаецца вывучэннем тэрмінаў:*

- а) тэрміназнаўства;
- б) тэрміналогія;
- в) тэрмінасістэма;
- г) тэрмінаправа;
- д) тэрмінатворчасць.

12. *Тэрміны, якія ўтварыліся прэфіксальна-суфіксальным спосабам:*

- а) міжгор'е;
- б) гідрарэсурсы;
- в) падаходны;
- г) паквартальны;
- д) пагадненне.

13. *Тэрміны, якія ўтварыліся аснова- і словаскладаннем:*

- а) інтэрнэт-маркетынг;
- б) экстраардынарны;
- в) аграфірма;
- г) мікраэканоміка;
- д) рэарганізацыя.

14. *Працэс асваення лексічнага значэння запазычаных тэрмінаў беларускай мовай называюць:*

- а) графічным;
- б) фанетычным;
- в) граматычным;
- г) семантычным;
- д) аб'ектыўным.

15. *Тэрміны, якія ўтварыліся спосабам абрэвіяцыі:*
- а) БелАЗ;
 - б) тэлепраграма;
 - в) міні-мадэль;
 - г) УВП;
 - д) дзяржбанк.
16. *Тэрміны, якія ўтварыліся лексіка-семантычным спосабам:*
- а) шапка (загалолак);
 - б) МУС;
 - в) ключ (музычны тэрмін);
 - г) галава (верхняя ці пярэдняя частка інструментаў);
 - д) работадаўца.
17. *Тэрміны, якія ўтварыліся сінтаксічным спосабам:*
- а) барабан;
 - б) генератар пераменнага току;
 - в) сацыяльна-педагагічныя ўмовы выхавання;
 - г) будызм;
 - д) таварыства з абмежаванай адказнасцю.
18. *Лексічным матэрыялам для тэрмінаграфіі з'яўляюцца:*
- а) агульўжывальныя словы;
 - б) тэрміны;
 - в) дыялектныя словы;
 - г) жарганізмы;
 - д) гістарызмы.
19. *Слоўнік, які тлумачыць паняцці, прадметы, з'явы, падзеі:*
- а) энцыклапедычны;
 - б) перакладны;
 - в) тлумачальны;
 - г) арфаграфічны;
 - д) тэрміналагічны.
20. *Слоўнік, які раскрывае паходжанне слова, аднаўляе яго пачатковае значэнне, паказвае змены ў значэнні, гукавым афармленні:*
- а) дыялектны;
 - б) этымалагічны;

- в) марфемны;
- г) слоўнік сінонімаў;
- д) фразеалагічны.

Варыянт 2

Інструкцыя. Выберыце адзін ці некалькі правільных адказаў з прапанаваных.

1. *Правільнае азначэнне паняцця «тэрмін»:*

- а) слова ці спалучэнне слоў, што абазначае з грэчаскай мовы «канечны слуп на рысталишчах»;
- б) слова ці спалучэнне слоў, прынятае для пераносу значэння паводле колькасных адносін;
- в) слова ці спалучэнне слоў, створанае для дакладнага абазначэння спецыяльнага паняцця і абазначэння спецыяльнага прадмета;
- г) слова ці спалучэнне слоў, прынятае для пераносу значэння паводле сумежнасці прадметаў;
- д) слова ці спалучэнне слоў, што абазначае з грэчаскай мовы «канец, вывад, зыход».

2. *Навука, якая вывучае тэрміны:*

- а) тэрміналагізацыя;
- б) тэрміналогія;
- в) тэрмінасістэма;
- г) тэрмінаправа;
- д) тэрмінатворчасць.

3. *Адносіны, у якія ўступаюць тэрміны «спонсар — фундаментар, дэманстрацыя — наказ; маркентынгавая лагістыка — рух тавараў; намінальнальная цана — намінал»:*

- а) аманімічныя;
- б) антанімічныя;
- в) сінанімічныя;
- г) лексічныя;
- д) паранімічныя

4. Антонімам да тэрміна «рэпрадукцыя» з'яўляецца слова:

- а) фальшывы;
- б) узнаўленне;
- в) паўтор;
- г) стары, заляжалы тавар;
- д) прадукцыя, якая ідзе на экспарт.

5. Працэс перадачы запазычаных тэрмінаў сродкамі беларускай мовы называюць:

- а) графічным;
- б) фанетычным;
- в) граматычным;
- г) семантычным;
- д) аб'ектыўным.

6. З'ява, пры якой тэрміны аднолькава пішуцца, але належаць розным галінам навукі, называецца:

- а) міжтэрміналагічная антанімія;
- б) міжтэрміналагічная аманімія;
- в) міжтэрміналагічная сінанімія;
- г) міжтэрміналагічная паранімія;
- д) міжтэрміналагічная мнагазначнасць.

7. Адзначце групы спецыяльнай лексікі беларускай мовы:

- а) прафесіяналізмы;
- б) наменклатурныя назвы;
- в) дыялектныя словы;
- г) варварызмы;
- д) тэрміны.

8. Тэрмінамі з'яўляюцца словы:

- а) вердыкт;
- б) фотка;
- в) шпалеры;
- г) аўтэнтычны;
- д) крэдытаванне насельніцтва з дзяржпадтрымкай.

9. Адзначце спецыфічныя рысы тэрмінаў:

- а) наяўнасць дэфініцыі;
- б) стылістычная нейтральнасць;

- в) мнагазначнасць;
- г) экспрэсія;
- д) сістэмнасць.

10. Паводле будовы тэрміны судносяцца з (са):

- а) дзеясловамі;
- б) сказамі;
- в) словазлучэннямі;
- г) назоўнікамі;
- д) прыназоўнікамі.

11. Уласнабеларускімі з'яўляюцца тэрміны:

- а) рахунак;
- б) зніжэнне;
- в) брокер;
- г) заробак;
- д) неалагізм.

12. Запозычанымі з'яўляюцца тэрміны:

- а) экспліцытны;
- б) пазыка;
- в) аўдыт;
- г) дэградацыя;
- д) рухавік.

13. Спосаб утварэння тэрміна «работадаўца»:

- а) суфіксальны;
- б) прыставачны;
- в) асноваскладанне;
- г) словаскладанне;
- д) складана-суфіксальны.

14. Спосабы асабліва пашырэння ў тэрмінатворчасці:

- а) абрэвіяцыя;
- б) марфемны;
- в) калькаванне;
- г) лексіка-семантычны;
- д) пераход адной часціны мовы ў другую.

15. *Вузкасפעцыяльнымі тэрмінамі з'яўляюцца:*
- а) перыфраза;
 - б) прэйскурант;
 - в) метад;
 - г) гіпотэза;
 - д) суперфасфат.
16. *Агульнанавуковымі тэрмінамі з'яўляюцца:*
- а) сістэма;
 - б) аб'ект;
 - в) генератар пераменнага току;
 - г) драйвер;
 - д) гіпотэза.
17. *Марфемныя спосабы ўтварэння тэрмінаў:*
- а) суфіксальны;
 - б) сінтаксічны;
 - в) прыставачны;
 - г) лексіка-семантычны;
 - д) бяссуфіксны.
18. *Тэрміны, якія ўтварыліся суфіксальным спосабам:*
- а) спагнанне;
 - б) тавараабарот;
 - в) хімізацыя;
 - г) звышпрыбытак;
 - д) архіважны.
19. *Тэрміны, якія ўтварыліся бяссуфіксным спосабам:*
- а) абмалот;
 - б) надлом;
 - в) хрысціянства;
 - г) накал;
 - д) ультрагук.
20. *Тэрміны, якія ўтварыліся прэфіксальным спосабам:*
- а) звышпрыбытак;
 - б) авіялінія;
 - в) дыспрапорцыя;
 - г) безнаяўны;
 - д) выдаткаёмістасць.

ТЭСТ ПА ТЭМЕ 4
«ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ
ВА ЁМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ»

Варыянт 1

Інструкцыя. Выберыце адзін ці некалькі правільных адказаў з прапанаваных.

1. *На тэрыторыі Беларусі назіраецца двухмоўе:*

- а) беларуска-англійскае;
- б) беларуска-рускае;
- в) беларуска-польскае;
- г) беларуска-руска-польскае;
- д) беларуска-літоўскае.

2. *Тэрмін, які з'яўляецца сінонімам да слова білінгвізм:*

- а) інтэрферэнцыя;
- б) адстрат;
- в) суперстрат;
- г) двухмоўе;
- д) шматмоўе.

3. *Інтэрферэнцыя:*

- а) узаемадзеянне і ўзаемаўплыў моў;
- б) паглыннанне адной мовы іншаю;
- в) знікненне адной мовы;
- г) перанос нормаў адной мовы ў другую;
- д) узнікненне новай мовы;

4. *Від інтэрферэнцыі, які праяўляецца на ўзроўні словазлучэнняў і сказаў:*

- а) лексічная;
- б) акцэнталагічная;
- в) фанетычная;
- г) сінтаксічная;
- д) моўная.

5. Словазлучэнне, якое адпавядае сінтаксічным нормам беларускай мовы:

- а) глыбокі бездань;
- б) белая лебедь;
- в) зялёная вусень;
- г) спелыя ажыны;
- д) шэрая шынель.

6. Від інтэрферэнцыі, які праяўляецца ў падмене беларускай лексікі рускай:

- а) марфалагічная;
- б) акцэнталагічная;
- в) лексічная;
- г) сінтаксічная;
- д) фанетычная.

7. Правільныя варыянты выкарыстання назоўнікаў 2-га скланення ў родным склоне адзіночнага ліку:

- а) прынцыпу;
- б) гармоніку;
- в) уздыху;
- г) цэнтнеру;
- д) Брэсту.

8. Від інтэрферэнцыі, які праяўляецца ў няправільным вымаўленні слоў:

- а) фанетычная;
- б) акцэнталагічная;
- в) марфалагічная;
- г) сінтаксічная;
- д) лексічная.

9. Від інтэрферэнцыі, які праяўляецца ў няправільным ўжыванні граматычных форм:

- а) фанетычная;
- б) акцэнталагічная;
- в) марфалагічная;
- г) сінтаксічная;
- д) лексічная.

10. Фанетычныя з'явы, якія не адпавядаюць нормам беларускай мовы:

- а) выбухны [г];
- б) фрыкатыўны [г];
- в) дзеканне;
- г) мяккі [ч];
- д) зацвярдзелы [р].

11. Прыкладамі словаўтваральнай інтэрферэнцыі з'яўляюцца словы:

- а) хітрун;
- б) хітрэц;
- в) чытацель;
- г) выкладчык;
- д) збіральнік;

12. Прыкладамі акцэнталагічнай інтэрферэнцыі з'яўляюцца словы:

- а) спінб;
- б) металэргія;
- в) алфбвіт;
- г) каміньчык;
- д) гйнэзіс.

13. Прыкладамі марфалагічнай інтэрферэнцыі з'яўляюцца словазлучэнні:

- а) шырокая стэп;
- б) Валіна кніга;
- в) Пеціны сшыткі;
- г) чытаючы хлопчык;
- д) прыгожы кенгуру.

14. Віды інтэрферэнцыі:

- а) фанетычная;
- б) называльная;
- в) марфалагічная;
- г) сінтаксічная;
- д) пунктуацыйная.

15. Прыкладамі лексічнай інтэрферэнцыі з'яўляюцца словы:

- а) воздух;
- б) васкрасенне;
- в) сенцы;
- г) жолуд;
- д) вавёрка.

16. Прыкладамі сінтаксічнай інтэрферэнцыі з'яўляюцца словазлучэнні:

- а) чатыры вялікія дамы;
- б) паслаць за вадой;
- в) вялікае дзякуй;
- г) захварэць на грып;
- д) ажаніцца з Вікай.

17. Словазлучэнні, якія правільна перакладзены на беларускую мову:

- а) благодарить сестру — дзякаваць сястру;
- б) думать о будущем — думаць пра будучыню;
- в) писать по адресу — пісаць па адрасе;
- г) видеть своими глазами — бачыць на свае вочы;
- д) скучал по родным — сумаваў па родных.

18. Словазлучэнні, у якіх дапушчана памылка ў дзеяслоўным кіраванні:

- а) дзякаваць настаўнікам;
- б) дараваць сябра;
- в) кпіць з суседа;
- г) хворы ангінай;
- д) спазніцца з-за аварыі.

19. Сказы, якія апавядаюць нормам літаратурнай мовы:

- а) Надарыўся момант паздзекавацца над хлопцам.
- б) Я не хацела вас пакрыўдзіць, выбачайце мне.
- в) Ірына падзякавала сяброўку за віншаванне, і запрасіла ўсіх за стол.
- г) Два ложки стаялі адзін супраць другога.
- д) Гэта быў смех скрозь слёзы.

20. *Сказы, у якіх парушаны нормы літаратурнай мовы:*

- а) Чалавек з дзесяць прысутнічалі на нарадзе.
- б) Яўген вярнуўся дадому праз обое сутак.
- в) Раптам за ракою загарэліся тры сінія ракеты.
- г) Гэтыя філасофскія размовы пра сэнс жыцця заўсёды дэзарганізавалі мяне.
- д) Большасць студэнтаў сядзелі моўчкі, толькі чатыры дзяўчыны вяло актыўны дыялог з выкладчыкам.

Варыянт 2

Інструкцыя. Выберыце адзін ці некалькі правільных адказаў з прапанаваных.

1. *Тэрмін, які з'яўляецца сінонімам да слова «білінгвізм»:*

- а) інтэрферэнцыя;
- б) адстрат;
- в) суперстрат;
- г) дзвюхмоўе;
- д) шматмоўе.

2. *Моўная з'ява, пры якой ва ўжытку знаходзяцца тры і больш моў:*

- а) двухмоўе;
- б) білінгвізм;
- в) трохмоўмоўе;
- г) іншамоўе;
- д) полілігвізм.

3. *Фанетычныя з'явы, якія не адпавядаюць нормам беларускай мовы:*

- а) выбухны [г];
- б) фрыкатыўны [г];
- в) дзеканне;
- г) мяккі [ч];
- д) зацвярдзелы [р].

4. *Інтэрферэнцыя:*

- а) узаемадзеянне моў;
- б) паглыннанне адной мовы іншаю;
- в) знікненне адной мовы;
- г) памылковае зблытванне розных элементаў моў, якія цесна кантактуюць;
- д) узнікненне новай мовы.

5. *Віды інтэрферэнцыі:*

- а) фанетычная;
- б) арфаэпічная;
- в) марфалагічная;
- г) сінтаксічная;
- д) пунктуацыйная.

6. *Правільныя варыянты выкарыстання назоўнікаў 2-га скланення ў родным склоне адзіночнага ліку:*

- а) гонара;
- б) Юпітэру;
- в) керасіну;
- г) заводу;
- д) твора.

7. *Від інтэрферэнцыі, які праяўляецца ў няправільным спалучэнні слоў у словазлучэннях:*

- а) фанетычная;
- б) акцэнталагічная;
- в) марфалагічная;
- г) лексічная;
- д) сінтаксічная.

8. *Правільныя варыянты ўжывання дзеепрыметнікаў:*

- а) зарослы;
- б) пасядзеўшы;
- в) працуючыя;
- г) ацалелы;
- д) будучыя.

9. Прыкладамі сінтаксічнай інтэрферэнцыі з'яўляюцца словазлучэнні:

- а) дзякую табе;
- б) хадзіць па інстанцыям;
- в) хутчэй усіх;
- г) далей за яго;
- д) прыгожае кенгуру.

10. Словазлучэнні, у якіх дапушчаны памылкі ў дзеяслоўным кіраванні:

- а) дзякаваць настаўнікам;
- б) дараваць сябра;
- в) кпіць з суседа;
- г) хворы ангінай;
- д) спразніцца з-за аварыі.

11. Від інтэрферэнцыі, які праяўляецца ў няправільным ўжыванні сродкаў пры ўтварэнні новых слоў:

- а) фанетычная;
- б) сінтаксічная;
- в) марфалагічная;
- г) словаўтваральная;
- д) лексічная.

12. Прыкладамі акцэнталагічнай інтэрферэнцыі з'яўляюцца словы:

- а) спі́нб;
- б) рбзві́ты;
- в) бркуш́;
- г) вярбб́;
- д) рымля́не.

13. Прыкладамі марфалагічнай інтэрферэнцыі з'яўляюцца словазлучэнні:

- а) адкрыў́ дзвер;
- б) дробная́ крупа́;
- в) Ірыні́ны рэчы́;
- г) думаючы́ чалавеќ;
- д) старажы́тны рукапі́с.

14. Прыкладамі лексічнай інтэрферэнцыі з'яўляюцца слова-злучэнні:

- а) беларускі жураўль;
- б) астаноўка аўтобуса;
- в) аржаны хлеб;
- г) гукавая вална;
- д) празрыстая хваля.

15. Від інтэрферэнцыі, які праяўляецца ў няправільнай пастаноўцы націску ў словах:

- а) фанетычная;
- б) акцэнталагічная;
- в) марфалагічная;
- г) сінтаксічная;
- д) лексічная.

16. Словазлучэнні, якія адпавядаюць сінтаксічным нормам беларускай мовы:

- а) пяць рублёў;
- б) два дарагіх чалавека;
- в) сто два дрэвы;
- г) пайсці за хлебам;
- д) чатыры пакоя.

17. Прыкладамі словаўтваральнай інтэрферэнцыі з'яўляюцца словы:

- а) прадпрымацель;
- б) выключацель;
- в) наглядчык;
- г) выкладчык;
- д) рубільнік.

18. Від інтэрферэнцыі, які праяўляецца ў няправільным ўжыванні сродкаў пры ўтварэнні новых слоў:

- а) фанетычная;
- б) сінтаксічная;
- в) марфалагічная;
- г) словаўтваральная;
- д) лексічная.

19. Словазлучэнні, якія адпавядаюць марфалагічным нормам беларускай мовы:

- а) вялікая боль;
- б) залатая медаль;
- в) горкі палын;
- г) смачнае яблыка;
- д) неразборлівая подпіс.

20. Правілы вымаўлення гукаў і іх спалучэнняў у словах і словазлучэннях называюцца:

- а) акцэнталагічныя;
- б) словаўтваральныя;
- в) марфалагічныя;
- г) сінтаксічныя;
- д) арфаэпічныя.

ТЭСТ ПА ТЭМЕ 5 «ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ СТЫЛІ МАЎЛЕННЯ»

Варыянт 1

Інструкцыя. Выберыце адзін ці некалькі правільных адказаў з прапанаваных.

1. Колькасць функцыянальных стыляў у сучаснай беларускай мове:

- а) 1;
- б) 2;
- в) 3;
- г) 4;
- д) 5.

2. Функцыянальны стиль тэксту «Вера ў душу, якая складае сутнасць анімізму, зазнала змены ў працэсе рэлігійнага развіцця чалавецтва. У сучасных рэлігіях душа разглядаецца не як вытан-

чаная копія чалавека, а як нешта нематэрыяльнае і бесцялеснае, як Божы дар, які чалавек атрымлівае пры нараджэнні і траціць у момант смерці. Большасць рэлігій прызнае або бесмяротнае існаванне душы ў замагільным свеце (хрысціянства, іслам), або бясконцае перасяленне яе з аднаго цела ў другое (будызм)»:

- а) афіцыйна-справавы;
- б) навуковы;
- в) публіцыстычны;
- г) мастацкі;
- д) гутарковы.

3. Стыль, якому ўласцівы ацэнчнасць, эмацыянальнасць, натуральнасць маўлення, адсутнасць строгай лагічнасці:

- а) навуковы;
- б) афіцыйна-справавы;
- в) публіцыстычны;
- г) мастацкі;
- д) гутарковы.

4. Падстылі публіцыстычнага стылю:

- а) газетны;
- б) дыпламатычны;
- в) рэкламны;
- г) навукова-папулярны;
- д) прамоўніцкі.

5. Рысы, нехарактэрныя для навуковага стылю:

- а) мастацка-вобразная канкрэтызацыя;
- б) дакладнасць;
- в) непадрыхтаванасць;
- г) абагульненасць;
- д) абстрактнасць.

6. Марфалагічнымі асаблівасцямі навуковага стылю з'яўляецца выкарыстанне:

- а) дзеяслоўных форм, якія выражаюць імгненнасць дзеяння (стук, хваць, шмыг);
- б) зваротных дзеясловаў;
- в) дзеясловаў цяперашняга часу са значэннем «цяперашні прадпісання»;

- г) прыназоўнікаў, якія маюць вузкасפעцыфічнае значэнне;
- д) рэчыўных і абстрактных назоўнікаў ў форме множнага ліку.

7. Сінтаксічнымі асаблівасцямі навуковага стылю з'яўляецца выкарыстанне:

- а) разнастайных паводле будовы складаных і простых сказаў з прамым парадкам слоў, ускладненых сказаў;
- б) безасабовых і інфінітыўных канструкцый са значэннем імператыўнасці, неабходнасці;
- в) антытэзы, паўтораў, інверсіі, паралелізму і інш.;
- г) пасіўных канструкцый, якія забяспечваюць неасабовы характар выкладу фактаў;
- д) дзеепрыметных і дзеепрыслоўных зваротаў.

8. Падстылі навуковага стылю:

- а) юрыдычны;
- б) вучэбна-навуковы;
- в) прэзаічны;
- г) навукова-даведачны;
- д) вытворча-тэхнічны.

9. Жанр навуковага тэксту, які мае наступныя кампаненты: прадмет аналізу; актуальнасць тэмы даследавання; фармулёўка асноўнага тэзіса; сіцлы змест працы; абагульненая ацэнка; заўвагі, недахопы; вывады; практычныя рэкамендацыі:

- а) артыкул;
- б) рэферат;
- в) анатацыя;
- г) водзыў;
- д) рэзюмэ.

10. Від тэксту, які заключаецца ў сіцлай перадачы зместу або асноўнай думкі прачытанага ці праслуханага тэксту (артыкула, лекцыі, раздзела з падручніка, асобнай кнігі), называецца:

- а) аўтарэферат;
- б) даклад;
- в) канспект;
- г) водзыў;
- д) анатацыя.

11. Жанры якія не адносяцца да навуковых:

- а) даклад;
- б) мемарандум;
- в) рэзюмэ;
- г) нарыс;
- д) водзыў.

12. Функцыянальны стыль тэксту «Кожны мае права захоўваць сваю нацыянальную прыналежнасць, таксама як ніхто не можа быць прымушаны да вызначэння і ўказання нацыянальнай прыналежнасці. Знявага нацыянальнай годнасці караецца згодна з законам. Кожны мае права карыстацца роднай мовай, выбіраць мову зносін. Дзяржава гарантуе ў адпаведнасці з законам свабоду выбару мовы выхавання і навучання»:

- а) афіцыйна-справавы;
- б) навуковы;
- в) публіцыстычны;
- г) мастацкі;
- д) гутарковы.

13. Падстылі афіцыйна-справавога стылю:

- а) юрыдычны;
- б) прамоўніцкі;
- в) навукова-папулярны;
- г) камунікатыўны;
- д) канцылярскі.

14. Лексічныя асаблівасці афіцыйна-справавога стылю:

- а) тэматычна абумоўленая тэрміналогія і тэрміналагічная фразеалогія;
- б) вузкасפעцыяльная тэрміналогія;
- в) выкарыстанне абрэвіатур, складанаскарочаных найменняў органаў, устаноў, арганізацый;
- г) моўныя штампы;
- д) ужыванне варварызмаў і экзатызмаў.

15. Стыль, якому ўласціва вобразнасць, эмацыянальнасць, экспрэсіўнасць, стылістычная незамкнёнасць:

- а) навуковы;
- б) афіцыйна-справавы;

- в) публіцыстычны;
- г) мастацкі;
- д) гутарковы.

16. *Падстылі гутарковага стылю:*

- а) паэтычны;
- б) размоўна-бытавы;
- в) прамоўніцкі;
- г) размоўна-афіцыйны;
- д) акадэмічны.

17. *Падстылі мастацкага стылю:*

- а) канцылярскі;
- б) праязічны;
- в) аратарскі;
- г) паэтычны;
- д) драматургічны.

18. *Рысы навуковага стылю:*

- а) доказынасць;
- б) лагічнасць;
- в) афіцыйнасць;
- г) экспрэсіўнасць;
- д) аб'ектыўнасць.

19. *Рысы публіцыстычнага стылю:*

- а) натуральнасць;
- б) эмацыянальнасць;
- в) абстрактнасць;
- г) ацэначнасць;
- д) даходлівасць.

20. *Рысы афіцыйна-справавога стылю:*

- а) экспрэсіўнасць;
- б) аб'ектыўнасць;
- в) стандартызаванасць;
- г) суб'ектыўнасць;
- д) паслядоўнасць.

Варыянт 2

Інструкцыя. Выберыце адзін ці некалькі правільных адказаў з прапанаваных.

1. *Функцыянальныя стылі сучаснай беларускай мовы:*

- а) навуковы;
- б) разважанне;
- в) публіцыстычны;
- г) афіцыйна-справавы;
- д) прастамоўны.

2. *Функцыянальны стыль тэксту «„U-LIFE“ — так гучыць назва новага музычнага праекта, які зусім нядаўна з’явіўся на хвалях сучаснага шоу-бізнесу. У яго аснову пакладзена ідэя ўзаемасувязі моды і музыкі. Менавіта яны пераплятаюцца паміж сабой і такім чынам надаюць яму своеасабліваць, паколькі ў нашай краіне нічога падобнага яшчэ не было. Тры хлопцы — Іван Ігнатавіч, Раман Трушко і Аляксей Конах, якія з дзяцінства займаюцца творчасцю, сустрэліся і стварылі гэты праект»:*

- а) навуковы;
- б) гутарковы;
- в) афіцыйна-справавы;
- г) публіцыстычны;
- д) мастацкі.

3. *Стыль, якому ўласцівы паслядоўнасць і дакладнасць выкладу, аб’ектыўнасць, стандартызаванасць, адсутнасць эмацыянальнасці:*

- а) навуковы;
- б) афіцыйна-справавы;
- в) публіцыстычны;
- г) гутарковы;
- д) мастацкі.

4. *Стыль, да якога адносяцца жанры рэпартажу, дэбатаў, тэлемаста:*

- а) навуковы;
- б) афіцыйна-справавы;
- в) публіцыстычны;

- г) мастацкі;
- д) гутарковы.

5. *Рысы навуковага стылю:*

- а) доказнасць;
- б) лагічнасць;
- в) афіцыйнасць;
- г) экспрэсіўнасць;
- д) аб'ектыўнасць.

6. *Марфалагічнымі асаблівасцямі навуковых тэкстаў з'яўляецца выкарыстанне:*

- а) аддзяяслоўных назоўнікаў з суфіксамі *-нн-, -к-, -анн-*;
- б) назоўнікаў, утвораных ад уласных іменаў;
- в) некалькіх канструкцый у родным склоне;
- г) дзеясловаў у форме загаднага ладу;
- д) дзеясловаў цяперашняга часу (так званага «цяперашняга пазачасавага»).

7. *Для навуковага стылю не характэрна выкарыстанне:*

- а) дзеясловаў ў форме будучага часу абвеснага ладу;
- б) пытальных і клічных сказаў;
- в) простага мовы;
- г) складаназалежных сказаў;
- д) дыялогаў.

8. *Падстылі, якія не адносяцца да навуковага стылю:*

- а) дыпламатычны;
- б) аратарскі;
- в) акадэмічны;
- г) навукова-папулярны;
- д) канцылярскі.

9. *Жанр навуковага тэксту, стварэнне якога прадугледжвае такія этапы працы, як падбор і вывучэнне першакрыніц па тэме; складанне бібліяграфіі; апрацоўка і сістэматызацыя матэрыялу; падрыхтоўка вывадаў і абагульненняў; складанне плана; напісанне; публічнае выступленне:*

- а) канспект;
- б) даклад;

- в) рэцэнзія;
- г) тэзісы;
- д) манаграфія.

10. *Навуковая праца невялікага памеру, у якой выкладзены аўтарам ці калектывам аўтараў вынікі даследавання ў галіне пэўнай навукі, называецца:*

- а) дысертацыя;
- б) рэферат;
- в) рэцэнзія;
- г) даклад;
- д) артыкул.

11. *Жанры тэкстаў навуковага стылю:*

- а) распараджэнне;
- б) рэцэнзія;
- в) тэзісы;
- г) фельетон;
- д) камюніке.

12. *Функцыянальны стиль тэксту «Пад работай без атрымання дзяржаўнай пенсіі, якая дае права на павелічэнне пенсіі ў адпаведнасці з гэтым падпунктам, маюцца на ўвазе перыяды работы, прадпрымальніцкай, творчай і іншай дзейнасці, на працягу якіх ажыццяўлялася выплата абавязковых страхавых узносаў у Фонд сацыяльнай абароны насельніцтва Міністэрства працы і сацыяльнай абароны згодна з заканадаўствам аб дзяржаўным сацыяльным страхаванні»:*

- а) афіцыйна-справавы;
- б) навуковы;
- в) публіцыстычны;
- г) мастацкі;
- д) гутарковы.

13. *Падстылі афіцыйна-справавога стылю:*

- а) дыпламатычны;
- б) юрыдычны;
- в) навукова-інфармацыйны;
- г) рэкламны;
- д) адміністрацыйна-канцэлярыскі.

14. *Марфалагічныя асаблівасці афіцыйна-справавога стылю:*

- а) колькасна-іменныя спалучэнні;
- б) прыметнікі ў складзе састаўных тэрмінаў;
- в) назва асобы па яе спецыяльнасці, пасадзе;
- г) канкрэтныя назоўнікі адзіночнага ліку ў значэнні множнага;
- д) лексічныя і графічныя скарачэнні.

15. *Письмовая просьба одной асобы ці групы асоб ва ўстанову, арганізацыю або да службовай асобы называецца:*

- а) заява;
- б) акт;
- в) ліст;
- г) даведка;
- д) дагавор.

16. *Колькасць функцыянальных стыляў у сучаснай беларускай мове:*

- а) 1;
- б) 2;
- в) 3;
- г) 4;
- д) 5.

17. *Падстылі мастацкага стылю:*

- а) канцылярскі;
- б) праязічны;
- в) аратарскі;
- г) паэтычны;
- д) драматургічны.

18. *Функцыі публіцыстычнага стылю:*

- а) інфармацыйная;
- б) уласна заканадаўчая;
- в) адміністрацыйна-канцылярская;
- г) агітацыйная;
- д) канцылярска-юрыдычная.

19. Падстылі навуковага стылю:

- а) юрыдычны;
- б) навукова-вучэбны;
- в) пражайчны;
- г) уласна навуковы;
- д) дыпламатычны.

20. Падстылі публіцыстычнага стылю:

- а) газетна-публіцыстычны;
- б) дыпламатычны;
- в) навукова-папулярны;
- г) акадэмічны;
- д) прамоўніцкі.

ТЭСТ ПА ТЭМЕ 6 «НАВУКОВЫ СТЫЛЬ»

Варыянт 1

Інструкцыя. Выберыце адзін ці некалькі правільных адказаў з прапанаваных.

1. Мэтай глыбока даследаваць якое-небудзь пытанне або тэму ставіць:

- а) навуковы артыкул;
- б) манаграфія;
- в) рэзюмэ;
- г) натацыя;
- д) рэферат.

2. Кароткая характарыстыка арыгінала ў выглядзе пераліку асноўных пытанняў ці крытычнай ацэнкі:

- а) рэферат;
- б) даклад;
- в) рэзюмэ;

- г) анатацыя;
- д) тэзісы.

3. Функцыянальны стыль тэксту «Да агульнаўжывальнай лексікі належаць словы, выкарыстанне якіх не залежыць ад месца жыхарства, прафесіі, сацыяльнага становішча людзей, не абмежавана моўнай сітуацыяй, прыналежнасцю да той ці іншай часткі мовы. Агульнаўжывальнымі могуць быць словы ўсіх лексіка-граматычных класаў. Яны маюць устойлівую семантыку, з'яўляюцца агульнаразумелымі і выкарыстоўваюцца ва ўсіх стылях мовы»:

- а) навуковы;
- б) гутарковы;
- в) афіцыйна-справавы;
- г) публіцыстычны;
- д) мастацкі.

4. Стыль, да якога адносяцца жанры даклада, рэцэнзіі, рэзюмэ, анатацыі, тэзісаў:

- а) навуковы;
- б) афіцыйна-справавы;
- в) публіцыстычны;
- г) мастацкі;
- д) гутарковы.

5. Палажэнні, якія перадаюць асноўныя думкі лекцыі, даклада, артыкула:

- а) даклад;
- б) манаграфія;
- в) рэзюмэ;
- г) анатацыя;
- д) тэзісы.

6. Сціслая перадача зместу або асноўных думак прачытанага ці праслуханага навуковага тэксту:

- а) лекцыя;
- б) навуковы артыкул;
- в) канспект;
- г) рэферат;
- д) манаграфія.

7. *Рысы навуковага стылю:*

- а) адзначнасць;
- б) сцісласць пры інфармацыйнай насычанасці зместу;
- в) эмацыянальнасць;
- г) стандартнае размеркаванне матэрыялу;
- д) моўная збытکوўнасць.

8. *Сферы выкарыстання навуковага стылю:*

- а) публіцыстыка;
- б) вучэбны працэс;
- в) навуковая дзейнасць;
- г) вытворчасць;
- д) тэхнічная сфера.

9. *Падстылі навуковага стылю:*

- а) навукова-папулярны;
- б) навукова-літаратурны;
- в) навукова-вучэбны;
- г) навукова-тэхнічны;
- д) навукова-абагульняльны.

10. *Лексічныя асаблівасці навуковага стылю:*

- а) спецыяльныя паняцці;
- б) дыялектныя словы;
- в) экспрэсіўная лексіка;
- г) ацэначная фразеалогія;
- д) абстрактная лексіка.

11. *Вузкаспецыяльныя тэрміны:*

- а) сістэма;
- б) маркетынг;
- в) метады Гаўса;
- г) аналіз;
- д) схема.

12. *Марфалагічныя асаблівасці навуковага стылю прадугледжваюць наяўнасць:*

- а) ацэначных прыметнікаў;
- б) паняццяў;

- в) абстрактных і рэчыўных назоўнікаў множнага ліку;
- г) канцылярскіх штампаў;
- д) асабовых займеннікаў.

13. Сінтаксічнымі асаблівасцямі навуковага стылю з'яўляецца шырокае ўжыванне:

- а) апавядальных сказаў;
- б) клічных сказаў, якія выражаюць пачуцці аўтара;
- в) складаназалежных сказаў;
- г) няпэўна-асабовых і безасабовых сказаў;
- д) пабуджальных сказаў.

14. Жанры навуковага стылю:

- а) пратакол;
- б) рэцэнзія;
- в) апавяданне;
- г) распіска;
- д) рэферат.

15. Віды рэфератаў:

- а) манаграфічныя;
- б) інфарматыўныя;
- в) прадуктыўныя;
- г) агульныя;
- д) рэпрадуктыўныя.

16. Асноўныя структурныя кампаненты рэферата:

- а) уступ;
- б) апісанне;
- в) доказ;
- г) вывады;
- д) змест.

17. Для анатацыі характэрны:

- а) павярхоўнае ўяўленне аб змесце арыгінала;
- б) пабудова на аснове ключавых фрагментаў тэксту;
- в) напісанне сваімі словамі;
- г) крытычная ацэнка арыгінала;
- д) апісанне арыгінала.

18. *Дакладам называюць:*

- а) водзыў аб навуковай рабоце або творы;
- б) публічнае паведамленне, разгорнутага характару на пэўную тэму;
- в) асноўны тып навуковага маўлення, які служыць для тлумачэння тэрмінаў, паняццяў;
- г) сціслая характарыстыка тэксту з пункту гледжання зместу, формы і іншых асаблівасцей;
- д) сціслае выкладанне зместу крыніцы інфармацыі.

19. *Цытатай называюць:*

- а) фраза, якая змяшчае асноўную інфармацыю аналізуемай працы;
- б) даслоўная вытрымка з якога-небудзь тэксту ці літаральна перададзеныя чые-небудзь словы;
- в) агульная характарыстыка навуковай работы без падрабязнага аналізу;
- г) кароткае выслоўе, якое раскрывае тэму і ідэю твора;
- д) водступ управа ў пачатку першага радка кожнай часткі тэксту.

20. *Паслядоўнасць складання бібліяграфічнага спіса:*

- а) па ступені значнасці выкарыстанай крыніцы;
- б) па парадку ўжывання крыніцы ў навуковым даследаванні;
- в) у алфавітным парадку;
- г) па уласных меркаваннях аўтара даследавання;
- д) паводле спосабаў выкладання інфармацыі.

Варыянт 2

Інструкцыя. Выберыце адзін ці некалькі правільных адказаў з прапанаваных.

1. *Стыль, якому характэрны абстрактнасць, дакладнасць, аб'ектыўнасць, строгая лагічнасць, доказнасць, завершанасць:*

- а) навуковы;
- б) афіцыйна-справавы;

- в) публіцыстычны;
- г) мастацкі;
- д) гутарковы.

2. *Стыль тэксту «Славянскія мовы — гэта пятая па распаўсюджанасці на Зямлі група моў. На іх гавораць больш за 300 млн. чалавек, у тым ліку ў славянскіх краінах — каля 360 млн. чалавек. Сярод іншых індаеўрапейскіх моўных груп славянскія мовы вызначаюцца значнай блізкасцю. Сёння існуюць 12 славянскіх нацыянальных літаратурных жывых моў. Яны падзяляюцца на тры моўныя падгрупы: усходнеславянскія, заходнеславянскія і паўднёvasлавянскія».*

- а) навуковы;
- б) гутарковы;
- в) афіцыйна-справавы;
- г) публіцыстычны;
- д) мастацкі.

3. *Кароткі выклад зместу навуковага твора, або яго часткі, які ўключае асноўныя фактычныя звесткі, вывады:*

- а) даклад;
- б) рэзюмэ;
- в) анатацыя;
- г) тэзісы;
- д) рэферат.

4. *Рысы, уласцівыя навуковаму стылю:*

- а) доказнасць;
- б) лагічнасць;
- в) афіцыйнасць;
- г) экспрэсіўнасць;
- д) аб'ектыўнасць.

5. *Функцыі навуковага стылю:*

- а) атрыманне новых ведаў;
- б) суб'ектыўная перадача інфармацыі;
- в) перадача спецыяльнай інфармацыі;
- г) суб'ектыўнае адлюстраванне рэчаіснасці;
- д) эмацыянальнае ўздзеянне.

6. Падстылі навуковага стылю:

- а) навукова-вучэбны;
- б) акадэмічны;
- в) грамадска-палітычны;
- г) адміністрацыйна-гаспадарчы;
- д) канцылярскі.

7. Лексічныя асаблівасці навуковага стылю:

- а) агульнанавуковыя словы;
- б) прастамоўныя словы;
- в) тэрміны;
- г) дыялектызмы;
- д) формульныя абзначэнні.

8. Марфалагічнымі асаблівасцямі навуковых тэкстаў з'яўляецца выкарыстанне:

- а) дзеяслоўных форм, якія выражаюць імгненнасць дзеяння;
- б) зваротных дзеясловаў;
- в) дзеясловаў цяперашняга часу са значэннем «цяперашні прадпісаньня»;
- г) вытворных прыназоўнікаў, якія маюць вузкасפעцыфічнае значэнне;
- д) рэчыўных і абстрактных назоўнікаў ў форме множнага ліку.

9. Для навуковага стылю характэрна ўжыванне:

- а) сказаў, ускладненых пабочнымі і ўстаўнымі канструкцыямі;
- б) безасабовых і інфінітыўных канструкцый са значэннем імператыўнасці, неабходнасці;
- в) антытэзы, паўтораў, інверсіі, паралелізму;
- г) пасіўных канструкцый, якія забяспечваюць неасабовы характар выкладу фактаў;
- д) мастацкіх азначэнняў.

10. Асаблівасці, не характэрныя для навуковага стылю:

- а) лексічныя скарачэнні;
- б) аддзеяслоўныя назоўнікі;
- в) складаныя прыметнікі;

- г) займеннік першай асобы адзіночнага ліку;
- д) словы ў пераносным значэнні.

11. *Жанры навуковага стылю:*

- а) манаграфія;
- б) апавяданне;
- в) артыкул;
- г) дыпломная работа;
- д) нататка.

12. *Вузкаспецыяльныя тэрміны:*

- а) кампрэсія;
- б) метад;
- в) ангідрыд;
- г) прыём;
- д) тып.

13. *Тыпы навуковых тэкстаў:*

- а) апавяданне;
- б) азнаямленне;
- в) апісанне;
- г) разважанне;
- д) тлумачэнне.

14. *Віды анатацыі:*

- а) рэпрадуктыўная;
- б) даведачная;
- в) прадуктыўная;
- г) індикатыўная;
- д) рэкамендацыйная.

15. *Кароткі выклад зместу артыкула, прамовы, вывад са сказанага:*

- а) рэзюмэ;
- б) анатацыя;
- в) даклад;
- г) заключэнне;
- д) высновы.

16. *Віды рубрыкацыі:*

- а) сказ;
- б) абзац;
- в) параграф;
- г) спасылка;
- д) цытата.

17. *Пісьмовы водзыў на навуковую працу:*

- а) анатацыя;
- б) рэферат;
- в) канспект;
- г) манаграфія;
- д) рэцэнзія.

18. *Структурныя часткі анатацыі:*

- а) бібліяграфічнае апісанне;
- б) уводзіны;
- в) тэма і праблематыка тэксту;
- г) адрасат;
- д) заключэнне.

19. *Кампазіцыйныя часткі навуковага тэксту:*

- а) уводная;
- б) афіцыйная;
- в) асноўная;
- г) заключная;
- д) тэматычная.

20. *Абавязковыя кампаненты бібліяграфічнага апісання:*

- а) прозвішча і ініцыялы аўтара (ці аўтараў);
- б) подпіс аўтара;
- в) год выдання;
- г) мэта выдання;
- д) назва выдання.

ТЭСТ ПА ТЭМЕ 7
«АФІЦЫЙНА-СПРАВАВЫ СТЫЛЬ»

Варыянт 1

Інструкцыя. Выберыце адзін ці некалькі правільных адказаў з прапанаваных.

1. Стыль тэксту «Кожны мае права захоўваць сваю нацыянальную прыналежнасць, таксама як ніхто не можа быць прымушаны да вызначэння і ўказання нацыянальнай прыналежнасці. Знявага нацыянальнай годнасці караецца згодна з законам. Кожны мае права карыстацца роднай мовай, выбіраць мову зносін. Дзяржава гарантуе ў адпаведнасці з законам свабоду выбару мовы, выхавання і навучання»:

- а) навуковы;
- б) гутарковы;
- в) афіцыйна-справавы;
- г) публіцыстычны;
- д) мастацкі.

2. Рысы афіцыйна-справавога стылю:

- а) суб'ектыўнасць;
- б) дакладнасць;
- в) стандартызаванасць;
- г) аб'ектыўнасць;
- д) эмацыянальнасць.

3. Асноўныя функцыі афіцыйна-справавога стылю:

- а) абмен думкамі;
- б) паведамленне інфармацыі;
- в) пабуджэнне да дзеяння;
- г) уздзеянне на думкі чытача;
- д) уздзеянне на пачуцці чытача.

4. Сферы выкарыстання афіцыйна-справавога стылю:

- а) афіцыйныя зносіны;
- б) бытавыя зносіны;

- в) навука;
- г) дыпламатычная сфера;
- д) палітыка.

5. *Стыль, функцыямі якога з'яўляюцца рэгуляванне афіцыйных зносін, інфармаванне, пабуджэнне да выканання:*

- а) навуковы;
- б) афіцыйна-справавы;
- в) публіцыстычны;
- г) утарковы;
- д) мастацкі.

6. *Падстылі афіцыйна-справавога стылю:*

- а) дыпламатычны;
- б) уласна заканадаўчы;
- в) адміністрацыйна-канцэлярскі;
- г) адміністрацыйна-прававы;
- д) канцэлярска-юрыдычны.

7. *Лексічныя асаблівасці афіцыйна-справавога стылю:*

- а) канцэлярызмы;
- б) эмацыянальная лексіка;
- в) абрэвіятуры;
- г) словы ў пераносным значэнні;
- д) фразеалагізмы.

8. *Канцэлярызмамі з'яўляюцца выразы:*

- а) аказанне дапамогі;
- б) выйсці на заслужаны адпачынак;
- в) спяваюць жаўранкі;
- г) сустрэча ў вярхах;
- д) у мэтах падрыхтоўкі.

9. *Стыль, якому характэрны паслядоўнасць і дакладнасць выкладу, аб'ектыўнасць, стандартызацыя, адступнасць эмацыянальнасці:*

- а) навуковы;
- б) афіцыйна-справавы;
- в) публіцыстычны;

- г) мастацкі;
- д) гутарковы.

10. *Марфалагічнымі асаблівасцямі афіцыйна-справавога стылю з'яўляюцца:*

- а) аддзяяслоўныя назоўнікі;
- б) колькасна-іменныя спалучэнні;
- в) формы 1-й і 2-й асобы займеннікаў і дзеясловаў;
- г) словы з пераносным значэннем;
- д) гутарковыя словы.

11. *Словазлучэнні, якія могуць сустракацца ў афіцыйна-справавым стылі:*

- а) белае золата;
- б) храмасомы бюракратызму;
- в) у мэтах падрыхтоўкі;
- г) сілавая ведамствы;
- д) на аснове вышэйпададзенага.

12. *Асабістыя дакументы:*

- а) пратакол;
- б) загад;
- в) даведка;
- г) аўтабіяграфія;
- д) заява.

13. *Інфармацыйна-даведачныя дакументы:*

- а) тлумачальная запіска;
- б) заява;
- в) даведка;
- г) загад;
- д) службовая характарыстыка.

14. *Асноўныя рэквізіты дакумента:*

- а) назва віду дакумента;
- б) дата;
- в) загаловак;
- г) малюнак;
- д) подпіс.

15. Документ, які фіксує дамову асоб (арганізацый) пра вызначэнне, змяненне або спыненне правоў, абавязкаў:

- а) пратакол;
- б) пагадненне;
- в) дагавор;
- г) указ;
- д) даручэнне.

16. Клішаваная форма аднатыпных документаў афіцыйна-справавога стылю:

- а) гербавая пячатка;
- б) подпіс;
- в) назва дакумента;
- г) канцэлярскі штамп;
- д) дата.

17. Письмовая просьба асобы ці групы асоб у арганізацыю або да службовай асобы:

- а) заява;
- б) акт;
- в) пратакол;
- г) даведка;
- д) указ.

18. Документ, які дае паўнамоцтвы прад'яўніку на выкананне дзеянняў:

- а) міжнародны дагавор;
- б) даверанасць;
- в) пратакол;
- г) акт;
- д) даведка.

19. Канцэлярскія дакументы:

- а) заява;
- б) аўтабіяграфія;
- в) канстытуцыя;
- г) указ;
- д) распіска.

20. *Словы, які не ўласцівы афіцыйна-справававаму стылю:*

- а) прапаную, загадваю;
- б) суседка, бос;
- в) тачка, картопля;
- г) бюджэт, камісія;
- д) дата, подпіс.

Варыянт 2

Інструкцыя. Выберыце адзін ці некалькі правільных адказаў з прапанаваных.

1. *Рысы афіцыйна-справавога стылю:*

- а) даступнасць;
- б) кампактнасць выкладу;
- в) стандартызаванасць;
- г) суб'ектыўнасць;
- д) лаканічнасць.

2. *Сферы выкарыстання афіцыйна-справавога стылю:*

- а) канцылярская;
- б) бытавая;
- в) навуковая;
- г) дыпламатычная;
- д) палітычная.

3. *Падстылі афіцыйна-справавога стылю:*

- а) афіцыйна-навуковы;
- б) дыпламатычны;
- в) адміністрацыйна-канцылярскі;
- г) афіцыйна-бытавы;
- д) уласна заканадаўчы.

4. *Лексічнымі асаблівасцямі афіцыйна-справавога стылю з'яўляюцца:*

- а) моўныя штампы;
- б) тэрміналогія справаводства;

- в) навуковая фразеалогія;
- г) грамадска-палітычная лексіка;
- д) жарганізмы.

5. *Марфалагічнымі асаблівасцямі афіцыйна-справавога стылю з'яўляецца выкарыстанне:*

- а) назваў паняццяў;
- б) аддзеяслоўных назоўнікаў;
- в) інфінітываў;
- г) канцылярскіх штампавых;
- д) займенніка першай асобы адзіночнага ліку.

6. *Словазлучэнні, уласцівыя афіцыйна-справавому стылю:*

- а) павестка дня;
- б) ажыццяўляць кантроль;
- в) цікавае паведамленне;
- г) чорнае золата;
- д) свядомы крок.

7. *Дакументам з'яўляецца:*

- а) жанр афіцыйна-справавога стылю, які служыць для афармлення адносін паміж дзяржавай і яе грамадзянамі;
- б) адпаведным чынам складзеная, падпісаная і засведчаная справавая папера, якой афармляюцца розныя гаспадарчыя аперацыі, прававыя адносіны і дзеянні юрыдычных асоб і грамадзян;
- в) аналіз і тлумачэнне грамадскага жыцця ў форме дакладна складзеных справавых папер афіцыйнага характару;
- г) пісьмовая просьба адной асобы (ці групы асоб) ва ўстанову, арганізацыю або да службовай асобы;
- д) даслоўная вытрымка з якога-небудзь тэксту ці літаральна перададзеныя чые-небудзь словы.

8. *Групы дакументаў:*

- а) арганізацыйныя;
- б) структурныя;
- в) асабістыя;
- г) распарадчыя;
- д) аўтабіяграфічныя.

9. Асноўныя рэквізіты дакумента:

- а) дата дакумента;
- б) аўтар дакумента;
- в) знакі прыпынку;
- г) адрасат;
- д) план.

10. Дакументам не характэрна:

- а) дакладнасць;
- б) гутарковасць;
- в) абгрунтаванасць;
- г) лексіка абмежаванага выкарыстання;
- д) суб'ектыўная ацэначнасць.

11. Асабістыя дакументы:

- а) распіска;
- б) загад;
- в) заява;
- г) службовая запіска;
- д) пратакол.

12. Афіцыйны дакумент, у якім падаюцца звесткі пра жыццёвы шлях, выкладзеныя ад першай асобы:

- а) заява;
- б) аўтабіяграфія;
- в) рэзюмэ;
- г) кантракт;
- д) даведка.

13. Афіцыйная папера, якая пацвярджае факт атрымання асобай матэрыяльных каштоўнасцей:

- а) даведка;
- б) аўтабіяграфія;
- в) даведка;
- г) заява;
- д) распіска.

14. Дакумент, адрасаваны кіраўніку ўстановы, які ўтрымлівае выклад пытання з вывадамі і прапановамі:

- а) распіска;
- б) даведка;
- в) дакладная запіска;
- г) заява;
- д) даверанасць.

15. Канцылярызмамі з 'яўляюцца словазлучэнні:

- а) знайсці дапамогу;
- б) зварот да ўлады;
- в) прыехаць дамоў;
- г) аказаць дапамогу;
- д) цёплая сустрэча.

16. Інфармацыйна-даведачныя дакументы:

- а) аўтабіяграфія;
- б) дакладная запіска;
- в) распіска;
- г) даведка;
- д) рэзюмэ.

17. Словы, якія не ўласцівы афіцыйна-справавому стылю:

- а) давяраю, загадваю;
- б) сакратарша, дакторка;
- в) фортачка, картопля;
- г) фінансаванне, дэвальвацыя;
- д) дзяржаўны герб.

18. Абавязковы інфармацыйны элемент дакумента, строга замацаваны за вызначаным месцам на бланку:

- а) бланк;
- б) фармуляр;
- в) рэквізіт;
- г) дакумент;
- д) стыль.

19. Сукупнасць рэквізітаў, пэўным чынам размешчаных у дакуменце:

- а) бланк;
- б) фармуляр;
- в) рэквізіт;
- г) дакумент;
- д) стыль.

20. Стандартны аркуш, на якім узнаўляецца сталая інфармацыя дакумента і адводзіцца месца для пераменнай:

- а) бланк;
- б) фармуляр;
- в) рэквізіт;
- г) дакумент;
- д) стыль.

ТЭСТ ПА ТЭМЕ 8 «КУЛЬТУРА ПРАФЕСІЙНАГА МАЎЛЕННЯ»

Варыянт 1

Інструкцыя. Выберыце адзін ці некалькі правільных адказаў з прапанаваных.

1. Акустычная ўласцівасць гуку, якая залежыць ад колькасці ваганняў галасавых звязак:

- а) тэмбр;
- б) сіла голасу;
- в) вышыня;
- г) працягласць;
- д) тэмп.

2. Асноўныя фанавыя сродкі:

- а) тэмбр;
- б) міміка;
- в) вышыня;

- г) працягласць;
- д) жэсты.

3. *Акустычная ўласцівасць, абумоўленая размахам ваганняў галасавой хвалі і ступенню напружанасці органаў маўлення:*

- а) паўза;
- б) сіла голасу;
- в) гучнасць;
- г) мелодыка;
- д) артыкуляцыя.

4. *Кінетычныя сродкі выразнасці:*

- а) міміка;
- б) тэмп;
- в) жэсты;
- г) поза;
- д) тэмп.

5. *Парушэнні, звязаныя з арталагічнымі памылкамі:*

- а) стылёвая неадпаведнасць;
- б) незахаванне лексічнай спалучальнасці слоў;
- в) маўленчыя штампы;
- г) неапраўданае разбурэнне фразеалагічных спалучэнняў;
- д) таўталогія.

6. *Маўленчыя штампы:*

- а) стылёвая неадпаведнасць;
- б) беднасць слоўніка, слоўная аднастайнасць;
- в) стылістычна неапраўданае паўтарэнне аднакаранёвых слоў у блізкім кантэксце;
- г) выразы, пазбаўленыя вобразнасці, яркасці, шаблонныя звароты;
- д) плеаназм.

7. *Камунікатыўныя якасці маўлення:*

- а) голас;
- б) правільнасць;
- в) дарэчнасць;

- г) тэмбр;
- д) дакладнасць.

8. *Якасць маўлення, якая забяспечвае аб'ектыўнасць і несупярэчлівасць перадачы інфармацыі:*

- а) дакладнасць;
- б) лагічнасць;
- в) чысціня;
- г) дарэчнасць;
- д) багацце.

9. *Невербальнымі выразнымі сродкамі не з'яўляюцца:*

- а) фанацыйныя;
- б) інтанацыйныя;
- в) тропы;
- г) кінетычныя;
- д) фразеалагізмы.

10. *Якасць маўлення, якая забяспечвае паслядоўнасць, доказнасць і аргументаванасць выкладу думкі:*

- а) дакладнасць;
- б) лагічнасць;
- в) чысціня;
- г) дарэчнасць;
- д) багацце.

11. *Мелодыкай завершанасці з'яўляецца:*

- а) паніжэнне вышыні голасу ў канцы выказвання;
- б) павышэнне вышыні тону;
- в) раўнамернае размеркаванне паветра пры голасаўтварэнні;
- г) нераўнамернае размеркаванне паветра пры голасаўтварэнні;
- д) папераменнае павышэнне і паніжэнне вышыні голасу.

12. *Вывучэнне з дапамогай інтанацыйных сродкаў слова з найбольшай сэнсавай нагрукай:*

- а) лагічны націск;
- б) тэмп;
- в) гучнасць;

- г) мелодыка;
- д) тэмп.

13. *Інтанацыя дапамагае аратару:*

- а) вылучыць найбольш важную для слухача інфармацыю;
- б) выказаць стаўленне таго, хто гаворыць, да прадмета гаворкі;
- в) раўнамерна размеркаваць паветра;
- г) вылучыць асобныя маўленчыя адзінкі ў выказванні;
- д) выказаць стаўленне да прадмета гаворкі.

14. *Маналагічныя жанры:*

- а) гутарка;
- б) лекцыя;
- в) дэбаты;
- г) паведамленне;
- д) дыялог.

15. *Дыялагічныя жанры:*

- а) гутарка;
- б) лекцыя;
- в) дыскусія;
- г) паведамленне;
- д) маналог.

16. *Выразы тыпу* месяц май, жэстыкуляваць рукамі з'яўляюцца:

- а) таўталагіяй;
- б) плеаназмам;
- в) маўленчым штапам;
- г) стылёвай неадпаведнасцю;
- д) фразеалагізмам.

17. *Выразы тыпу* засмяцца вясёлым смехам, радавацца радасным падзеям з'яўляюцца:

- а) таўталагіяй;
- б) плеаназмам;
- в) маўленчым штапам;
- г) стылёвай неадпаведнасцю;
- д) фразеалагізмам.

18. *Стыль, для якога характэрны маўленчыя стандарты (стэрэатыпы, клішэ):*

- а) навуковы;
- б) афіцыйна-справавы;
- в) мастацкі;
- г) публіцыстычны;
- д) гутарковы.

19. *Выразы тыпу гарантаваны вынік, комплекс паслуг, індывідуальны падыход з'яўляюцца:*

- а) таўталогіяй;
- б) плеаназмам;
- в) маўленчым штампам;
- г) стылёвай неадпаведнасцю;
- д) маўленчай празмернасцю.

20. *Нацыянальная этыкетная формула для выражэння згоды, пацвярджэння:*

- а) Так!;
- б) Няма сумнення!;
- в) Вельмі прыемна!;
- г) Дамовіліся!;
- д) Прашу Вас!

Варыянт 2

Інструкцыя. Выберыце адзін ці некалькі правільных адказаў з прапанаваных.

1. *Акустычная ўласцівасць гуку, якая звязана з працягласцю яго гучання:*

- а) тэмбр;
- б) сіла голасу;
- в) вышыня;
- г) даўжыня;
- д) тэмп.

2. *Сэнсаадрознівальны сродак, які дапамагае вылучыць най-
больш важную інфармацыю, выказаць стаўленне да прадмета
гаворкі:*

- а) тэмбр;
- б) артыкуляцыя;
- в) інтанацыя;
- г) мелодыка;
- д) тэмп.

3. *Праксемічныя заканамернасці характарызуюць:*

- а) міміку аратара;
- б) тэмп маўлення;
- в) пантаміміку;
- г) размяшчэнне ў прасторы ўдзельнікаў камунікацыі;
- д) тэмп маўлення.

4. *Кінетычныя сродкі выразнасці:*

- а) тэмбр;
- б) тэмп;
- в) жэсты;
- г) пантаміміка;
- д) тэмп.

5. *Фанацыйныя сродкі выразнасці:*

- а) тэмбр;
- б) тэмп;
- в) жэсты;
- г) пантаміміка;
- д) тэмп.

6. *Інтанацыя дапамагае аратару:*

- а) авалодаць правільным фанацыйным дыханнем;
- б) вызначыць найбольш важную для слухача інфармацыю;
- в) раўнамерна размеркаваць паветра;
- г) перадаваць змест з прымальнай для слухача хуткасцю;
- д) вылучыць мадальнасць выказвання.

7. Якасць маўлення, якая забяспечвае разнастайнасць выкарыстання моўных сродкаў:

- а) дакладнасць;
- б) лагічнасць;
- в) чысціня;
- г) дарэчнасць;
- д) багацце.

8. Мелодыкай незавершанасці з'яўляецца:

- а) паніжэнне вышыні голасу ў канцы выказвання;
- б) павышэнне вышыні тону;
- в) раўнамернае размеркаванне паветра пры голасаўтварэнні;
- г) нераўнамернае размеркаванне паветра пры голасаўтварэнні;
- д) папераменнае павышэнне і паніжэнне вышыні голасу.

9. Стылістычна неапраўданае паўтарэнне аднакаранёвых слоў у блізкім кантэксце:

- а) стылёвая неадпаведнасць;
- б) таўталогія;
- в) плеаназм;
- г) рытарычныя звароты;
- д) мнагазначнасць.

10. Якасць маўлення, якая забяспечвае лёгкасць успрымання інфармацыі яе атрымальнікам:

- а) дакладнасць;
- б) даступнасць;
- в) чысціня;
- г) дарэчнасць;
- д) багацце.

11. Якасць маўлення, якая забяспечвае ўздзеянне на эмацыянальную частку свядомасці:

- а) дакладнасць;
- б) выразнасць;
- в) чысціня;
- г) дарэчнасць;
- д) багацце.

12. Нацыянальная этыкетная формула для выражэння звароту:

- а) але;
- б) шаноўныя;
- в) каляжанкі;
- г) дзядзька;
- д) спадарства.

13. Выразы, у якіх фразеалагізм ужыты правільна:

- а) сябраваць душа ў душу;
- б) глядзець як баран на новыя вароты;
- в) упэўніцца на свае вочы;
- г) зямлі ў нас кот наплакаў;
- д) вымахаў аршын з шапкаю.

14. Словазлучэнні, у якіх парушаны нормы лексічнай спалучальнасці:

- а) даходлівае месца;
- б) дзелавітая гутарка;
- в) запаветная зона;
- г) уласная гаспадарка;
- д) ледніковы позірк.

15. Дыялагічныя жанры:

- а) гутарка;
- б) лекцыя;
- в) дэбаты;
- г) паведамленне;
- д) маналог.

16. Выразы тыпу вярнуцца назад, галоўны прыярытэт з'яўляюцца:

- а) таўталагіяй;
- б) плеаназмам;
- в) маўленчым штапам;
- г) стылёвай неадпаведнасцю;
- д) фразеалагізмам.

17. Няўдалы збег аднолькавых зычных або галосных гукаў:

- а) таўталагія;
- б) плеаназм;

- в) немілагучнасць маўлення;
- г) стылёвая неадпаведнасць;
- д) асананс.

18. *Да стылістычных памылак адносяцца:*

- а) парушэнне правілаў маўленняга этыку;
- б) незахаванне лексічнай спалучальнасці слоў;
- в) ускладненая манера выкладання матэрыялу навуковага або філасофскага характару;
- г) беднасць і банальнасць стылю;
- д) таўталогія.

19. *Выразы тыпу прыпыніцца на прыпынку, загадваць загадкі з'яўляюцца:*

- а) таўталогіяй;
- б) плеаназмам;
- в) маўленчым штампам;
- г) стылёвай неадпаведнасцю;
- д) фразеалагізмам.

20. *Выразы тыпу кваліфікаваная дапамога, выгадныя ўмовы, высокі прафесійны ўзровень з'яўляюцца:*

- а) таўталогіяй;
- б) плеаназмам;
- в) маўленчым штампам;
- г) стылёвай неадпаведнасцю;
- д) метафарай.

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. *Абабурка, М. В.* Культура беларускай мовы / М. В. Абабурка. — Мінск : Выш. шк., 1994. — 122 с.
2. *Антанюк, Л. А.* Беларуская мова: спецыяльная лексіка : курс лекцый / Л. А. Антанюк, Б. А. Плотнікаў. — Мінск : Акад. кіравання пры Прэзідэнце Рэсп. Беларусь, 2003. — 240 с.
3. *Багамолава, А. М.* Стылістыка і культура беларускага маўлення : вучэб. дапам. / А. М. Багамолава, Г. К. Семянькова. — Мінск : Изд-во Гревцова, 2012. — 303 с.
4. Беларуская мова (прафесійная лексіка) [Электронны рэсурс] : вучэб.-метад. комплекс для студэнтаў дыстанц. формы навучання па спецыяльнасці «Правознаўства» / Н. А. Радзівановаўская [і інш.]. — Баранавічы : РВА БарДУ, 2010.
5. Беларуская мова : падручнік : у 2 ч. / Я. М. Адамовіч [і інш.]; пад агул. рэд. Л. М. Грыгор'евай. — 4-е выд., стэр. — Мінск : Выш. шк., 2004. — Ч. 1—2.
6. Беларуская мова. Марфалогія : вучэб.-метад. дапам. / Г. М. Канцавая [і інш.]; Брэст. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна. — Брэст : БрДУ, 2015. — 291 с.
7. Беларуская мова. Прафесійная лексіка : дапам. па курсе «Сучасная беларуская мова» для студэнтаў нефілац. спецыяльнасцяў / А. М. Асіпчук [і інш.]. — Гродна : ГрДУ імя Я. Купалы, 2009. — 271 с.
8. Беларуская мова. Прафесійная лексіка : практ. дапам. / склад. А. В. Катэнка. — 2-е выд. — Мінск : Акад. МУС Рэсп. Беларусь, 2007. — 103 с.
9. Беларуская мова: прафесійная лексіка : вучэб. дапам. / склад. А. В. Катэнка. — 2-е выд. — Мінск : Акад. МУС Рэсп. Беларусь, 2006. — 103 с.
10. Зборнік тэкстаў для лінгвістычнага аналізу: для студэнтаў філац. фак. / склад.: З. І. Бадзевіч [і інш.]. — Мінск : БДУ, 2005. — 259 с.
11. *Зразікава, В. А.* Беларуская мова. Эканамічная лексіка : вучэб. дапам. / В. А. Зразікава, А. В. Губкіна. — 3-е выд., стэр. — Мінск : Изд-во Гревцова, 2012. — 215 с.
12. *Кузьміч, В. А.* Практычная і функцыянальная стылістыка беларускай мовы : вучэб. дапам. / В. А. Кузьміч, В. В. Шахаб ; Беларус. дзярж. тэхн. ун-т. — Мінск : БДТУ, 2008. — 239 с.
13. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. А. Я. Баханькова. — Мінск : Навука і тэхніка, 1994. — 463 с.
14. *Ляшчынская, В. А.* Студэнту аб мове: прафесійная лексіка : вучэб. дапам. / В. А. Ляшчынская. — Мінск : ІВЦ Мінфіна, 2003. — 243 с.
15. *Саўчанка, В. М.* Беларуская мова: прафесійная лексіка : практыкум / В. М. Саўчанка. — Магілёў : МДУ імя А. А. Кулешова, 2005. — 54 с.
16. *Семянькова, Г. К.* Беларуская мова (спецыяльная лексіка) : вучэб.-метад. комплекс для студэнтаў біялаг. фак. / Г. К. Семянькова. — Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2004. — 49 с.

17. *Сіўковіч, В. М.* Беларуская мова ў пытаннях і адказах / В. М. Сіўковіч. — Мінск : Аверсэв, 2011. — 765 с.
18. *Смольская, Т. М.* Беларуская мова. Юрыдычная лексіка : вучэб. дапам. для студэнтаў ВНУ / Т. М. Смольская. — Мінск : ТетраСистемс, 2006. — 239 с.
19. *Сямешка, Л. І.* Курс беларускай мовы / Л. І. Сямешка, І. Р. Шкраба, З. І. Бадзевіч. — Мінск : Універсітэцкае, 1996. — 654 с.
20. *Головин, Б. Н.* Основы культуры речи : учеб. для вузов по специальности «Русский язык и литература» / Б. Н. Головин. — 2-е изд., испр. — М. : Высш. шк., 1988. — 320 с.
21. *Солганик, Г. Я.* Стилистика текста : учеб. пособие для студентов, абитуриентов, преподавателей-филологов и учащихся ст. кл. шк. гуманитар. профиля / Г. Я. Солганик. — М. : Флинта : Наука, 2009. — 253 с.

СПІС РЭКАМЕНДАВАНЫХ КРЫНІЦ

1. *Антанюк, Л. А.* Беларуская навуковая тэрміналогія: фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыяніраванне / Л. А. Антанюк. — Мінск, 1987.
2. Беларуская мова (прафесійная лексіка) : вучэб.-метад. комплекс / Н. А. Раздзіваўская [і інш.]. — Баранавічы : БарДУ, 2011. — 274 с.
3. Беларуская мова ў табліцах і схемах. — Мінск : Паліграфмаркет, 1997. — 188 с.
4. *Зуева, І. М.* Беларуская мова (прафесійная лексіка) : вучэб.-метад. комплекс для студэнтаў фак. фіз. культуры і спорту / І. М. Зуева. — Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2006. — 41 с.
5. *Каўрус, А.* Дакумент па-беларуску / А. Каўрус. — Мінск, 1994. — 160 с.
6. *Ламака, С. В.* Беларуская мова. Прафесійная лексіка : вучэб.-метад. дапам. для студэнтаў дзён., завоч. і дыстанц. формаў навучання / С. В. Ламака. — Мінск : БДУІР, 2006. — 77 с.
7. *Ляшчынская, В. А.* Беларуская мова. Тэрміналагічная лексіка : вучэб. дап. / В. А. Ляшчынская. — Мінск : РІВШ БГУ, 2001. — 255 с.
8. *Маршэўская, В. В.* Беларуская мова. Прафесійная лексіка ў сінтаксічным і стылістычным аспектах : вучэб. дапам. / В. В. Маршэўская. — Гродна : ГрДУ, 2003. — 116 с.
9. *Маршэўская, В. В.* Беларуская мова. Прафесійная лексіка : вучэб. дапам. / В. В. Маршэўская. — Гродна : ГрДУ, 2003. — 274 с.
10. *Плотнікаў, Б. А.* Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум / Б. А. Плотнікаў, Л. А. Антанюк. — Мінск : Інтэрпрэссэрвіс, 2003. — 672 с.
11. *Плотнікаў, Б. А.* Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум / Б. А. Плотнікаў, Л. А. Антанюк. — Мінск : Інтэрпрэссэрвіс : Кн. Дом, 2003. — 672 с.
12. Практыкум па беларускай мове / пад агул. рэд. Г. М. Малажай. — Мінск : Выш. шк., 1994. — 349 с.
13. *Рагаўцоў, В. І.* Сінтаксіс беларускай і рускай моў. Дыскусійныя пытанні : дапам. для студэнтаў філал. спецыяльнасцей ВНУ / В. І. Рагаўцоў. — Мінск : Універсітэцкае, 2001. — 199 с.

14. *Русак, В. П.* Марфаналягія сучаснай беларускай мовы / В. П. Русак. — Мінск : Беларус. навука, 2003. — 316 с.

15. *Каладзінскі, А. М.* Руска-беларускі фізічны слоўнік / А. М. Каладзінскі, Д. М. Карацінская, П. У. Сцяцко ; пад рэд. Л. М. Ківача. — Гродна : ГрДУ, 1999. — 498 с.

16. Русско-белорусский математический словарь / под общ. ред. Я. В. Радьно. — Минск : Выш. шк., 1993. — 239 с.

17. Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов / под ред. Н. Н. Костюковича. — Минск : БелЭн, 1995. — 512 с.

18. *Сцяцко, П. У.* Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк. — Мінск : Выш. шк., 1990. — 222 с.

Репозиторий БарГУ

0+

Вучэбнае выданне

Складальнікі

Голуб Ірына Аляксандраўна
Гацко Ала Мікалаеўна
Чуносава Ірына Станіславаўна
Томчык Дзмітрый Сяргеевіч

БЕЛАРУСКАЯ МОВА
(ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА)

Вучэбна-метадычны комплекс
для студэнтаў устаноў вышэйшай адукацыі

Адказны за выпуск Г. Ю. Сідарэнка
Тэхнічны рэдактар Л. М. Шчарбук
Камп'ютэрная вёрстка С. М. Глушак
Карэктар Н. М. Каладко

Падпісана ў друк 19.06.2020. Фармат 60 × 84 1/16. Папера афсетная. Гарнітура Таймс. Рызаграфія.
Ум. друк. арк. 13,00. Ул.-выд. арк. 8,50. Тыраж 99 экз. Заказ 261.

Установа адукацыі «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/424 ад 09.09.2016.
Вул. Войкава, 21, 225404, г. Баранавічы. Тэл.8 (0163) 64 34 77, e-mail: rig@barsu.by .